

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**RİVAYET ASRINDA RAVİ KİMLİK BİLGİSİ: KÜTÜB-İ SİTTE
ÖRNEĞİ**

Ali Can KANOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Hayati YILMAZ

MAYIS - 2022

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**RİVAYET ASRINDA RAVİ KİMLİK BİLGİSİ: KÜTÜB-İ
SİTTE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ali Can KANOĞLU

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis**

**“Bu tez 15/06/2022 tarihinde yüzyüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Hayati YILMAZ	Başarılı
Prof. Dr. Erdiñ AHATLI	Başarılı
Doç. Dr. Muhammed Enes TOPGÜL	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Ali Can KANOĞLU

15/06/2022

ÖNSÖZ

Ravi kimlik bilgileri, Hz. Peygamber'in hadislerinin isnadlarını doğru anlamada ve doğru değerlendirmede hayati bir role sahiptir. Hadis alimleri, ravilerin sadece isimleri ile yetinmemiş; künye, nisbe ve lakaplarında da hassasiyet göstermişlerdir. Bu kimlik bilgileri hadislerin doğruluğunun tespitinde kullanıldığı gibi ravilerin kendi dönemlerindeki dini, siyasi, tarihi ve sosyal olgular hakkında da birtakım bilgiler elde etmek için kullanılabilir. Tarihi süreç içerisinde vuku bulan dini, siyasi, tarihi ve sosyal olgular kaçınılmaz olarak dönemin insanlarını daha dünyaya gelir gelmez etkilemiş ve kimlik bilgilerinin şekillenmesinde etkili olmuş olmalıdır. Rical alimleri tarafından kimlik bilgileri detaylı bir şekilde kaydedilmiş olan hadis ravileri söz konusu etkinin araştırılması için uygun bir dayanak olarak karşımıza çıkmaktadır. Raviler esas alınarak yürütülecek böyle bir çalışma, kimlik bilgilerindeki değişimlerin ve bu değişimlerin sebeplerinin araştırılmasına imkân tanıyacaktır.

Tez konusunun belirlenmesi ve tez yazım sürecinin büyük bir kısmında yönlendirmelerinden istifade ettiğim ve ilgisini her zaman hissettiğim ilk danışman hocam Prof. Dr. Abdullah Aydın'ya minnettarım. Abdullah hocamın emekliliğinden sonra tez danışmanlığımı üstlenen ve kıymetli fikir ve yönlendirmeleriyle teze önemli katkılar sunan değerli Prof. Dr. Hayati Yılmaz hocama şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca savunma jürisinde bulunmayı kabul edip çok önemli katkılar sunan Prof. Dr. Erdinç Ahatlı ve Doç. Dr. Muhammed Enes Topgül hocalarıma ayrıca teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Tüm hocalarımdan eksiklerimi gösterme noktasında büyük katkıları oldu, buna rağmen eksik kalıp tamamlayamadığım kısımlardaki sorumluluk bana aittir.

Tez yazım sürecinde zorlandığım noktalarda kendilerinden her zaman istifade ettiğim Dr. Ömer Faruk Akpınar ve Arş. Gör. Adem Karaaslan ağabeylerime, tezimi baştan sona okuyarak çok önemli katkılar sunan Dr. Zübeyde Özben Dokak ile Hadis Anabilim Dalı'ndaki diğer hocalarıma teşekkür ederim. Veri toplama aşamasında vakit ayırarak bilgisayar yazılımı noktasında destek veren kıymetli Abdullah Hanzale Korkmaz ve Mehmet Zahit Özyurt kardeşlerime de ayrıca teşekkür ediyorum. Gerek tezle ilgili gerek de başka konularla ilgili olarak her zaman danışabildiğim ve tavsiyelerine çok kıymet verdiğim dostlarım Arş. Gör. Muhammet Salih Aslan ve Arş. Gör. Furkan Ramazan Öge'ye verdikleri destekten ötürü minnettarım.

Eğitim hayatım boyunca hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan ve her zaman yanımda hissettiğim anne ve babama ne kadar teŖekkür etsem azdır. Ben eğitim için İstanbul'a gittiğimde anne babamıza benim yerime de evlatlık yapan kardeŖime de teŖekkür ederim.

Tez yazım sürecinin tamamı boyunca akademik ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, daraldığım anlarda içimi ferahlatan ve yeri geldiğinde kendisinin çalışma vaktinden de feragat ederek bana daha iyi bir çalışma ortamı sunan kıymetli eŖim AyŖe'nin hakkını asla ödeyemem.

Ali Can KANOĞLU

15/06/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
ŞEKİL LİSTESİ	v
GRAFİK LİSTESİ.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii

GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: RAVİ KİMLİK BİLGİSİ VE KAYNAKLARI	5
1.1. İsim	5
1.1.1. Farklı Kültürlerde İsim	5
1.1.2. Cahiliye Dönemi Araplarda İsim Koyma.....	8
1.1.3. İslam’da İsim Koyma	10
1.2. Künye	15
1.2.1. Künyenin Tarihçesi	16
1.2.2. Künye Kullanımının Gerekçeleri	19
1.3. Nisbe.....	21
1.3.1. Nisbenin Tanımı	22
1.3.2. Nisbe Çeşitleri	23
1.4. Lakap	26
1.4.1. Lakabın Tanımı	26
1.4.2. İslam’dan Önce Araplarda Lakap Kullanımı	28
1.4.3. İslam’da Lakap Takmak.....	29
1.4.4. Lakap Çeşitleri	30
1.4.4.1. Müfred (Tek Kelimeden Oluşan) Lakaplar.....	31
1.4.4.2. Mürekkebi (Birden Fazla Kelimeden Oluşan) Lakaplar.....	32
2. BÖLÜM: RİVAYET ASRINDA RAVİ KİMLİK BİLGİLERİNDEKİ DEĞİŞİMLER	36
2.1. İsimlerdeki Değişimler	38
2.1.1. Tabakalara Göre En Çok Kullanılan İsimler	38
2.1.2. İsimlerdeki Değişimler	40
2.1.3. İsimlerdeki Değişimlerin Sebepleri.....	40

2.1.4. Dini Sebepler	41
2.1.4.1. Ahmed ve Muhammed İsimleri	41
2.1.4.2. Peygamber İsimleri	46
2.1.4.3. Abdullah İsmi.....	47
2.1.5. Tarihi Sebepler	48
2.1.5.1. Yezîd İsmi	49
2.1.5.2. Abdullah İsmi.....	52
2.1.5.3. Ali, Hasan ve Hüseyin İsimleri	52
2.1.5.4. Ömer ve Abdülaziz İsimleri	54
2.1.5.5. Yahya İsmi	55
2.1.6. Değerlendirme	55
2.2. Künyelerdeki Değişimler.....	56
2.2.1. Tabakalara Göre En Çok Kullanılan Künyeler	56
2.2.2. Künyelerdeki Değişimler	58
2.2.3. Künyelerdeki Değişimlerin Sebepleri	59
2.2.3.1. Tarihi Sebepler	59
2.2.3.2. Tefe'ül ile İlgili Sebepler	61
2.2.4. Değerlendirme	63
2.3. Nisbelerdeki Değişimler	63
2.3.1. Tabakalara Göre En Çok Kullanılan Nisbeler	63
2.3.2. Nisbelerdeki Değişimler	64
2.3.2.1. Yer Nisbeleri	64
2.3.2.2. Soy Nisbeleri.....	67
2.3.2.3. Grup Nisbeleri.....	71
2.3.2.4. Meslek Nisbeleri	72
2.3.2.5. Diğer Nisbe Türleri	74
2.3.3. Nisbelerdeki Değişimlerin Sebepleri.....	75
2.3.3.1. Kabile Yerine Tek Bir Ümmet Olma Fikri	75
2.3.3.2. Yerleşik Hayat	76
2.3.3.3. Arap Olmayan Milletlerle Karışma ve Etkileşim	77
2.3.3.4. Küçük Yerleşim Yerlerine Nispet Edilebilme İmkânı	78
2.3.3.5. Birden Fazla Yer Nisbesi Kullanımı	78

2.3.4. Değerlendirme	79
2.4. Lakaplardaki Değişimler	80
2.4.1. Lakap Kullanımındaki Yaygınlık	81
2.4.2. Lakapların Veriliş Sebepleri	82
2.4.3. Tabakalara Göre Lakap Kullanımındaki Değişimler	84
2.4.4. Lakaplardaki Değişimlerin Sebepleri	85
2.4.5. Değerlendirme	86
2.5. Kadın Raviler.....	86
SONUÇ	88
KAYNAKÇA.....	90
ÖZGEÇMİŞ	97

KISALTMALAR

b.	: bin, ibn
ed.	: Editör
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik eden
tpl.	: Toplam
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzerleri
y.y.	: Yayıncı yok

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Lakap Türleri	31
Şekil 2: İbn Hacer'in Zikrettiği 12 Tabakanın Tarih Cetveli Üzerindeki Görünümü....	37
Şekil 3: Hadis 1 İsnad Şeması.....	44
Şekil 4: Hadis 2 İsnad Şeması.....	46

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Nisbe Türlerinin Adet ve Oran Bakımından Dağılımları	64
Grafik 2: Yer Nisbelerinin Tabakalara Göre Adet ve Oranları.....	65
Grafik 3: Kabile Nisbelerinin Tabakalara Göre Adet ve Oranları	68
Grafik 4: Şahıs İsimlerine Yönelik Nisbelerin Tabakalara Göre Adet ve Oranları	70
Grafik 5: Büyük Dedeye Yönelik Nisbelerin Tabakalara Göre Adet ve Oranları	71
Grafik 6: Soy İfade Eden Nisbelerin Genelinin Tabakalara Göre Adet ve Oranları.....	71
Grafik 7: Grup Nisbelerinin Tabakalara Göre Adet ve Oranları.....	72
Grafik 8: Meslek Nisbelerinin Tabakalara Göre Adet ve Oranları	72
Grafik 9: Lakapların Veriliş Sebepleri	83
Grafik 10: Veriliş Sebepleri Bilinen Lakapların Tabakalara Göre Dağılımı	84
Grafik 11: Tabakalara Göre Lakap Kullanımı	85

ÖZET
Başlık: Rivayet Asrında Ravi Kimlik Bilgisi: Kütüb-i Sitte Örneği
Yazar: Ali Can KANOĞLU
Danışman: Prof. Dr. Hayati YILMAZ
Kabul Tarihi: 15/06/2022
Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 96 (ana kısım)
Ravi kimlik bilgileri, kendi dönemlerindeki dini, siyasi, tarihi ve sosyal olguları yansıtmaktadır. Bu açıdan ravi kimlik bilgilerinde gözlemlenebilen değişimler ve bu değişimlerin sebepleri araştırılmayı hak etmektedir. Bu çalışmada, ravilerin kullandığı kimlik bilgilerinin mezkûr olgulardan nasıl etkilendiği araştırılmaktadır. Bu çalışma, yeterli sonuç elde edilebileceği düşüncesiyle Kütüb-i Sitte ravileri ile sınırlandırılmıştır. Çünkü Kütüb-i Sitte ravileri, geniş rivayet coğrafyasının farklı bölgelerinde doğup büyümüşler ve farklı milletlere mensuplardır. Buradan hareketle, bu râvileri incelemek, hadis rivayet coğrafyasında yaşayan toplumun dini, siyasi, tarihi ve sosyal olgulardan nasıl etkilendiği hakkında genel bir fikir edinilmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca bu araştırma, nicel bir çalışma olma iddiasında olmayıp, önceden belirlenmiş dönemler ve kaynaklar temelinde bir yorumlama girişiminde bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın daha kolay yapılabilmesi için Kütüb-i Sitte ravilerini tabakalarına göre sıralayan ve onlar hakkında kısaca bilgi veren bir kaynağa ihtiyaç duyulmuştur. Bu özellikleri taşıyan bir kaynak tespit edilemediği için İbn Hacer el-Askalânî'nin Kütüb-i Sitte ravilerini kısaca anlattığı <i>Takribü 't-Tehzib</i> adlı eserini râvilerin tabakalarına göre yeniden tasnif edilmiştir. Bu tasnif sonucunda 1.tabakada 643, 2. tabakada 315, 3. tabakada 1078, 4. tabakada 586, 5. tabakada 419, 6. tabakada 1095, 7. tabakada 1007, 8. tabakada 519, 9. tabakada 587, 10. tabakada 960, 11. tabakada 557 ve 12. tabakada 91 ravi olduğu tespit edilmiştir ve çalışmada elde edilen sonuçlara bu rakamlar esas alınarak ulaşılmıştır. Sonuç olarak, ilk üç asırda tarih ve din ile ilgili sebeplerin isimlerin kullanımını, tarih ve tefe'ül ile ilgili sebeplerin künye kullanımını, daha işlevsel alternatiflerin ortaya çıkmasının nisbe kullanımını ve dinle ilgili sebeplerin lakap kullanımını etkilediği tespit edilmiştir.
Anahtar Kelimeler: Ravi, İsim, Künye, Nisbe, Lakap

ABSTRACT	
Title of Thesis: Identity Information of Narrators in the Era of Narration: The Example of al-Kutub al-Sitta	
Author of Thesis: Ali Can KANOĞLU	
Supervisor: Prof. Dr. Hayati YILMAZ	
Accepted Date: 15/06/2022	Number of Pages: viii (pre text) + 96 (main text)
Identity information of narrators represents religious, political, historical and social facts in their own eras. In this respect, changes that can be observed in identity information of narrators and its reasons deserve to be searched. In this paper, it is searched how identity information which is used by narrators is affected by fact mentioned above. With the thought that an adequate result could be reached, this study was limited to the narrators of Kutub-i Sitte, because they were born and have grown in different regions of extensive geography of hadith transmission and they were connected to different nationalities. From this point of view, examining these narrators will help to get a general opinion about how religious, political, historical and social facts affected the society that was living in the geography of hadith transmission. In addition, this research does not claim to be a quantitative study, but it aims to make an attempt to interpretation on the basis of predetermined periods and sources. In order for the study to be carried out more easily, I needed a source that lists the narrators of Kutub-i Sitte according to their periods and informs about them briefly. Because of the fact that I could not find a source has these features, I reclassified Ibn Hajar al-Askalânî's work named <i>Taqrib al-Tahdhib</i>, in which he informs about the narrators of Kutub-i Sitte briefly, according to the periods of the narrators. As a result of this classification, I determined that there were 643 narrators in the 1st period, 315 in the 2nd period, 1078 in the 3rd period, 586 in the 4th period, 419 in the 5th period, 1095 in the 6th period, 1007 in the 7th period, 519 in the 8th period, 587 in the 9th period, 960 in the 10th period, 557 in the 11th period and 91 in the 12th period. Also, I reached the results obtained in the study based on these numbers. As a result, in the first three centuries, I have determined that the reasons related to history and religion affected the use of names, the reasons related to history and tafa'ul affected the use of kunya, the emergence of more functional alternatives affected the use of nisbe and the reasons related to religion affected the use of nicknames.	
Keywords: Rawi, İsm, Kunya, Nisba, Laqab	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Ravi kimlik bilgilerinin, hadis isnadlarının doğru anlaşılmasında ve doğru değerlendirilmesinde hayati bir role sahip olduğu müsellemidir. Muhaddisler, ravilerin kimlik bilgilerinin tespitinde sadece isimlerle yetinmemiş; künye, nisbe, lakap ve neseplerine de ehemmiyet vermişlerdir. Bu kimlik bilgileri aynı zamanda ravilerin kendi dönemlerindeki dini, siyasi, tarihi ve sosyal olgular hakkında da ipuçları vermektedir. Çünkü tarihi süreç içerisinde cereyan eden dini, siyasi, tarihi ve sosyal olguların etkilerinin ravi kimlik bilgilerine de yansımış olması son derece olağandır. Bu açıdan bakıldığında ravi kimlik bilgilerindeki değişimlerin ve bu değişimlerin sebeplerinin araştırılmayı hak eden bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma, ravi kimlik bilgilerinin yukarıda zikredilen olgulardan nasıl etkilendiğini araştırmayı ve somut örnekler sunmayı hedeflemektedir.

Çalışma, rivayet asrı diye de anılan hicrî ilk üç asırla sınırlandırılmıştır. Fakat hicrî ilk üç asırda yaşayan bütün insanların kimlik bilgilerine erişme imkânı bulunmamaktadır. Bu sebeple araştırma, hadis ravilerinin kimlik bilgileriyle sınırlandırılmıştır. Nitekim genel olarak ravi kimlik bilgileriyle ilgili ayrıntılar rical kitaplarında rahatlıkla bulunabilir. Ancak bütün ravilerin kimlik bilgilerinin incelenmesi de bazı kısıtlılıklar sebebiyle mümkün değildir. Bu nedenle konuyu, yeterli bir sonuç vereceği için Kütüb-i Sitte ravileriyle sınırlı tutmak uygun bulunmuştur.

Kütüb-i Sitte ravilerinin hem geniş rivayet coğrafyasının farklı beldelerinde doğup büyümüş olmaları hem de farklı milliyetlere mensup olmaları; dini, siyasi, tarihi ve sosyal olguların hadis rivayet coğrafyasında yaşayan toplum üzerinde nasıl etki gösterdiği hakkında genel bir kanaat elde etmeye imkan vermektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, her ne kadar ravilerin kimlik bilgileriyle ilgili sayısal veriler sunsa da niceliksel bir çalışma özelliğine haiz değildir. Bu çalışmanın sınırları önceden belirlenmiş dönem ve kaynaklar üzerinden bir yorumlama girişimi olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışma ravi kimlik bilgilerindeki değişimlerin ve bu değişimlerin sebeplerinin araştırılmasını amaçlamaktadır. Ayrıca, ravi kimlik bilgilerinin yukarıda zikredilen olgulardan nasıl etkilendiğini araştırmayı ve somut örnekler sunmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Önemi

Hadis alimleri ravilerin isim, künye, nisbe ve lakap bilgilerine büyük önem vermişlerdir. Bu kimlik bilgileri aynı zamanda ravilerin kendi dönemlerindeki dini, siyasi, tarihi ve sosyal olgular hakkında da ipuçları vermektedir. Bu tezin önemi ise dönemin etkilerinin ravilerin kimlik bilgilerine ne derece ve nasıl yansımış olduğunu incelemesinde açığa çıkmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır ve her iki bölümün de dörder alt başlığı bulunmaktadır. İlk bölümde, müstakil başlıklar halinde, ravilerin kimlik bilgilerini oluşturan isim, künye, nisbe ve lakap kavramları teorik olarak incelenerek tanımları ve sınırları tartışılmış, varsa başka toplumlardaki örneklerine değinilmiştir.

İkinci bölümde ise önceki bölümde tanıtılan kavramların hicrî ilk üç asırda ne tür değişimlere uğradığı tespit edilmeye çalışılmış ve bazı örnekler üzerinden söz konusu değişimlere etki eden sebepler araştırılmıştır. Bu araştırma isim, künye, nisbe ve lakap kavramlarının her biri için ayrı ayrı gerçekleştirilmiş ve elde edilen tespitler müstakil başlıklar halinde sunulmuştur.

Çalışmanın asıl konusunu oluşturan ikinci bölümdeki araştırmayı gerçekleştirebilmek için Kütüb-i Sitte ravilerini tabakalara göre sıralayıp onlar hakkında özet bilgiler veren bir kaynak ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ancak bu özelliklere sahip bir kaynak tespit edilememiştir. Bu sebeple de İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Kütüb-i Sitte* ravileri hakkında özet bilgiler verdiği *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinin tekrar tasnif edilmesi uygun bulunmuştur. İbn Hacer bu eserinde 12 tabakaya ayırdığı ravilerin her birinin tabakasını da zikretmektedir ancak eserdeki raviler alfabetik olarak sıralanmıştır. Araştırmamızın bu şekilde yürütülmesi mümkün olmayacağından dolayı tezin medarı olması için İbn Hacer'in mezkûr eseri, aynı tabakadaki raviler bir arada olacak şekilde yeniden tasnife tabi tutulmuştur. Bunun sonucunda ravi sayılarının 1. tabakada 643, 2. tabakada 315, 3. tabakada 1078, 4. tabakada 586, 5. tabakada 419, 6. tabakada 1095, 7.

tabakada 1007, 8. tabakada 519, 9. tabakada 587, 10. tabakada 960, 11. tabakada 557 ve 12. tabakada 91 olduğu tespit edilmiştir.

İkinci bölümün ilk kısmında ravi isimleri incelenmiştir. Bütün tabakaların genelinde ve her bir tabakada ayrı ayrı olarak en çok kullanılan isimler belirlenmiş ve bunların tabakalara göre gösterdiği değişimler gözlemlenmiştir. Sonrasında ise bazı örnekler üzerinden bu değişimlere sebep olabilecek etkenler araştırılmıştır.

Künye ile ilgili bölümde de isimlerle benzer bir metot izlenmiştir. Bu bölümde ek olarak sadece künyesiyle meşhur olmuş şahısların sayısındaki değişime de kısaca değinilmiştir.

Nisbelerdeki değişimlerin ele alındığı bölümde ise nisbelerin tek tek incelenmesinin bu çalışmaya yeterli katkıyı sağlamayacağı düşünüldüğünden nisbelerin türlerinin belirlenmesinin daha uygun olacağı kanaati hasıl olmuştur. Bunun için öncelikle her bir tabaka için ayrı ayrı olacak şekilde ravilerin bütün nisbeleri tek tek listelenmiş, kaç kişi tarafından kullanıldıkları belirlenmiş ve bu nibelerin türlerini belirlemek amacıyla ensâb kitaplarında söz konusu nisbelerin neye intisabı ifade etmek için kullanıldıkları araştırılmıştır. Bunun sonucunda ise her bir nisbenin türü belirlenerek bütün tabakalarda hangi türün ne oranda kullanıldığı tespit edilmiş ve bu türlerin tabakalara göre değişimleri incelenmiştir.

Lakap kullanımındaki değişimlerle ilgili bölümde ise öncekilerden farklı bir yol izlenmek durumunda kalınmıştır. Çünkü bir lakaba sahip olan ravi sayısının hayli az olduğu tespit edilmiş ve bu da belirlenen lakapların herhangi bir açıdan tasnif edilmesini imkansız kılmıştır. Bu sebeple bu bölümde öncelikle lakap kullanımının yaygınlığı tartışılmıştır. Sonrasında lakapların veriliş sebepleri araştırılarak buna göre bir tasnif denemesi yapılmış ama sebebi bilinen lakapların da çok az olduğu görülmüştür. Bölümün devamında ise herhangi bir tasnife tabi tutmadan genel olarak lakap kullanımındaki yaygınlığın tabakalara göre seyri incelenmiştir.

Bu dört bölümdeki kimlik bilgilerinden bazıları belirlenirken bilgisayardan da destek alınmıştır. İsim ve nisbeler, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Taḳrībū't-Tehzīb* adlı eseri iki kez baştan sona taranarak excell dosyasına aktarılmıştır. Künyeler ve lakaplar ise bilgisayar tarafından tespit edilmiştir. Künyeler belirlenirken çalışmamızın en başında *Taḳrībū't-Tehzīb* için hazırladığımız yeni tasnif dosyalarındaki ravi bilgilerinde “أبو”, “أبي” ve “أبي” ifadeleri kendilerinden bir önceki ve sonraki kelimeleri de kapsayacak şekilde taranmıştır.

Bununla hem farklı irab sebebiyle oluşabilecek gözden kaçmaların önüne geçilmesi hem de “قال أبو الحسن” gibi bir ifadede geçen künyenin raviye ait olduğu yanlışlığından kaçınmak hedeflenmiştir. Buna ek olarak yeniden tasnif ettiğimiz dosyadaki ravi isimleri varsa lakaplarını belirlemek amacıyla yine İbn Hacer’e ait olan *Nüzhetü’l-elbâb fi’l-elkâb* adlı eserde taranmıştır. Bilgisayar yazılımı kullanılarak elde edilen sonuçlar, emin olunmak için tekrar kontrol edilmiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda kullandığımız bütün kaynakları burada zikretmemiz mümkün değildir ancak bazı eserlere diğerlerine nispetle muhakkak daha fazla başvurulmuş ve bunlar çalışmanın bel kemiği olmuştur.

Ravi kimlik bilgilerindeki değişimleri gözlemlemek için birçok tarih ve tabakât kitabından istifade edilen bu çalışma, esas itibariyle İbn Hacer el-Askalânî’nin *Takrîbü’l-Tehzîb* adlı eseri temel alınarak bina edilmiştir. Bunun yanında Mehmet Eren’in *Hadis İliminde Rical Bilgisi ve Kaynakları* adlı eserinden de gerek tanımlar gerekse de kaynaklar itibariyle istifade edilmiştir. Bunlara ek olarak nisbelerin neye intisabı ifade ettiğini belirlemek için Sem’ânî’nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb*, İzzüddîn İbnü’l-Esîr’in ((ö. 630/1233), *el-Lübâb fî tehzîbi’l-Ensâb* ve Süyûtî’nin (ö. 911/1505) *Kitâbü Lübbi’l-Lübâb fî tahrîri’l-Ensâb* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. İstenilen bilgiye bu eserlerde ulaşılmadığında Yâkût el-Hamevî’nin (ö. 626/1229) *Mu‘cemü’l-büldân*’ı başta olmak üzere farklı eserlere de başvurulmuştur. Lakaplarla ilgili olarak ise özellikle İbn Hacer’in *Nüzhetü’l-elbâb fi’l-elkâb*’ı ile İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 597/1201) *Keşfü’n-nikâb ‘ani’l-esmâ’ ve’l-elkâb*’ından çokça istifade edilmiştir. Tez yazım aşamasında iken yayınlanan ve Doğan Gürpınar’a ait olan *Türkiye’de Özel İsimlerin Tarihi* adlı eser, örnek bir çalışma olarak tezimizin şekillenmesinde yardımcı olmuştur.

1. BÖLÜM: RAVİ KİMLİK BİLGİSİ VE KAYNAKLARI

Çalışmanın bu bölümünde, ravilerin kimlik bilgilerini oluşturan isim, künye, nisbe ve lakap kavramları incelenmiş ve tanımları ile sınırları tartışılmıştır. Bununla birlikte, eğer varsa, başka toplumlardaki örneklerine değinilmiştir.

1.1. İsim

Ravi kimlik bilgileriyle ilgili olarak öncelikle isim konusu ele alınacaktır. Bu bölüm içerisinde, ismin tanımı yapılacak, farklı kültürlerdeki isim koyma gelenekleri incelenecek, Cahiliye'deki isim verme adetleri zikredilecek ve ardından İslam'daki isim koymakla ilgili meselelere değinilecektir.

Terim olarak farklı dillerde benzer manalar taşıyan “isim” kelimesi “bir şeyin kendisiyle bilindiği kelime(ler)” şeklinde tarif edilmiştir.¹ Ancak bu tarfin içerisine fiillerin de girebileceği düşüncesiyle olsa gerek nahiv alimleri ismin ıstılah manasını “herhangi bir zaman anlamı taşımaksızın bir manaya delalet eden kelime” olarak tarif etmişleridir.²

1.1.1. Farklı Kültürlerde İsim

İsim koyma konusunda tarih boyunca farklı toplumların farklı adetleri olmuştur. Aras, ilk nesillerde her bir bireyin ayrı bir ismi olduğunu iddia etmiştir.³ Bunu, o dönemde yaşayan hiç kimsenin bir adaşı olmadığı şeklinde açıklamak mümkündür. Bu iddiaya göre daha sonraki çağlarda nüfusun artmasıyla ismin yanında aile ismi de kullanılmaya başlanmıştır.⁴

Romalıların isim verme kültüründe bunların yanında coğrafi, sosyal ve ailevi etkenler de söz konusu olmuştur.⁵ Romalılarda bir kişi üç isme sahip olurdu. Bunlardan “prænomen”

¹ Bk.: İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 14/401; Şükrü Halûk Akalın (ed.), *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), 23; Gwyneth Fox, *Essential Dictionary* (Londra: HarperCollins Publishers, 1988).

² Bk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-Muqaddimeti'l-Âcurrûmiyye* (Kahire: Dârü'l-Fecr, 2013), 23.

³ Yazar bu bilginin kaynağını zikretmemiştir bk.: M. Özgü Aras, “Ad Koyma”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1985), 103.

⁴ Bk.: Aras, “Ad Koyma”, 103.

⁵ Bk.: Stephen Wilson, *The Means of Naming: A Social and Cultural History of Personal Naming in Western Europe* (Londra: UCL Press, 1998), 6.

olarak tanımlanan ilki kişinin kendi ismini ifade etmektedir. “Nomen” ya da “gentilicium” olarak tanımlanan ikinci isim ise kişinin soyunu ya da kabilesini belirtmek için kullanılırdı. Sonuncusu olan “cognomen” de lakabı ya da geniş akraba ağından gelen bir isme tekabül etmektedir. Romalılar yeni doğan çocuklara doğumdan kısa bir süre sonra isim vermişler ve isimlerin manasına dikkat etmişlerdir. Doğum zamanı da isim verirken dikkat ettikleri bir nokta olmuştur. Örnek olarak gündüz doğan çocuğa “Manius” (gündüz), şafak vakti doğana “Lucius” (ışık) ve Mart ayında doğana “Marcus” gibi isimler vermişlerdir. Çocuğun doğduğundaki durumu dikkate alınarak da isim koyulmuştur. Örneğin babasının vefatından sonra doğan bir çocuğa “Postumus” (posthumous, ölümden sonra gelen) ismi verilebilirken ikiz olarak dünyaya gelen çocuklardan sadece biri hayatta kalmayı başarmışsa ona da “Vopiscus” (canlı doğan) ismi verilebilmiştir. Verilen isimler bir temenniye de ifade edebilmektedir. Mesela “Lucius” ve “Marcus” isimlerinin aslında parlak ve ünlü anlamına geldiği ifade edilmiştir⁶ ve bu bakımdan söz konusu isimler çocukların gelecekleri hakkında bir beklenti barındırmaktadır. Çocukların korunmasını amaçlayan isimler de mevcuttur. Örneğin “Servius” ismi korunmuş anlamına gelmektedir.⁷

Germenlerde ise erken dönemde isim çeşitliliğinin çok fazla olduğu, herkesin birbirinden farklı tek bir isme sahip olduğu ve bunun bir yansıması olarak da Germen dilinde “isim koymak” yerine “isim yaratmak” denildiği kaydedilmiştir. Ayrıca Germenlerde isimler iki kategoriye ayrılmıştır. Çoğunluğu oluşturan kategorideki isimler iki parçadan oluşmaktadır. Diğer kategorideki isimler tek parçadan oluşsalar da genelde iki parçadan oluşan isimlerin kısaltmaları şeklindedirler. Wilson bu isimlerde cinsiyet ve statü ile aile ve akraba bağlılıklarına işaret eden unsurlar da bulunduğunu aktarmıştır.⁸

Hristiyan isimlerin 4. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı⁹ ve orta çağda büyük azizlerin isimlerinin kullanımından sonra Hristiyanlığın isim konusunda etkili olmaya

⁶ Bk.: Wilson, *The Means of Naming*, 5.

⁷ Bk.: Wilson, *The Means of Naming*, 5.

⁸ Bk.: Wilson, *The Means of Naming*, 70.

⁹ Bk.: Mark Depauw - Willy Clarysse, “How Christian was Fourth Century Egypt? Onomastic Perspectives on Conversion”, *Vigiliae Christianae* 67/4 (2013), 16.

başladığı¹⁰ ifade edilmiştir. Ancak burada Hristiyan isimlerinin ne olduğu belirsiz kalmaktadır. Bagnall'ın erken dönem Bizans Mısır'ındaki Hristiyan isimlerini beş kategoride ele aldığı çalışması bu belirsizliği gidermek adına fikir vermektedir. Bu kategorilerden ilki Aaron, Abraham, Daniel, David, Elias, Isaac gibi Eski Ahit'ten ve Andreas, Apollos, Bartholomew, Johannes, Maria, Martha gibi Yeni Ahit'ten alınan isimleri kapsamaktadır. İkinci olarak eski Mısır dilinde tanrı anlamına gelen “ntr” ya da “noute” kelimeleriyle birleşerek oluşturulan isimler zikredilmiştir. Yaşamları sona eren Hristiyan imparatorların isimleri ise üçüncü kategori olarak sunulmuştur. Dördüncü kategoride de soyut isimleri yahut teolojik sıfatları esas aldıkları belirtilmiştir. Son kategori olarak ise azizler ve davası uğruna can veren kişilerin isimleri zikredilmiştir.¹¹

Eski Türklerde ise anne babanın, doğduğunda çocuğa koyduğu isim geçicidir ve çocuk gerçek adını avda ya da savaşta kendini ispat ettiğinde alabilmektedir.¹² Eğer bir isim almayı hak ettirecek bir başarı gösteremezse ömür boyu “Adsız” olarak isimlendirilmiş olur.¹³ Çocuk bir başarı gösterdiğinde ise ismini bazı rivayetlere göre Korkut Ata verirken bazı rivayetlere göre Han, bir ziyafet düzenlenerek çocuğa isim verilmesini ister. Bunlardan hiçbirisi olmadığında ise “Bozatlu” ismi verilen bir masal kahramanının isim vermek için gelip ad koyduktan sonra tekrar kaybolduğu aktarılır.¹⁴ Çocukları kötü ruhlar ve nazar gibi durumlardan korumak amacıyla Ödemiş, Satılğan, Satılmış, Çirkin, Kurt ve Çakal gibi geçici ve koruyucu isimler vermek de eski Türklerin inanışları arasındadır.¹⁵ Benzer şekilde Altay Türkleri'nde de çocuğun bir hastalığa yakalanmaması için sevimsiz isimler verilirdiği aktarılmıştır. Uzun bir süre sonunda erkek ya da kız çocuğuna sahip

¹⁰ Bk.: Wilson, *The Means of Naming*, 336 Türkçe'de “büyük azizler” diye tabir etmenin daha anlaşılır olacağını düşündüğümüz ifadenin aslı alıntı yaptığımız metinde “universal saints” şeklindedir.

¹¹ Bk.: Roger S. Bagnall, “Religious Conversion and Onomastic Change in Early Byzantine Egypt”, *The Bulletin of the American Society of Papyrologists* 19/3/4 (1982), 110, 111 Son kategoride “davası uğruna can veren kişiler” diye ifade ettiğimiz kelime orjinal metinde “martyrs” şeklindedir. Bu kelime sözlüklerde Türkçe'ye genelde “şehit” diye tercüme edilmişse de şehit kelimesinin İslâm'la kazandığı anlam sebebiyle bu kullanım tercih edilmemiştir.

¹² Bk.: Abdurrahman Daş, “Türklerde Ad Koymanın Dini ve Milli Boyutu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 398.

¹³ Bk.: Daş, “Türklerde Ad Koymanın Dini ve Milli Boyutu”, 401.

¹⁴ Bk.: Daş, “Türklerde Ad Koymanın Dini ve Milli Boyutu”, 398.

¹⁵ Bk.: Daş, “Türklerde Ad Koymanın Dini ve Milli Boyutu”, 401.

olanlar kötülükten koruma maksadıyla erkeklere kız, kızlara da erkek ismi vermişlerdir.¹⁶ Türklerdeki bir başka isim koyma adeti ise doğan çocuğun rengine göre ad vermektir.¹⁷ Uca bunlara ek olarak, Altay Türkleri'nde çocuğun ismini doğumdan sonra eve ilk gelen kişinin koyması şeklinde, Karaçay-Malkar Türkleri'nde ise çocuğun beşiğe yatırıldığı ilk gün isimlendirilmesi şeklinde bir gelenek olduğunu ifade etmiştir. Uca ayrıca Karaçay-Malkar Türkleri'nde çocuğa anne babası yerine kız çocuğa çocuğun babaannesinin, erkek çocuğa da büyükbabasının isim koyduğunu ve ikinci çocukta da eve ilk giren kişinin çocuğa isim verdiğini belirtmektedir.¹⁸

İslam öncesi Arap toplumunun da isim koyma konusunda kendine has yönleri vardır. Tezimizin konusunun büyük ölçüde Arapça kökenli isimlerden oluşması sebebiyle bu konuyu ayrı bir başlıkta ele almak yerinde olacaktır.

1.1.2. Cahiliye Dönemi Araplarda İsim Koyma

İslam öncesi Arap toplumunun yeni doğan çocuklara isim vermede çeşitli adetleri olmuş ve onların isim seçiminde farklı unsurlar etkili olmuştur. Bebek doğduğunda gerçekleştirilen uygulamalardan biri olarak Arapların Kâbe ya da putlar gibi kutsal saydıkları mekanlara gidip dua ve şükrederek çocuklarına isim verdikleri kaydedilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in de isim vereceği zaman onu Kâbe'ye götürüp Allah'a şükrettiği rivayet edilmiştir.¹⁹ Hatta bir başka rivayette ise onu Kâbe'nin içindeki Hübel putunun yanına götürüp Allah'a orada şükrettiği aktarılmıştır.²⁰

¹⁶ Bk.: Alaattin Uca, "Türk Toplumunda Ad Verme Geleneği", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11/23 (2004), 148.

¹⁷ Bk.: Daş, "Türklerde Ad Koymanın Dini ve Milli Boyutu", 402.

¹⁸ Bk.: Uca, "Türk Toplumunda Ad Verme Geleneği", 148.

¹⁹ Bk.: Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 1/185; Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 1/83; M. Edip Çağmar, "Araplarda Ad Koyma", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* III/8 (2003), 93.

²⁰ Bk.: Ebû Abdullah Muhammed İbn İshâk, *Sîratü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamîdullah (Ma'hedü'd-Dirâse ve'l-Ebhâs li't-Ta'rib, ts.), 22; Ali Osman Ateş, *İslama Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 246.

Bir çocuk dünyaya geldiğinde başvurulanan adetlerden biri de zecru't-tayr ve tefe'ül idi.²¹ Sözlükte yasaklama anlamına gelen zecr kelimesi burada özel bir manaya gelmektedir. Buna göre sağ taraftan uçarak gelen bir kuş uğur sayılırken, sol taraftan gelen kuş uğursuzluk telakki edilmektedir.²² Bu gelenek muhtemelen çocuğun uğur getirip getirmeyeceğine göre isim verilmesini etkilemiştir.

Bazı şeylerin uğur getireceğine olan inanç (tefe'ül) da Arapların çocuklarına verdikleri isimlerde etkili olmuştur. Örneğin, çocuk sahibi olan kişi dışarı çıktığında birinin “hacer” (taş) dediğini duyarsa ya da taş görürse bunda çocuğun gürbüz, dayanıklı ve güçlü olacağına ya da “zi'b” (kurt) dediği işitilse yahut bir kurt görülse bunu çocuğun zeki ve sinsi olacağına dair bir işaret olduğuna inanırdı. Çocuğa isim verirken de bu yorumlardan hareketle bir seçimde bulunduğu ya da doğrudan isimleri kullandığı anlaşılmaktadır.²³

Araplar şans ve mutluluk getireceği düşüncesiyle Sa'd (mutluluk), Sa'id (mutlu), Mes'üd (mutlu) ve Gânim (kazanan) gibi bazı iyimser isimleri de çocuklarına vermişlerdir.²⁴

Çocuğa isim koyma adetlerinden bir diğerine göre ise eşi doğum sancısı çeken bir adam o sırada evden çıkar ve karşılaştığı ilk şeyin ismini çocuğuna isim olarak seçebilirdi. Buna göre dışarı çıktığında Sa'leb (tilki), Kelb (köpek), Himâr (eşek) ya da Gurâb (karga) gören birisi bu isimleri çocuğuna verebilirdi.²⁵

Araplar, yeryüzündeki iri ve sert cisimleri de isim olarak kullanmışlardır. Hacer, Huceyr, Sahr (kaya), Fihir (kaya) ve Cendel (taşlık yer) bu adlara örnektir.²⁶ Muhtemelen bu isimleri koyarken de çocuğa uğur getirmesi ve onun dayanıklı ve güçlü bir yapıya sahip olması temenni edilmiştir.

Hayvan isimlerini de kullanan Araplar bunda iki niyet gütmüşlerdir. Bunlardan ilki hayvanların karakteristik özellikleriyle ilgilidir. Örneğin kurnaz bir hayvan olarak bilinen

²¹ Bk.: Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *Kitâbü'l-Ḥayevân*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1965), 1/324.

²² Bk.: İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/318, 319; Mehmet Bölükbaşı, “Cahiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik”, *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* XVIII/47 (2018), 140.

²³ Diğer örnekler için ayrıca bk.: Câhiz, *Kitâbü'l-Ḥayevân*, 1/324.

²⁴ Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*, thk. Muhammed Behce el-Eserî (y.y., ts.), 3/193.

²⁵ Ebû Bekr İbn Düreyd, *el-İştikâk* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991), 6.

²⁶ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 5.

tilkinin (sa‘leb) ismi çocuklara verilmiştir.²⁷ Bu isim seçilerek aynı özelliğin çocukta da bulunması temenni edilmiş olmalıdır. Arapların çocuklarına hayvan isimleri vermelerinin bir sebebi de düşmanlarını etkilemek olmuştur. Esed (aslan) ve Nemr (leopar veya panter) gibi yırtıcı hayvan isimleri buna örnektir.²⁸ Fakat onlar düşmanlarını etkilemek noktasında sadece hayvan isimleriyle yetinmemişlerdir. Hayvan adlarıyla birlikte Gâlib, Gallâb (çokça galip gelen), Zâlim, Mukâtil (savaşçı) gibi düşmanı etkileyebilecek çeşitli isimler kullanılmıştır.²⁹ Nitekim Ebu’d-Dükeyş el-A‘râbî’ye “Niçin çocuklarınıza Kelb (köpek), Zi’b (kurt) gibi kötü isimler, kölelerinize de Mezrûk (rıзык verilen) ve Rebâh gibi güzel isimler veriyorsunuz?” diye sorulunca “Biz çocuklarımızın isimlerini düşmanlarımız için, kölelerimizin isimlerini ise kendimiz için seçiyoruz” cevabını vermiştir.³⁰ Onların böyle yapmalarının sebebi çocuklarına isim verirken düşmanlarını göz önüne alırken kölelerin isimlerini seçerken kendilerine yapılacak hizmeti esas almalarıdır.³¹

Cahiliye Arapları çocuklarına bitki isimleri de vermişlerdir. Onlar çocuklarına uğur getirmesi maksadıyla iri ve sert ağaç isimlerini çocukları için kullanmışlardır. Her biri dikenli olan Semüre (Senegal Akasyası), Seleme, Katâde (Geven, Kitre), Herâse (Yemişen Ağacı, Dikenli bir ağaç türü) ağaçlarının isimleri bu kullanımın örnekleridir.³²

Arapların tercih ettiği bir isim türü de “abd” kelimesinin put isimlerine izafe edilmesiyle meydana gelenlerdir. Abdüluzzâ, Abdülmenât ve Abdüllât isimleri buna örnek olarak gösterilebilir.³³

Mezkûr bilgiler ışığında Arapların çocuklarına isim verme adetlerinin aşağıdaki tablodaki gibi olduğunu söylemek mümkündür:

1.1.3. İslam’da İsim Koyma

²⁷ Çağmar, “Araplarda Ad Koyma”, 94.

²⁸ Çağmar, “Araplarda Ad Koyma”, 94.

²⁹ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 5.

³⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî târîhi’l-‘Arab kıble’l-İslâm* (Bağdat: Câmi’atü Bağdâd, 1993), 1/526.

³¹ Çağmar, “Araplarda Ad Koyma”, 93.

³² İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 5.

³³ Ali, *Târîhi’l-‘Arab kıble’l-İslâm*, 1/527.

İslam'ın asıl önem verdiği nokta insanların isimleri değil de inançları olduğu³⁴ için isim verme konusunda kesin kurallar koymamıştır. Ancak İslam'ın isim verme adetlerini, ciddi anlamda etkilediğini söylemek mümkündür.

İsim verme konusunda İslam'la birlikte oluşan gelenekler sadece Arap toplumunda tezahür etmemiş, hem Arap hem de İslam'a giren diğer milletlerde İslam isim koyma gelenekleri etkili olmuş ve isim koyma noktasında birtakım değişimlere sebep olmuştur. Bu değişimin sonucunda farklı farklı milletlere mensup olan Müslümanlar birçok isimde ortak olmuş ve bu isimlere sahip kişilerin Müslüman olduğu kanaati yaygınlık kazanmıştır.³⁵ Söz konusu ortak isim kültürü İslam'ın isim konusunda dikkat edilmesi gereken noktalarla ilgili tavsiyelerine riayet edilmesiyle birlikte peygamber, sahâbî, ulema ve diğer önde gelen Müslüman şahsiyetlerin isimlerinin yaygınlaşmasıyla meydana gelmiş olmalıdır.

Hiz. Peygamber'in telkinleri ve bu telkinlerin zaman içerisinde toplum tarafından sindirilmesi ortak isim kültürünün oluşmasını kolaylaştırmış olmalıdır. Onun “*Kıyamet günü hem kendi adınız hem de babalarınızın adıyla çağrılacaksınız. Bu sebeple güzel isimler kullanınız*”³⁶ sözü isim seçmede gösterilmesi gereken özeni ve isim koymada dikkat edilecek temel unsuru açıkça ortaya koymaktadır. Bu unsur “güzellik” tir.

Bir ismin güzelliğini belirleyen etkenleri Hiz. Peygamber'den gelen hadislerde tarif edilmiştir. Öncelikle o “*Allah'ın en çok sevdiği isimler Abdullah ve Abdurrahman'dır*” buyurmuştur.³⁷ Hiz. Peygamber'in bu sözüyle Allah'a kulluk bildiren bütün isimlerin güzelliğini vurguladığı yorumu yapılmıştır. Allah'ın bu isimleri sevmesinin sebebi olarak söz konusu isimlerin Allah ile kul arasında zorunlu bir ilişki olan kulluğu ifade etmeleri zikredilmiştir. Allah'ın diğer isimlerine izafet etmek de aynı güzelliğe sahipken Hiz. Peygamber'in bu hadisinde sadece Abdullah ve Abdurrahman isimlerini zikretmesinin hikmeti ise Kur'ân-ı Kerim'de “abd” kelimesinin Allah'ın sadece bu iki ismine izafe

³⁴ Selman Başaran, “Hadislerin Işığında Sahabe İsimleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/3 (1991), 78.

³⁵ Cemal Ağırman, “Ad Koyma ve Hiz. Peygamber'in İsimlere Karşı Tutumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 126.

³⁶ Ebû Dâvud es- Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), “Edeb”, 69.

³⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1991), “Âdâb”, 2; *Ebû Dâvud*, “Edeb”, 69.

edilerek kullanılmış olmasıdır.³⁸ Bu tür isimlerin sadece Allah’a kulluk edileceğini hatırlatması sebebiyle tevhidin korunmasını sağlayacağı ve bu sebeple en güzel isimler olarak seçildiği de belirtilmiştir.³⁹ Allah’ın isimlerine izafe edilen isimlerin övülmesinin bir hikmeti de Cahiliye toplumunda kullanılan ve onların inançlarını yansıtan Abduluzzâ gibi putlara kulluk bildiren isimleri tevhid inancını yansıtacak şekilde dönüştürme niyeti olsa gerektir.

Hiz. Peygamber’in önerdiği diğler isim türü ise peygamber isimleridir. Nitekim O, “Kendinizi peygamber isimleriyle isimlendiriniz” diyerek⁴⁰ Müslümanları buna davet etmiştir. Bir peygamber olarak “Çocuklara benim adımı veriniz ama künyemi kullanmayınız” hadisiyle⁴¹ başta kendi isminin de kullanılabileceğini ifade etmiştir. Hiz. Peygamber kendi oğluna İbrahim ismini verdiği gibi sahâbî çocuklarına da peygamber isimleri vermiştir. Örneğin Yusuf b. Abdullah b. Selâm bu ismi ona Hiz. Peygamber’in koyduğunu aktarmıştır.⁴² Hiz. Peygamber bu fiilleriyle aynı zamanda çocuklara peygamber ismi vererek tefe’ül yapmanın caiz olduğunu göstermiştir.⁴³

Herhangi bir dinî temele dayanmamakla beraber manası güzel olan isimleri de Hiz. Peygamber tavsiye etmiş ve çocuklara vermiştir. Nitekim bir rivayete göre Hiz. Ali, oğlu Hasan doğduğunda ona Harb ismi vermiştir. Daha sonra Hiz. Peygamber gelmiş, “Bana oğlumu gösterin, ona ne isim verdiniz?” diye sormuş ve Hiz. Ali de Harb cevabını vermiştir. Ancak Hiz. Peygamber “Hayır! Onun adı Hasan” diyerek çocuğun ismini değiştirmiştir. Hiz. Ali ikinci çocuğuna da Harb ismini koymak istemiş ancak yine aynı hadise yaşanmış ve Hiz. Peygamber bu sefer çocuğa Hüseyin ismini vermiştir. Üçüncü

³⁸ Ebû Muhammed Bedreddin el-’Aynî, ‘Umdetü’l-kârî fi şerhi Şahîhi’l-Buhârî (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001), 22/320, 321 (İbn Battâl el-Kurtûbî’den naklen).

³⁹ Ağırman, “Ad Koyma ve Hiz. Peygamber’in İsimlere Karşı Tutumu”, 133.

⁴⁰ Ebû Dâvud, “Edeb”, 69.

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmi’u’s-şâhîh, ed. Şuayb el-Arnâvût (Dimeşk: Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2011), “Edeb”, 106. Hadisin künyeye ilgili kısmını tezimizin ilgili bölümünde ele alacağımızdan burada üzerinde durmamayı tercih ettik.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Kitâbü’l-Edebi’l-müfred, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Albânî (Mektebetü’l-Maarif, 1998), 2/451.

⁴³ Ağırman, “Ad Koyma ve Hiz. Peygamber’in İsimlere Karşı Tutumu”, 131.

çocukta da Hz. Ali Harb ismini koymak istemiş ancak Hz. Peygamber bu defa da “*Hayır! Onun adı Muhassin*” diyerek ismini belirlemiştir.⁴⁴

Tanıdıklarının hatırasını yaşatmak da Hz. Peygamber’in çocuklara isim verirken güttüğü gayelerden olmalıdır. Nitekim Câbir b. Abdullah’ın anlattığına göre çocuğu olan bir adam onu Hz. Peygamber’e getirerek “İşte bu benim oğlum. Ona ne isim vereyim?” diye sorunca Hz. Peygamber “*Ona benim en sevdiğim insan olan Hamza b. Abdülmuttalib’in ismini ver*” buyurmuştur.⁴⁵

Hz. Peygamber’in kullanılmasını arzu ettiği isimleri daha iyi anlamak için onun hoşlanmayıp değiştirdiği isimlere göz atmak gerekmektedir. Öncelikle tevhide aykırı sayılabilecek isimler konusunda sert bir tutum vardır. Örneğin “Mâlikü’l-emlâk” (bütün mülklerin sahibi) ismi hakkında Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Allah indinde en zelil isim Mâlikü’l-emlâk ismidir. Mülkün (hükümlerinin) sahibi ancak Allah’tır!*”⁴⁶ Burada ancak Allah’a yaraşacak bir sıfatın bir insan için kullanılması sert bir şekilde zemmedilerek bu tür isimlerin kullanılmaması gerektiğine işaret edilmiştir.

O, birçok sahâbînin ismini manaları kötü olduğu için değiştirmiştir. Örneğin el-‘Âs (Lafız olarak isyana benzediği için), ‘Azîz (Allah’ın isimlerinden olduğu için), ‘Atele (manası “kabalık” olduğu için), Şeytân, el-Hakem (Bu sıfat ancak Allah’a yaraşacağı için), Gurâb (Anlamı “uzak” olduğundan), Hubâb (Hem şeytanın isimlerinden biri hem de bir yılan türünün adı olduğundan) ve Şihâb (Düşen alev anlamına geldiğinden) isimlerini Hişam (cömertlik) ismiyle değiştirmiştir.⁴⁷ Yine O, ‘Âsiye’yi (İsyan eden kadın) Cemîle, Esram’ı (kesik) Zür’a (tohum), Hazn’ı (üzüntü) Sehl (kolay), Harb’ı (savaş) Silm (barış),

⁴⁴ Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kahire : Dârü’l-Hadis, 1995), 1/498. Hadisin sonunda Hz. Peygamber “Onlara Hârûn’un çocuklarının isimlerini verdim: Şebber, Şebîr, Müşebbir” demiş olsa da bu, söz konusu isimlerin doğrudan dinî kaynaklı olduğunu göstermemektedir. Hz. Harun’un çocuklarının isimlerini doğrudan kullanmamış, bilakis onların kalıbında olan ama kendisinin güzel gördüğü isimleri kullanmıştır.

⁴⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma’rifetü’s-şahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî (Riyad: Dârü’l-Vatan, 1998), 2/478; Hadisin işaret ettiğimiz üç tarikenden ikisinin isnadında bulunan Yakub b. Kâsib hakkında cerh ve tadil alimlerinin farklı görüşleri olmuştur. Ebû Hâtim ve Nesâî onun zayıf olduğunu söylemiştir. Fakat bir rivayete göre Yahya b. Maîn onu sika sayarken İbn Hibbân da es-Sikât’ında ona yer vermiştir. Ayrıca Buhârî onun hakkında “Ondan ancak hayır gördük. O aslında saduktur” demiştir bk.: Ebû’l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1992), 32/321-323.

⁴⁶ Müslim, “Âdâb”, 20.

⁴⁷ Ebû’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî el-Azîmâbâdî, *‘Avnü’l-ma’bûd fî şerhi Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2005), 1/2271.

Muzdaci'ı (yatan) Münbe'is (ayağa kalkan) ile değiştirmiştir.⁴⁸ Tamamını burada zikretmek mümkün olmasa da yapılan bir araştırmada Hz. Peygamber'in yaklaşık 40 kişiye isim verdiği ve 145 sahâbînin de ismini değiştirdiği tespit edilmiştir.⁴⁹

Kelime anlamı olarak çirkin olmadığı halde günlük hayatta karşılaşılabilecek bazı diyaloglarda hoş olmayan anlamlara sebep olabilecek isimler de Hz. Peygamber'in hoşuna gitmemiş ve bu isimlerin kullanılmasını istememiştir. O, çocuklara Yesâr (kolaylık), Rebâh (kâr etmek), Necîh (doğru, hızlı, yakın ya da sabreden) ve Eflah (Felah bulan) isimlerinin verilmemesini istemiştir. Bu isme sahip olan birisinin orada olup olmadığı sorulsa ve bu sırada da bu kişi orada olmasa cevap “yok” olacaktır.⁵⁰ Buna göre “kolaylık yoktur”, “kâr etmek yoktur”, “doğru yoktur” ve “felâh yoktur” gibi genelleyici ve yanlış ifadeler ortaya çıkacaktır.

Sahibini tezkiye eden isimlerin de Hz. Peygamber tarafından hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Muhammed b. Amr b. Atâ'nın anlattığına göre Zeyneb b. Ebî Seleme ona “Kızına ne isim verdin?” diye sormuş o da “Berre” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Zeyneb kendisine de Berre isminin verildiğini ancak Hz. Peygamber'in “*Kendi kendinizi tezkiye etmeyin! Sizin içinizdeki birr ehli kimseleri en iyi Allah bilir*” dediğinin ve bu sebeple de Hz. Peygamber'in tavsiyesiyle isminin Zeyneb olarak belirlendiğini anlatmıştır.⁵¹

Hz. Peygamber'in değiştirdiği isimlerin yanında manaları güzel olarak nitelendirilemeyeceği halde değiştirmedeği birçok isim de vardır. Başaran'ın tespitine göre Erkam (zehirli yılan), Esed (aslan), Cerâd (çekirge), Cerv (köpek yavrusu), Kilâb (köpek), Nemir (kaplan), Akreb, Kebşe (koç), Bürde (hırka), Cîsr (köprü), Dinar (para), Duhân (duman), Şecere (ağaç), Mihcen (kalkan) gibi hayvan ve cansız nesne isimlerini Hz. Peygamber değiştirmemiştir.⁵² Hz. Peygamber'in bu isimleri tavsiye ettiğine dair bir

⁴⁸ Ebû Dâvud, “Edeb”, 70.

⁴⁹ Hatice Arslan, *Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Verdiği veya Değiştirdiği İsim, Lakap ve Künyeler* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2015), 7-110.

⁵⁰ Müslim, “Âdâb”, 12.

⁵¹ Müslim, “Âdâb”, 19; Ebû Dâvud, “Edeb”, 70.

⁵² Başaran, “Hadislerin Işığında Sahabe İsimleri”, 86.

veriye ulaşamamak da en azından toplumda sıkça kullanılan bu isimlere müdahale etmediği görülmektedir.

Zikredilenlerden hareketle İslam'ın isimler konusunda keskin çizgiler belirlemediğini söylemek mümkündür.⁵³ Ancak Müslümanlardan güzel isimler kullanmaları istendiği de açıktır. Mezkûr rivayetlerden bu güzelliğin ilk unsurunun tevhide ters düşmemek olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Allah'a kulluk bildiren isimler ile peygamber isimleri tavsiye edilen isim çeşitleridir. Sırf anlamı güzel olan isimler de bizzat Hz. Peygamber tarafından torunlarına verilmiştir. Bir kişinin hatırasını yaşatmak için ismini çocuklara vermek de Hz. Peygamber'in fiillerindendir. Tevhide aykırı olan, kötü manalar taşıyan, hoş olmayan ifadelerle sebep olan ve kişiyi tezkiye eden isimler ise bizzat Hz. Peygamber tarafından değiştirilmiş ya da yasaklanmıştır. Bunların yanında hayvan ve cansız nesne isimleri gibi anlamları bir güzellik ifade etmese de toplumda yaygın olarak kullanılan isimler Hz. Peygamber hayatta iken de kullanılmaya devam etmiştir. Hülâsa, bu veriler bize İslam'ın tevhide aykırı olmadığı ve kötü manalar taşımadığı sürece isim konusunda sınırlandırıcı bir tavır ortaya koymadığını göstermektedir.

1.2. Künye

Bu bölümde künyenin tanımı yapılacak, ardından tarihte görülen farklı künye verme çeşitleri incelenecektir. Daha sonra da ravi künyelerinin araştırılabileceği temel kaynaklar hakkında bilgi verilecektir.

Kimlik bilgilerinden biri olarak künye “Arap toplumlarında kişiler için kullanılan ve genelde ebû [ve ümmü] kelimesiyle yapılan tanıtıcı ibare”dir.⁵⁴ Künyede asıl olan en büyük erkek çocuğun ismiyle künyelenmektedir. Erkek çocuğu olmayan ise kız çocuğunun ismiyle künyelenir. Erkek veya kız çocuğu olmayan biri ise en yakınlarından birinin

⁵³ Bazı araştırmacılar isimler konusunda İslam'a net hükümler izafe etmişlerdir. Ancak bu hükümlerin sağlam bir şekilde temellendirildiğini söylemek mümkün değildir. Onların iddiasına göre Arap olmayanların, özellikle de kâfirlerin kullandığı isimler ile Türkçe ve Farsça gibi Arapça dışında bir dil kökenli isimler kesin olarak yasaklanmıştır. “Din” veya “İslam” kelimelerine izafe edilen isimler ve birden fazla kelimeden oluşan (mürekkebi) isimlerin de mekruh olduğunu iddia etmişlerdir. Bunlar dışında da farklı isim türlerine çeşitli hükümler vermişlerdir. Her ne kadar zikrettiğimiz bazı iddialarını izah etmeye çalışmışlarsa da bu izahat şahsi yorumlardan öteye geçememiş ve çok zayıf kalmıştır. Söz konusu iddialar için bk.: Sümeyye Sati - Yaşar Acat, “Araplar'da İsim Koyma Mantığı”, *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi* V/29 (2018), 364-366.

⁵⁴ Nebi Bozkurt, “Künye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 26/558.

ismiyle küneyelenebilir. Bu izafetler “ebû” ve “ümmü” kelimelerinin her ikisi için de geçerlidir.⁵⁵

1.2.1. Künyenin Tarihçesi

Aynı isimdeki insanları birbirinden ayırt edebilmek amacıyla soyadı kullanma fikri ortaya çıkmadan önce insanlar, aynı ismi taşıyanları ayırmak için farklı yöntemler kullanmaktaydılar.⁵⁶ Araplara mahsus bir adet olan⁵⁷ künyenin de böyle bir fonksiyonu vardır. Künye sayesinde nispeten daha az isim karışıklığı yaşanmaktadır.

Kaynaklarda künyenin ilk ne zaman kullanıldığıyla ilgili olarak kesin bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Furâtî bir makalesinde Paktecî’den naklederek künyenin ilk örneklerinin milâdî 6. yüzyılın sonlarında görüldüğünü ifade etmiştir.⁵⁸ Fakat bu tarih Hz. Peygamber’in doğup büyüdüğü yıllara denk gelmektedir. Künyenin bu tarihten itibaren bütün Arap toplumunda kabul edilerek insanlar arasında bu denli hızlı yayılmış olması normal görünmemektedir. Çünkü bu yayılış dil ve kültür içerisinde kendine derin bir yer edinecek şekilde insanlarla birlikte hayvan ve bitkiler gibi diğer varlıklarda da etkisini göstermiştir. Bu sebeple söz konusu bilgi teyit edilmeye muhtaçtır. Bu bilginin doğruluğunu araştırmak için Paktecî’nin eserine bakıldığında böyle bir bilgiye ulaşılamamıştır. Atıf yapılan yerde o, künyenin tanım ve tarihinin karmaşık olduğundan bahsetmiş ve İbnü’l-Esîr’in el-Muraşşa‘ adlı eserine işaret etmiştir.⁵⁹ İbnü’l-Esîr’in eserinin mukaddimesi incelendiğinde de tarihlendirmeye ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁶⁰ Sonuç olarak künye kullanımının miladi 6. yüzyılda ortaya çıktığına dair bilgi teyit edilememiştir.

⁵⁵ Mecdüddîn İbnü’l-Esîr, *el-Muraşşa‘*, 36, 37.

⁵⁶ David Crystal, *Dilin Kısa Tarihi*, çev. Tufan Göbekçin (İstanbul: Alfa, 2019), 247.

⁵⁷ Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 118; Ali Ekber Furâtî, “et-Tekniye ’inde’l-Arab aġrâduhâ ve mevâzı’uhâ”, *Mecelletu Külliyyeti’t-Terbeviyyeti’l-Esâsiyye li’l-Ulûmi’t-Terbeviyye ve’l-İnsâniyye Câmi’atü Bâbil* 10/39 (2018), 614.

⁵⁸ Furâtî, “et-Tekniye ’inde’l-Arab aġrâduhâ ve mevâzı’uhâ”, 617.

⁵⁹ Ahmed Paktecî, “Güne şinâsî nâmhâ-yı künyesân berâ-yı muţâla‘a-ı ricâl-i hadîs”, *Maķâlat ve berrasihâ* 74 (1382 1963), 10.

⁶⁰ Mecdüddîn İbnü’l-Esîr, *el-Muraşşa‘*, 29-45.

Künyenin ortaya çıktığı tarih belirlenemese de ortaya çıkmasına sebep olduğu öne sürülen üç farklı unsurdan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki ve en meşhuru ilk Arap krallarından birine uzanır. İbnü'l-Esîr'in aktardığı bu rivayete göre eski Arap krallarından biri oğlunu terbiye etmek maksadıyla uzak bir bölgeye göndermiş ve orada tüm dünyalık ihtiyaçlarını da karşılayacağı bir ortam oluşturmuştur. Bir süre sonra oğluyla dostluk kurmaları ve onun gibi terbiye edilmeleri için kendi yakın çevresindekilerin çocuklarını da oraya yerleştirmiştir. Kral her ziyaretinde diğer çocukların babalarından bazılarını da yanında götürmüş ve onları kendi oğluna “هذا أبو فلان وهذا أبو فلان” (Bu filanın babası, bu da filanın babası) diye tanıtmıştır. Bu hadiseyle birlikte de künye kullanımı yaygınlık kazanmıştır.⁶¹

Başka bir rivayet ise düşmanların elinde esir düşen evlatlarını kurtarmaya giden Araplar hakkındadır. Bu kişiler çocuklarını almaya gittiklerinde “قد جاء أبو فلان وأبو فلان” (Fılanın ve filanın babası geldi) şeklinde anılmışlardır. Daha sonrasında ise bu nispet onlar için bir tür paye olmuş ve kullanımı buradan neşet ederek yaygınlaşmıştır.⁶²

Diğer görüş ise Arap kabilelerin birbirleriyle savaş halinde olmasıyla ilgilidir. İnsanlar başlangıçta muhtemelen bilinen kimliklerini gizlemek için künye kullandılar. Fakat sonrasında künye insanların kim olduklarını açıklamak ve onları diğerlerinden ayırmak için kullandıkları bir kimlik bilgisi halini aldı.⁶³ Arapların savaşlarda künyeyi kimliklerini gizlemek için değil bilakis kendilerini tanıtmak için kullandıklarına dair bir görüş de vardır.⁶⁴ Nitekim bir Arap savaş geleneği olan mübarezede taraflardan biri “Ben filanım” dediğinde diğeri de “Ben de filanın babasıyım” diyerek kendi kimliklerini açıkça belirtme noktasında da yarışmışlardır.⁶⁵

⁶¹ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Muraşşa* ' , 36.

⁶² Abdurrahman b. Ali el-Yezdâdî, *Kemâlû'l-belâğa ve hüve resâ'ilü Şemsi'l-Me'âlî Kābûs b. Veşmgîr* (Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1341), 110; Furâtî bu paragraf ve bir önceki paragrafta anlatılanların tarihi verilerle uyuşmayan kurgular olduğunu iddia etmiştir bk.: Furâtî, “et-Tekniye 'inde'l-Arab ağrâduhâ ve mevâzî'uhâ”, 617.

⁶³ Muhammed Rıza el-Hüseynî, “el-Künye: Hakikatühâ ve mîzâtühâ ve eseruhâ fi'l-hadâra ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye”, *Mecelletü Tûrâsünâ* 17 (1409), 110.

⁶⁴ Furâtî, “et-Tekniye 'inde'l-Arab ağrâduhâ ve mevâzî'uhâ”, 617.

⁶⁵ Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 4/207.

Künye kullanımı İslam'dan sonra da devam etmiştir. Bunun sebebi onun Arap dilinin ve kültürünün bir parçası olmasıdır.⁶⁶ Ancak İslam'ın isimlerde olduğu gibi künyelerde de birtakım müdahaleleri söz konusudur.

Allah Rasûlü'nün tevhide aykırı isimler gibi tevhide aykırı künyeleri de değiştirdiği görülmektedir. Örneğin Hâni b. Yezîd bir heyetle Hz. Peygamber'e geldiğinde Hz. Peygamber arkadaşlarının ona Ebû'l-Hakem dediklerini duymuş ve onu yanına çağırmıştır. Sonra da “*el-Hakem ancak Allah'tır ve hüküm de O'nundur. Niçin Ebû'l-Hakem künyesini aldın?*” diye sorunca Hâni “Kavmim bir konuda ihtilafa düştüklerinde bana gelirler ve aralarında hüküm veririm” cevabını vermiştir. Hz. Peygamber bunun üzerine ona erkek çocuğu olup olmadığını sormuş, olumlu cevap alınca da en büyüklerinin ismini öğrenmek istemiştir. En büyük oğlunun adının Şurayh olduğunu öğrenince de Hâni'ye Ebû Şurayh künyesini vermiştir.⁶⁷

Künye konusunda Hz. Peygamber'den aktarılan diğer bir rivayet ise onun “*Çocuklara benim adımı veriniz ama künyemi kullanmayınız*”⁶⁸ sözüdür. İbn Hacer bu hadisten hareketle Hz. Peygamber'in Ebû'l-Kâsım künyesinin diğer insanlar tarafından kullanılması noktasında üç farklı görüş olduğunu aktarmıştır. Bunlardan ilkinde göre Ebû'l-Kâsım künyesini kullanmak tamamen yasaktır. İkinci görüşe göre ise söz konusu yasak sadece Hz. Peygamber'in hayatıyla sınırlıdır. Üçüncü görüşe göre ise adı Muhammed olanların bu künyeyi kullanmaları caiz değilken diğer isimdekilerin kullanması caizdir.⁶⁹

Her bir görüşü tek tek incelemek yerine bize en doğru gelen ve insanların daha çok uyguladığı⁷⁰ ikinci görüşe kısaca değinmek uygun olacaktır. Öncelikle hadisin anlaşılması için varit olduğu ortama bakmak yerinde olacaktır. Buna göre Hz. Peygamber çarşıda iken bir adam “Ebû'l-Kâsım!” diye seslenmiş ve Hz. Peygamber ona dönünce adam Hz. Peygamber'i kastetmediğini söylemiştir. Allah Rasûlü de bunun üzerine

⁶⁶ Recep Şahinli, *Arap Dilinde Künye* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, 2019), 23.

⁶⁷ Ebû Dâvud, “Edeb”, 70.

⁶⁸ Buhârî, “Edeb”, 106.

⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 18/608.

⁷⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 18/608.

mezkûr hadisini söylemiştir. İkinci gruptakilerin bu hadiseden hareketle görüşlerini inşa ettikleri ifade edilmektedir.⁷¹ Bu görüşü destekleyici olarak Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e yönelttiği "Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer senden sonra bir çocuğum olursa adını Muhammed, künyesini de Ebû'l-Kâsım koyayım mı?" sorusuna Hz. Peygamber'in olumlu cevap vermesidir.⁷² Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber'in künyesini kullanmayı yasaklayan hadisini sonradan işiten bir kadın Hz. Peygamber'e gelmiş ve yeni doğan çocuğuna onun hem ismini hem de künyesini verdiğini söylemiştir. Hz. Peygamber de kadına "*Benim ismini helal kılıp künyemi haram kılan nedir?*"⁷³ diyerek kadının yaptığı işi onayladığını göstermiştir.

Hz. İsa'nın isminin künye olarak kullanılması da bazı sahâbîler tarafından hoş karşılanmamıştır. Örneğin Hz. Ömer Ebû İsa künyesini alan bir oğlunu Hz. İsa'nın babası olduğu vehmini uyandırdığı için dövdüğü nakledilmiştir.⁷⁴ Hz. Ömer bir başka sefer de aynı künyeyi alan Muğîre b. Şu'be'ye "Ebû Abdillâh diye künyelenmek sana yetmedi mi?" diyerek rahatsızlığını ifade etmiştir.⁷⁵

1.2.2. Künye Kullanımının Gerekçeleri

Künyenin kullanılma amaçlarıyla ilgili birçok görüş belirtilmiştir. Bunlardan ilki onun "ismin yerini tutması" için kullanıldığını ifade etmektedir. Bazı kişilerin künyeleriyle meşhur olup isimlerinin unutulmuş olması ya da insanların çoğunun onların isimlerini bilmiyor oluşu buna örnek gösterilmiştir.⁷⁶ Ancak kanaatimizce "ismin yerini tutma"nın künye kullanımının bir sebebi olduğu görüşü yeterince desteklenmemiştir. Hz. Ebû Bekir yahut Ebû Hureyre belki de önceleri isim ve künyeleri aynı anda biliniyorken isimleri unutulsun diye mi künye almışlardır, yoksa bu künyeleri meşhur olduktan sonra mı isimleri unutulmuştur? Birinci seçeneği doğrulamak için naklî bir bilgiye ihtiyaç vardır. Fakat biz böyle bir bilgiye ulaşamadık. İkinci seçenek için naklî bir bilgiye ihtiyaç yoktur

⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 18/608.

⁷² Ebû Dâvud, "Edeb", 76.

⁷³ Ebû Dâvud, "Edeb", 76.

⁷⁴ Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd*, 1/2273.

⁷⁵ Ebû Dâvud, "Edeb", 72.

⁷⁶ Eren, *Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları*, 119.

çünkü vakıa ortadır. Hz. Ebû Bekir ve Ebû Hureyre künyeleriyle meşhur olmuşlar ve isimleri neredeyse unutulmuştur. Neticede, “ismin yerini tutmak” künye kullanımının sebebi değil, ancak sonucu olabilir.

İsmin gizlenmesi ise künyenin kullanım gerekçelerinden sayılabilir. Künye genelde kişiyi tazim etmek için kullanılmasına rağmen Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber’in amcası Ebû Leheb ismiyle değil künyesiyle zikredilmiştir. Bunun sebebi ise Ebû Leheb’in ismi olan Abdüluzzâ’da bir put olan Uzzâ’ya kulluk izafesi bulunduğu şeklinde açıklanmıştır.⁷⁷

Künye kullanımının diğer bir sebebi de künye sahibinin tazim edilmesidir.⁷⁸ Nitekim künyelerin çoğu bu amaca yöneliktir.⁷⁹ Künyenin, insanların çoğu için azamet ifade etmesine rağmen aslında onun düşüklük olduğu görüşünü serdedenler de olmuştur. Bu görüşe göre çocuklara nispet edilmek bir eksikliktir. Çünkü bu, sonra gelenin öncekine takdimi ve mefulün faile tercihi anlamına gelmektedir. Ayrıca babaların çocuklarına nispet edilmesi ateşin küle nispet edilmesine benzetilmiştir. Buna ek olarak çocuğu olmayan kimselerin de künye alması eleştirilmiş, bu kişilerin künye alarak yalan bir iddiada bulundukları ifade edilmiştir.⁸⁰ Ancak, bu görüş belirtilirken çocukların isimleri kullanılmadan da künye oluşturulabildiği ve insanlar dışındaki varlıkların da künyeleri olabileceği göz ardı edilmiş olmalıdır. Bunun yanında çocuklara nispet edilmenin bir eksiklik olduğu sadece bir görüştür ve Arap toplumunda bunun bir karşılığının olmadığı görülmektedir. Zira Araplar özellikle erkek çocukları olmasını arzu etmiş ve onlardan güç almışlardır. Henüz sadece bir erkek çocuğa sahip olduğu zaman, Abdülmuttalib’in Zemzem kuyusunu kazarken Kureyşlilerin onu engellemelerine mâni olacak erkek evlatlara ihtiyaç hissetmesi buna bir örnek olarak gösterilebilir.⁸¹ Buna ek olarak birini

⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 15/233; Fadime Kavak, “Arap Kültüründe Künyeleme Geleneği ve Çöl Fuanası Üzerindeki Yansımaları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXII/2 (2013), 20.

⁷⁸ Muhammed Rıza el-Hüseynî, “el-Künye: Hakikatühâ ve mîzâtühâ ve eseruhâ fi’l-hadâra ve’l-‘ulûmi’l-İslâmiyye”, 19; Eren, *Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları*, 119; Samar Kadi, “The Ancient Arabs’ World as Portrayed in Their Metaphorical Usage of Kinship Expressions (Kunā)”, *Al-Abhath Journal of The Faculty of Arts and Sciences American University of Beirut* 39 (1991), 62.

⁷⁹ Furâtî, “et-Tekniye ’inde’l-Arab aġrâduhâ ve mevâzî’uhâ”, 620.

⁸⁰ Abdurrahman b. Ali el-Yezdâdî, *Kemâlû’l-belâġa*, 109.

⁸¹ İbn İshâk, *Sîratü İbn İshâk*, 110.

künyesiyle çağırarak aynı zamanda onun yaşı ve tecrübesine de delalet ettiğinden künye, sahibi için ayrı bir saygı ve övünç kaynağıdır.⁸²

Arapların daha küçük yaştaki çocuklara da künye verdikleri olmuştur. Bunun temel sebebi künyenin ona uğur getireceğine inanılmasıdır. Daha emzirme çağındaki çocuğa künye vererek gelecekte onun da çocuk sahibi olacağı temenni edilmiştir.⁸³ Bunun yanında Ebu'l-Fadl, Ebu'l-Berekât ve Ebu'l-Hayr gibi künyeler verilirken çocuğun büyüdüğünde fazilet, bereket ve hayır gibi sıfatlara haiz olması ümit edilmiştir.⁸⁴

Küçük çocuklara künye verilmesinin bir sebebi de onları kötü lakaplardan korumaktır.⁸⁵ Hz. Ömer bu konuda çocuklara künye vermekte acele edilmesini ve kötü lakap takmakta aceleci olunmamasını tavsiye etmiştir. Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 [?]) ise çocuklara takılacak kötü lakaplardan çekindikleri için küçük yaşta künye verdiklerini ifade etmiştir.⁸⁶

Künyenin kullanım amaçlarından biri de künye sahibini yermektir. Bunun en meşhur örneği Hz. Peygamber'in, önceki künyesi Ebü'l-Hakem olan Amr b. Hişâm'a İslam düşmanlığından dolayı Ebû Cehil künyesini vermesidir.⁸⁷

Künye kullanımıyla ilgili yukarıda mezkûr gerekçelerin hepsini kapsayan sebep ise künye sahibinin tanıtılmasıdır. Vatandaşlık numarası, pasaport numarası ve soyadının olmadığı zamanlarda isim benzerliklerinin önüne geçmek ve kişinin kim olduğunu tam olarak belirlemek için künye benzeri bilgiler kullanılmıştır. Bu sebep aslında diğer kimlik bilgilerinin kullanılması için de geçerlidir.

1.3. Nisbe

⁸² Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar (el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 256.

⁸³ Furâtî, “et-Tekniye 'inde'l-Arab aġrâduhâ ve mevâzî'uhâ”, 619.

⁸⁴ Eren, *Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları*, 119; Furâtî, “et-Tekniye 'inde'l-Arab aġrâduhâ ve mevâzî'uhâ”, 619.

⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 18/628.

⁸⁶ İbn Abdilberr en-Nemerî, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis ve şahzû'z-zâhîni ve'l-hâcis*, thk. Muhammed Mursî el-Hûlî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/767.

⁸⁷ Mehmet Ali Kapar, “Ebû Cehil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/117.

Soyadının kullanılmadığı dönemlerde insanların aynı isimlere sahip kişileri birbirlerinden ayırmak için kullandıkları yöntemlerden biri de nisbe kullanımıdır. Bu bölümde nisbenin tanımı ve çeşitleri üzerinde durulacaktır. Ancak nisbelerin tarihine değinilmeyecektir. Çünkü nisbelerle ilgili eserlerde konuyla ilgili çalışmalar ele alınmışsa da nisbelerin ne zaman kullanılmaya başlandığı veya zaman içinde ne gibi değişimlere uğradığı gibi bilgilere yer verdikleri tespit edilememiştir.

1.3.1. Nisbenin Tanımı

Nisbe kelimesi sözlükte akrabalık, hısımlık ve soy gibi manalara gelmektedir.⁸⁸ Ancak kelimenin doğrudan bu anlamlar yerine bunlara olan aidiyeti ifade ettiğini söylemek de mümkündür. Terim olarak ise “bir kabile, aile, rehber niteliğindeki şahsa veya kavme; köy, kasaba, şehir, bölge gibi bir yere; din, mezhep, tarikat gibi inanç ve dinî pratiğe ait yapılara; bir sanat, meslek veya ilim dalına ve herhangi bir kitaba, sınıfa ya da topluluğa mensubiyeti ifade etmek üzere kullanılan isimler” şeklinde tanımlanmıştır.⁸⁹ Bu tanıma “özellik” diye ifade edilebilecek bir hususun daha eklenmesi yerinde olacaktır. Zira az da olsa bazı nisbeler yukarıdaki tanımın dışında kalabilmektedir. Örneğin çok fazla mezarlık ziyareti yapan biri “مقابر” (Mekâbirî)⁹⁰ ya da nefsinin çokça muhasebe eden “محاسب” (Muhâsibî)⁹¹ nisbesini alabilmektedir. Bu nisbeler bir şahıs, kavim, yer, inanç, meslek, ilim dalı ya da bir topluluğu ifade etmemekte, bilakis kişinin ona has bir özelliğini belirtmektedir.

Nisbeler, kelimelerin sonuna “ي” harfi getirilerek oluşturulmaktadır. Örneğin, Arap kabilelerinden Hazrec’e (خزرج) mensup birine Hazrecî (خزرجي), Rakka (رقة) şehriden birine ise Rakkî (رقي) nisbesi verilmektedir. Nisbeler her zaman tek bir kelimeyle oluşturulmamış bazen de kelimeler birleştirilerek oluşturulmuştur. Nitekim, Schimmel belirli bir gramer kuralına bağlı kalınmadan da nisbe oluşturulabileceğini belirtmiş ve

⁸⁸ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanusu'l-basit*, 1/679; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/755.

⁸⁹ M. Enes Topgöl, “Erken Dönem İslam Tarihi’nde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 22/42 (2017), 3.

⁹⁰ Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem’ânî, *el-Ensâb* (el-Fârûku'l-Hadîsiyye, ts.), 12/382.

⁹¹ Sem’ânî, *el-Ensâb*, 12/103.

hem kadılık hem de emirlik görevini yürütmüş birisine bu iki kelimenin terkiinden meydana gelen “kâdamîrî” nisbesinin verilebileceğini öne sürmüştür.⁹²

1.3.2. Nisbe Çeşitleri

Nisbeler büyük ölçüde kabile, batın, dede, belde, meslek, mezhep gibi unsurlarla bağlantı kurularak oluşturulmuştur. Ancak az da olsa milliyet ve kişisel bir özellik gibi unsurlarla oluşturulan nisbeler de vardır. Ayrıca bir kişinin birden fazla nisbeye sahip olması da mümkündür.

Nisbe verilirken asıl olanın kişinin soyunu ifade eden kelimelerin seçilmesi olduğu ifade edilmiştir.⁹³ Özellikle Câhiliye döneminde soy ile övünmenin Araplar arasında yaygın oluşu bu görüşü desteklemektedir. Nitekim Arap toplumu kabile esasına dayanmaktaydı ve kan bağıyla birbirine bağlı olan kabile üyelerinin soyunun tek bir kişide birleştiğine inanmaktaydı. Söz konusu kabile üyelerini bir arada tutan yegâne bağ ise kabile asabiyetiydi.⁹⁴ Ayrıca nesebin insanlara bir koruma sağladığı ve hatta bu yönüyle günümüzdeki “ülke vatandaşlığı” kavramına benzetilmiştir. Çünkü bu görüşe göre söz konusu iki kavram ortak bir işleve sahiptir: Kendisine mensup olanı korumak.⁹⁵ Durum böyle olunca soya nisbet edilme geleneği daha anlaşılır olmaktadır.

Bir kabileye nisbet edilen kişinin o kabileye her zaman kan bağı sebebiyle nispet edildiğini söylemek mümkün değildir. Kabileye mensup olan ancak kan bağı olmayan biri de söz konusu kabileye nispet edilebilmektedir. Nitekim bir kabilenin üyelerini dört grupta toplamak mümkün görünmektedir: Kan bağıyla kabileye bağlı olanlar, “ortak bir menfaat” sebebiyle kabileye intisap edenler, mevâlîler ile köleler.⁹⁶

⁹² Annemarie Schimmel, *Islamic Names* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1989), 12; Kâdamîrî nisbesi için ayrıca bk.: Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ fî şinâ'ati'l-inşâ'*, thk. Nebîl Halid el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 6/23.

⁹³ Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'i*, thk. Abdülazîm eş-Şenâvî (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 2/602.

⁹⁴ Ebû Ubeyd el-Kâsim İbn Selâm, *Kitâbü'n-Neseb*, thk. Meryem Muhammed (Dâru'l-Fikr, 1989), 62-64 (Muhakkikin girişi).

⁹⁵ Ali, *Târîhü'l-'Arab kable'l-İslâm*, 1/466.

⁹⁶ Eren, *Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları*, 159.

Arapların genellikle baba tarafından gelen soylarına nispet edildikleri görülmektedir. Ancak az da olsa anneye ya da anne tarafına nispet edilme durumu da vakidir.⁹⁷ Örneğin Rakâşî (رقاشي) nisbesi Rakâş adında, bir kabile oluşturacak kadar çok fazla çocuğu olan bir kadına nispettir.⁹⁸ Tufâve bint Cerm b. Rabbân adındaki bir kadının çocukları da kendisine nispet edilmiştir.⁹⁹ Âişe bint Talha b. Ubeydullah'ın çocukları da kendisine nispet edilerek Âişî (عائشي) nisbesiyle anılmışlardır.¹⁰⁰ Bu örneklerden hareketle Arapların genel olarak yürüttükleri adetlerinin dışında çıkarak anne tarafından gelen soylarına da nispet edilebildikleri söylenebilir.

Soy ifade eden nisbeler hakkında ayrıca zikredilmesi gereken bir nokta da soyuna dair iki farklı nisbesi olan bir kişinin nisbeleri söylenirken önce genel olanın, daha sonra özel olanın zikredilmesinin daha uygun olduğu görüşüdür. Buna göre Kureyş kabilesinin Hâşim koluna mesnup bir kişinin nisbesi Kuraşî-Hâşimî sırasıyla ifade edilmelidir.¹⁰¹

Kabile nisbeleriyle aynı grupta değerlendirilebilecek bir diğer nisbe türü de “تركي” (Türkî) ve “نبطي” (Nebatî) nisbelerinde olduğu gibi milliyet ifade edenlerdir. Ancak bunların oranı kabile nisbelerine kıyasla çok düşüktür. İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde adı geçen ravilerin kullandığı bütün nisbelerin yaklaşık olarak sadece 800'de 1'i milliyet ifade ederken bu oran kabile nisbeleri için %33'tür.

Nisbelerin ifade ettiği diğer bir husus kişinin mensup olduğu mekandır. Araplar köy ve şehirlere yerleştiklerinde Acem ve Nebatîler'den yaşadıkları yerlerin isimlerini nisbe olarak kullanma adetini almışlardır.¹⁰² Araplarda yerleşim yerlerine nispet adedinin İslam'dan sonra başladığı öne sürülmüştür.¹⁰³ Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hacer'in *Takrîb*'indeki 643 sahabî için kullanılan 148 çeşit nisbe vardır ve bu nisbeler toplamda 814 defa kullanılmıştır. Bunun da yaklaşık %14'ünü yer isimleri

⁹⁷ Ali, *Târîhü'l-'Arab kıable'l-İslâm*, 4/354.

⁹⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/149.

⁹⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 9/77; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm el-Endelüsî, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/244.

¹⁰⁰ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 9/426.

¹⁰¹ Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*, 2/602.

¹⁰² Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*, 2/602.

¹⁰³ Eren, *Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları*, 174.

oluşturmaktadır. Bu bilgiler, yerleşim yerlerine nispet edilmenin İslam'dan önce de var olduğunu göstermektedir. Ancak şu da var ki yerleşim yerlerini ifade eden nisbelerin kullanımı, sonraki dönemlerde ciddi bir artış göstermiştir.¹⁰⁴

Buna ek olarak, aynı anda kabile ve şehir nisbesi olan bir kişinin önce kabile, sonra şehir nisbesinin zikredilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu görüşe göre kabile, kişinin zâtî bir özelliğidir ve böyle bir özelliğin diğerlerine takdim edilmesi evladır.¹⁰⁵

Yerleşim yerlerini ifade eden nisbelerle ilgili eklenmesi gereken önemli başka bir nokta ise onların her zaman kişinin doğup büyüdüğü ve öldüğü yeri belirtmeyebileceğidir. Kendi memleketinden ayrılarak başka bir yere yerleşip orada uzun bir süre ikamet eden kişiler, sonradan yerleştikleri yerlere nispet edilebilmişlerdir. Farklı farklı yerlerde bulunmuş kişiler ise birden fazla bölgeye nispet edilebilmiştir.¹⁰⁶

Nisbe olarak kullanılan bir diğer unsur da mesleklerdir. Örneğin serçe ticareti yapan kişi “عصري” (‘Usfurî),¹⁰⁷ kıyafet ticareti yapan “كسائي” (Kisâî),¹⁰⁸ tohum ticareti yapan “بزوري” (Büzûrî)¹⁰⁹ ve sarraflık yapan “صيرفي” (Sayrafî)¹¹⁰ ya da “ذهبي” (Zehebî)¹¹¹ nisbesini kullanmıştır. Mesleklere nispet edilmenin hicrî 3. asırla birlikte yaygınlaştığı ifade edilmiştir. Buna göre ilk iki asırda bir mesleğe yapılan nispet kişinin doğrudan o işi yaptığını göstermektedir. Ancak hicrî 3. asırla birlikte o nisbe artık aile ismi haline gelmiş ve kişinin bizzat icra ettiği mesleğe değil, bilakis o mesleği icra eden babasına veya dedesine nispeti olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹¹²

Bunlara ek olarak, bir ilim dalında uzmanlaşan kişiler o ilme nispet edilebilmektedir. Örneğin nahiv ve i'râb bilgisine nispetle “نحوي” (Nahvî),¹¹³ dil ve edebiyat ilimlerine

¹⁰⁴ Bunun ne tür sebepleri olabileceğini tezimizin ikinci bölümünde ele alacağız.

¹⁰⁵ Feyyûmî, *el-Mişbâhu 'l-münîr fî ġaribi 'ş-şerhi 'l-kebîr li 'r-Râfi 'î*, 2/602.

¹⁰⁶ Eren, *Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları*, 174, 175.

¹⁰⁷ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 9/315.

¹⁰⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 11/99.

¹⁰⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2/213.

¹¹⁰ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 8/361.

¹¹¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/20.

¹¹² Eren, *Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları*, 175.

¹¹³ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 13/49.

nispette “لغوي” (Luğavî)¹¹⁴ ve ferâiz ilmine nispetle “فرائضي” (Ferâizî)¹¹⁵ nisbeleri kullanılmıştır. Ancak bu nisbelerin diğerlerine oranla çok çok az kullanıldığı da bir gerçektir. Bir örnekle açıklamak gerekirse İbn Hacer’in *Takrîbü’t-Tehzîb*’indeki ravilerin nisbeleri incelendiğinde ilim dalı ifade eden nisbelerin, bütün nisbelerin yaklaşık olarak 400’de 1’ine tekabül ettiği görülmektedir. Bu oran, kabile isimlerinin (%33) ya da yer isimlerinin (%51) oranlarıyla kıyaslandığında oldukça düşük kalmaktadır.

Nisbe geleneğinin dikkat çekici bir nokta da kişisel bir özelliğe yapılan nisbetlerdir. Yukarıda da zikredildiği gibi mezarlıkları çokça ziyaret edene “مقابر” (Mekâbirî)¹¹⁶ ya da nefis muhasebesini çokça yapana da “محاسبي” (Muhâsibî)¹¹⁷ nisbesi verilebilmiştir. Bunların dışında da örnekleri çoğaltmak mümkündür. Örneğin, hadis alırken munkatı olanları bırakıp sadece müsned olanları alan biri “مسندي” (Müsnedî)¹¹⁸ ya da yolda doğan biri “طريقي” (Tarîkî)¹¹⁹ nisbesiyle anılabilmiştir.

1.4. Lakap

Kişileri tanıtmak amacıyla kullanılan kimlik bilgilerinden biri de lakaptır. Bu bölümde öncelikle lakabın tanımı tartışılacaktır. Ardından İslam dini gelmeden önceki Araplarda lakapların kullanımına kısaca değinildikten sonra lakapların İslam’daki yerinden bahsedilecektir. Daha sonra ise lakap çeşitleri ve bunların diğer kimlik bilgileriyle olan ilişkileri üzerinde durulacaktır.

1.4.1. Lakabın Tanımı

Lakap, kişiye kendi ismi dışında verilen isim olarak tanımlanmıştır.¹²⁰ Bu tanıma göre kişinin ismi dışındaki künye ve nisbesi de lakap başlığı altında incelenmelidir. Bu sebeple lakabı diğer kimlik bilgilerinden ayıracak bir tanıma ihtiyaç vardır.

¹¹⁴ Sem’ânî, *el-Ensâb*, 11/217.

¹¹⁵ Sem’ânî, *el-Ensâb*, 10/169.

¹¹⁶ Sem’ânî, *el-Ensâb*, 12/382.

¹¹⁷ Sem’ânî, *el-Ensâb*, 103.

¹¹⁸ Sem’ânî, *el-Ensâb*, 12/265, 266.

¹¹⁹ Sem’ânî, *el-Ensâb*, 9/74.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/743.

Lakap kelimesinin eş anlamlısı olarak gösterilen “nebez” (نبز) kelimesi¹²¹ kişinin bilinmesini istemeyeceği bir özelliğinin ismi yerine kullanılarak çağrılması şeklinde açıklanmıştır.¹²² Lakap ile eş anlamlı olarak kullanılan başka bir kelime olan “na‘t” (نعت) ise kişinin kendisinin isteyerek seçtiği ve saygınlığını arttıracak isim olarak tarif edilmiştir.¹²³

Neticede her iki anlamı da ihtiva eden lakap kelimesi “övgü ya da yergi ifade eden isim” olarak tanımlanmıştır.¹²⁴ Bu tanım ile yukarıda zikredilen tanımın birleştirilmesi mümkündür. Bu durumda lakap, kişiye kendi ismi dışında verilen ve övgü ya da yergi ifade eden isim olmalıdır. Ancak “بَقَال” (Bakkal) gibi övgü ya da yergi ifade etmeyip sadece kişi hakkında bilgi veren lakaplar da vardır. Bu durumda mezkûr tanım da lakap için kapsayıcı bir anlam taşımamaktadır.

Künye ve nisbe şeklindeki lakapların varlığı da lakabın tam olarak tanımlanmasını güçleştiren etkenler arasındadır. Örneğin “Ebü’r-ricâl” ifadesi künye şeklinde bir lakaptır. Ricâl kelimesinin kişi ismi olarak kullanımı bilinen bir adet olmadığından bu ifadenin lakap olduğu daha kolay anlaşılmaktadır. Ancak Hasan-ı Basrî’nin Hz. Ali için kullandığı Ebû Zeyneb ifadesinin lakap mı yoksa künye mi olduğunu ayırt etmek daha zordur. Çünkü Hz. Ali’nin gerçekten de Zeyneb adında bir kızı vardır, fakat bu onun maruf olan künyelerinden biri de değildir. Benzer durum nisbe şeklindeki lakaplar için de geçerlidir. Belh’te yaşayan birine dendiği gibi belki de Belh’e hiç gitmemiş ama orayla ticari ilişkileri olan birilerine de “Belhî” denilmiştir. Belhî ifadesi ilk kişi için kullanıldığında nisbe olarak isimlendirilirken ikinci kişi için kullanıldığında lakap olarak isimlendirilebilmiştir. Fakat ikinci kişi için kullanıldığında da bunun o kişinin nisbesi olduğunu söylemek hata olmaz. Çünkü intisap, sadece orada yaşamak ya da yaşamış olmak manasına gelmemektedir. Nitekim Mısır’da yaşayan Ebû Abdillâh Ahmed b. İsa’nın kimlik bilgileri arasındaki “Tüsterî” ifadesini İbnü’l-Cevzî, onun lakabı olarak

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 5/413.

¹²² Kalkaşendî, *Şubhu’l-a‘şâ*, 5/412.

¹²³ Kalkaşendî, *Şubhu’l-a‘şâ*, 5/412.

¹²⁴ Nebi Bozkurt, “Lakap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/65; Kalkaşendî, *Şubhu’l-a‘şâ*, 5/412.

zikrederken¹²⁵ Sem‘ânî aynı ifadeyi onun nisbesi olarak zikretmiştir.¹²⁶ Verilen örnekler dikkate alındığında lakap ile künye ve nisbeyi birbirinden tam olarak ayırt etmek mümkün görünmemektedir. Bu durumda lakap ile künye ve nisbelerin ortak kümeleri olabileceği sonucu çıkmaktadır.

Son dönem sözlüklerinde lakap için farklı tanımlar bulmak mümkündür. *el-Mu‘cemü’l-vasî‘t*’te “kişiyi ilk isminden sonra onu tanıtmak, övmek ya da tahkir etmek amacıyla koyulan isim” olarak tanımlanmıştır.¹²⁷ Bu tanım, lakabın kişiyi tanıtmaya yönüne de atıf yaparak önceki tanımlardan farklılaşmakta ve daha kapsayıcı bir anlam ifade etmektedir. Bu tanımın vurguladığı husus dışında lakap kelimesi için önerilen farklı tanımlarda vurgulanan diğer yönleri de göz ardı etmemek gerekmektedir. Örneğin lakap kelimesi *Türkçe Sözlük*’te “bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya o ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad” şeklinde tanımlanmıştır.¹²⁸ Benzer şekilde *Oxford Advanced Learner’s Dictionary*’de “kişinin gerçek ismiyle, kişiliğiyle, görünümüyle ya da yaptığı herhangi bir şeyle bağlantılı olan ve çoğu kez gülünç olan gayri resmi ismi” şeklinde tarif edilmiştir.¹²⁹ Bu tanımların her ikisinde de dikkat çeken nokta, lakabı kişinin bir özelliğine dayandırıyor olmalarıdır. Bu tarifler lakabın anlamını yeterince açıklıyor olsa da *el-Mu‘cemü’l-vasî‘t*’te verilen tanımdaki lakap takmanın amacıyla ilgili kısım ile bu iki tanımın vurguladığı kişiyle ilgili bir özellik kısmını birleştirmek daha tanımlayıcı bir tanımın oluşmasına imkan tanıyacaktı. Buna göre lakap, kişiyi ilk isminden sonra koyulan; onu tanıtmak, övmek ya da tahkir etmek amacı taşıyan ve onun gerçek ismi, kişiliği, görünümü ya da yaptığı herhangi bir şey ile ilgili bir özellik ile bağlantılı olan isimdir.

1.4.2. İslam’dan Önce Araplarda Lakap Kullanımı

¹²⁵ Ebü’l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’n-nikâb ‘ani’l-esmâ’ ve’l-elkâb*, thk. Abdülaziz b. Râcî es-Sâ’idî (Riyad: Dâru’s-Selâm, 1993), 2/285.

¹²⁶ Sem‘ânî, *el-Ensâb*, 3/53.

¹²⁷ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasî‘t* (Kahire: Mecmaü’l-Lügati’l-Arabiyye, 1976), 886.

¹²⁸ Şükrü Halûk Akalın (ed.), *Türkçe Sözlük*, 1572.

¹²⁹ Sally Wehmeier (ed.), *Oxford Advanced Learner’s Dictionary* (Oxford University Press, 2005), 1028.

Lakap kullanımı İslam öncesi Arap toplumunda çok yaygın bir uygulama idi. Bu yaygınlığa, “ilk isimlerin” az oluşu ve Arapların kişisel zaaf ve fiziki özellikleri çok iyi gözlemlemesinin sebep olmuş olabileceği ifade edilmiştir.¹³⁰

Söz konusu lakaplar kişinin fiziksel bir özelliği, kusuru, bir şiiirdeki vurucu noktalar, lakap sahibinin başından geçen birtakım hadiselerle ilgili olmuştur.¹³¹ Bu lakapların kişiye takılırken övgü ya da yergi ifade etmesinin önemslenmediği anlaşılmaktadır.¹³²

1.4.3. İslam’da Lakap Takmak

İslam’ın lakaplar konusunda kesin bir emrinin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Kur’ân- Kerim’de “Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmanın” (وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ) ayeti, lakaplar konusunda açıkça uyarmaktadır.

Bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili farklı rivayetler aktarılmıştır. Bunlardan bazılarını zikretmek yerinde olacaktır. Ebû Cübeyre b. Dahhâk’ın anlattığına göre yaşadığı dönemdeki insanların iki ya da üç farklı ismi olur ve bunlardan biriyle kendilerine hitap edilirdi. Bazıları ise kendilerine hitap edilirken kullanılan bazı isimlerden rahatsızlık duyardı. Ebû Cübeyre’nin ifadesine göre söz konusu ayet bu sebeple indirilmiştir.¹³³ Başka bir rivayete göre ise Hz. Peygamber bir adamı bir lakabıyla çağırması ve yanındakiler Hz. Peygamber’e çağırdığı kişinin bu lakaptan hoşlanmadığını ifade etmişlerdir. Sonrasında da bu ayet nazil olmuştur.¹³⁴

Rivayetlerdeki ortak hususun kişinin hoşlanmadığı lakaplar olduğu görülmektedir. Kötü olarak nitelendirilen bu lakaplar, Müslüman bir kişinin diğer bir Müslüman’a takabileceği fasık, münafık, Yahudi ve Hristiyan gibi lakaplar ve insanların genel olarak birbirleri için kullanabildiği eşek, köpek gibi lakaplardır.¹³⁵ İster “أعمى” (kör) lakabında olduğu gibi kişinin bizzat kendisinin bir özelliğinden isterse de “ابن الأعمى” (köroğlu) lakabındaki gibi

¹³⁰ Clifford Edmund Bosworth, “Laqab”, *Encyclopaedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill, 1986), 5/619.

¹³¹ Bosworth, “Laqab”, 5/618.

¹³² Bozkurt, “Lakap”, 27/65.

¹³³ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi’u’l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1996), “Tefsîru’l-Kur’ân”, 49.

¹³⁴ Ebû Dâvud, “Edeb”, 71.

¹³⁵ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürri’l-menşûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2011), 7/564, 565.

anne babasının ya da bir yakının bir özelliğinden dolayı kişiye hoşlanmayacağı şekilde lakap takmanın haram olduğu alimlerce ifade edilmiştir.¹³⁶ Ancak “أعمش” (gözü çapaklı) gibi kötü anlamlar çağrıştırdığı halde sahibinin rahatsızlık duymadığı ve kendisiyle meşhur olduğu lakaplar bunun istisnası olarak görülmüş ve söz konusu şahısları bu lakaplarla tanıtmanın caiz olduğu ifade edilmiştir.¹³⁷

Övgü ifade eden ve sahibinin hoşuna gidecek lakaplar kullanımının ise aşırıya gidilmedikçe caiz olduğu belirtilmiştir.¹³⁸ Nitekim sahabilerden Hz. Ebû Bekir’e “es-Sıddîk”, Hz. Ömer’e “el-Fârûk”, Hz. Osman’a “Zü’n-Nûreyn” Hz. Ali’ye “Haydere”, Hz. Hamza’ya “Esedullah” ve Halid b. Velid ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh’a da “Seyfullah” lakapları bizzat Hz. Peygamber tarafından verilmiştir.¹³⁹

1.4.4. Lakap Çeşitleri

Lakapları hükümleri ve şekilleri açısından çeşitli gruplara ayırmak mümkündür. Hükümleri açısından lakaplar, uygun olan lakaplar ve uygun olmayan lakaplar şeklinde iki gruba ayrılabilir. Bu konu yukarıda incelendiği için bu başlık altında lakapların şekil açısından hangi çeşitlere ayrılabilceği araştırılacaktır.

İbn Hacer lakapları isim, künye ve nisbe kalıpları şeklinde üçe taksim etmiştir.¹⁴⁰ Bunula birlikte müfred ve mürekkep olarak iki gruba ayırma eğilimi de eserlerde gözlemlenmiştir.¹⁴¹ Bu iki eğilimden hareketle lakapları farklı bir şekilde taksim etmek de mümkündür:

¹³⁶ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr fî 'l-'akîde ve 'ş-şerî'a ve 'l-menhec* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2003), 1/60.

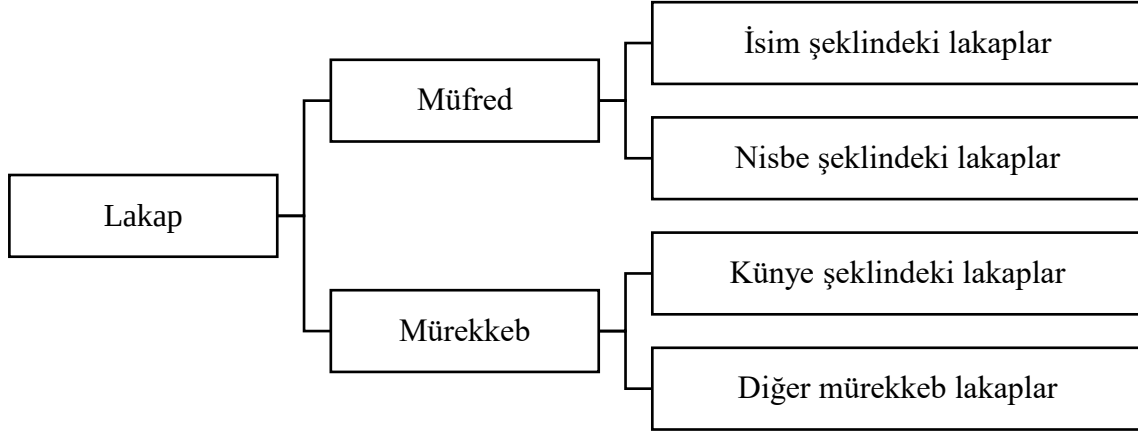
¹³⁷ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 13/584.

¹³⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü 'l-elbâb fî 'l-elkâb* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 1/42.

¹³⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü 'l-elbâb fî 'l-elkâb*, 1/42, 43.

¹⁴⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü 'l-elbâb fî 'l-elkâb*, 1/39.

¹⁴¹ Kalkaşendî, *Şubhu 'l-a 'şâ*, 5/413 ve 427.

Şekil 1: Lakap Türleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.4.4.1. Müfred (Tek Kelimeden Oluşan) Lakaplar

Tek kelimeden oluşan lakapları İbn Hacer’in zikrettiğimiz taksiminden ilham alarak isim ve nisbe şeklindekiler olmak üzere iki kısma ayırmak uygun olacaktır. Çünkü isim ve nisbe aynı zamanda kimlik bilgilerinin lakaptan bağımsız birer unsurudur. Kişinin kimlik bilgilerinde yer alan ve şekil olarak isim veya nisbeye benzeyen bir unsurun hangi etkenler sebebiyle lakap addedildiği hususu üzerinde durulmayı hak etmektedir.

1.4.4.1.1. İsim Şeklindeki Lakaplar

Başlıktaki “isim” kelimesi ile şahıs isimleri değil, fiil veya harf olmayan kelimelerin tamamı kastedilmektedir. İbn Hacer, isim şeklindeki lakaplara meslek isimleri ile sıfatları da dahil etmiştir.¹⁴² Bunlara örnek olarak “أعمش” (Gözü çapaklı), “أمانة” (Emanet), “الأنف” (Burun), “بحشل” (Simsiyah adam), “برق” (Yıldırım), “بَقَال” (Bakkal), “جدر” (Kısa adam) ve “عجوة” (Acve hurması) lakaplar gösterilebilir.

Mezkûr örneklerle bakıldığında isim şeklindeki lakapların bazen isim zannedilebilmesinin mümkün olduğu akla gelmektedir. Nitekim sadece lakaplarıyla tanınan ravilerin varlığı da bu karışıklığa örnek olarak gösterilebilir. Bu ayrımı yapabilmek için elkâb kitaplarına başvurulmalıdır.

¹⁴² İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü 'l-elbâb fî 'l-elkâb*, 1/39.

1.4.4.1.2. Nisbe Şeklindeki Lakaplar

Bu tür lakaplar şekil itibariyle nisbelere benzemektedir. “الأدمي” (el-Âdemî), “الأحمري” (el-Ahmerî), “الإسماعلي” (el-İsmâilî), “البخاري” (el-Buhârî), “البربري” (el-Berberî), “البلخي” (el-Belhî), “التستري” (et-Tüsterî) ve “الجلجلي” (el-Cülâcilî) gibi lakaplar şekil açısından nisbelerle benzerlik göstermektedir. Ancak lakaplar konusunda eser ortaya koyan alimler bunları lakap olarak kitaplarına almıştır. Örnek vermek gerekirse Musa b. Hasan’a çingirakla ilgili bir iş ya da ticaret yapmasa da sesinin güzelliğinden dolayı Cülâcilî lakabı verildiği aktarılmıştır.¹⁴³ Burada çingiraklara mensubiyeti ifade eden bir durum söz konusu değildir. Ancak gerçekten de bir mensubiyet anlamı taşıyan lakaplar da vardır. Örneğin Buhârî lakabını taşıyan ve asıl nisbesi Makdisî olan Ahmed b. Abdilvâhid’e bu lakabın Fıkıh öğrenimini Buhâra’da tamamladığı için takıldığı ifade edilmiştir.¹⁴⁴ Benzer şekilde, Belhî lakaplı Hasan b. Ömer ile Tüsterî lakaplı Ahmed b. İsa’ya da o bölgelerle ticaret yaptıkları için bu lakapların verildiği belirtilmiştir.¹⁴⁵ Bu lakapların aynı zamanda nisbe manası da taşıdığı yadsınamaz. Lakabın tanımıyla ilgili kısımda da zikredildiği gibi lakap ve nisbelerin ortak kümelerinin olabileceğini göz önünde bulundurmamak daha sağlıklı bir bakış açısı sunacaktır. Buna ek olarak bir kişinin lakap ve nisbe bilgisinin ayrımını daha net bir şekilde yapabilmek için ensâb ve elkâb kitaplarına başvurulmalıdır. Buralardan yeterli sonuç alınamadığında ise kişinin, kimlik bilgilerindeki nisbe olduğu düşünülen unsura gerçekten mensup olup olmadığı araştırılabilir.

1.4.4.2. Mürekkeb (Birden Fazla Kelimeden Oluşan) Lakaplar

1.4.4.2.1. Künye Şeklindeki Lakaplar

Bazı lakaplar şekil olarak künyeye benzemektedirler. Tıpkı künyede olduğu gibi “أبو فلان” (Filanın babası) kalıbındadır, ancak bu ifadeden anlaşıldığı gibi kişinin bir çocuğu olmayabilir. Örneğin künyesi Ebû Abdirrahman olan Muhammed b. Abdirrahman ibn Abdillah, 10’dan fazla erkek çocuğa sahip olduğu için “Ebü’r-Ricâl” lakabıyla tanınmıştır.¹⁴⁶ Başka bir örnekte ise Ebû Abdillah künyeli Muhammed b. el-Kâsım b.

¹⁴³ İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’n-nikâb*, 1993, 1/140.

¹⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’l-elbâb fi’l-elkâb*, 2/281.

¹⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’l-elbâb fi’l-elkâb*, 2/283 ve 285.

¹⁴⁶ İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’n-nikâb*, 1993, 1/74.

Hallâd el-Basrî, “Ebû'l-‘Aynâ” lakabıyla meşhur olmuştur. Ona bu lakap hocasıyla arasında geçen bir diyalog sonucunda takılmıştır. Hocasına “عَيْنَاء” kelimesinin ism-i tasğîr siygasında nasıl geldiğini sormuş, hocası da “(Onun ism-i tasğîri) ‘uyeynâ’ olacak ey Ebâ'l-‘Aynâ” şeklinde cevap vermiştir. Böylece o bu lakapla meşhur olmuştur.¹⁴⁷ Bir diğer örnekte ise kulaklarının büyük oluşundan ötürü Ebû Bekir Ömer b. İbrahim’e “أَبُو الْأَذَانِ” (Ebu'l-âzân, koca kulak) şeklinde lakap takılmıştır.¹⁴⁸ Öte yandan kişinin gerçekten de var olan çocuğunun ismiyle oluşturulmuş künye şeklinde lakaplar da vardır. Örneğin Emevîler döneminde Hz. Ali'den bahsedileceği vakit onun adının doğrudan kullanmadığı ve bunun yerine “Ebû Zeyneb” şeklinde anıldığı aktarılmış ve İbn Hacer bunu lakap olarak kabul etmiştir.¹⁴⁹ Ancak Hz. Ali'nin gerçekten de Zeyneb adında bir kızı vardır. Şekil itibarıyla künyeye benzeyen “Ebû Zeyneb” ifadesinin künye mi yoksa lakap mı olduğu zihinlerde bir karışıklığa sebep olmaktadır. Bu noktada künye ile lakap arasındaki farkı tartışmak yerinde olacaktır.

Kişiyi tanıtmaya amacıyla kullanım noktasında ortak olan künye ile lakap arasındaki farkın, diğerinin aksine lakabın övgü ya da yergi içermesi olduğu ifade edilmiştir. Buna göre övgü ya da yergi içermeyen hitap kelimesi eğer “أَبُ” (baba) ve “أُمُّ” (anne) gibi bir ön eke sahipse künye, sahip değilse isimdir.¹⁵⁰ Fakat bu açıklama, aradaki farkı tam olarak izah edememektedir. Zira her ne kadar mezkûr örneklerden Ebû'r-Ricâl lakabının çok erkek evlada sahip olma anlamında bir övgü ifadesi barındırdığı düşünülebilirse de aynı düşünce Ebû'l-‘Aynâ için geçerli değildir. Bu lakabın bir övgü ya da yergi belirttiğini söylemek güçtür. Bununla birlikte künye kalıbında gelip övgü yahut yergi barındırmayan lakapların örneklerini çoğaltmak da mümkündür. Ebû Berze lakaplı Ebû Bekir Salih b. Şuayb, Ebû's-Şeyh lakaplı Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, Ebû Horasan lakaplı Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed ve Ebû Harîse lakaplı Ebû Ali el-Hasan b. Sabîh övgü ya da yergi ifade etmeyen künye şeklinde lakaplara sahip isimlerden bazılarıdır.¹⁵¹

¹⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'n-nikâb*, 1993, 1/80.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'n-nikâb*, 1993, 1/74.

¹⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-ekâb*, 2/263.

¹⁵⁰ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyimi'l-Cevziyye, *Tuhfetü'l-mevdûd bi-ahkâmi'l-mevlûd* (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2016), 199.

¹⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'n-nikâb*, 1993, 1/69-82.

Bu açıdan bakıldığında künye ile lakabı övgü veya yergi içerip içermemeleri bakımından ayırmanın doğru bir yöntem olmadığı görülmektedir.

Künye ve lakabı birbirinden kesin olarak ayırmak iki yolla mümkün olabilir. Ya “أب” ve “أم” gibi ön ek alanların hepsi künye kabul edilip lakap grubuna dahil edilmeyecek ya da bu ön ekler gerçeği ifade etmiyorsa söz konusu kelime lakap sayılacak. Daha açık ifade etmek gerekirse, ilk seçeneğe göre Ebü’ş-Şeyh ifadesi başında bir ön ek olduğu için künyeye dahil edilip lakap addedilmeyecektir. İkinci seçeneğe göre ise Ebü’ş-Şeyh ifadesi, kişinin gerçekten de “Şeyh” isminde bir çocuğu olduğu anlamına gelmeyeceği için lakap sayılacaktır. Benzer şekilde Ebû Hüreyre ifadesi de kişinin gerçekten de bir kedinin babası olamayacağı için künye değil lakap sayılmalıdır. Bunların dışında bir seçenek de künye ve lakabın birbirlerinden mutlak olarak ayrılmasının mümkün olmadığı ve aralarında umum husus min vech¹⁵² ilişkisi olduğudur. Yani ikisinin ortak bir kümelerinin olduğunu kabul ederek bazı künyelerin lakap olduğu ve bazı lakapların da künye olduğunu ifade etmek üçüncü bir seçenek olarak sunulabilir.

1.4.4.2.2. Diğer Mürekkeb Lakaplar

İsim terkihi şeklinde oluşturulan lakaplar çeşitlilik arz etmektedir. Bunları örneklerle ifade etmek açıklayıcı olacaktır.

Mürekkeb lakaplardan “ذو” ve “ذات” ile oluşturulanların kullanımı yaygındır. Nitekim İbnü’l-Cevzî’nin *Keşfü’n-nikāb ‘ani’l-esmâ’ ve’l-elkâb* adlı eserinde “ذ” harfi altındaki 71 lakabın 69’u “ذو” ve “ذات” ile oluşturulan lakaplardır.¹⁵³ Şurahbîl adlı kişiye göğsündeki kabarıklık sebebiyle verilen “ذو الجوشن” (Zü’l-cevşen, cevşen sahibi),¹⁵⁴ Huzeyfe b. el-Muğîre’ye sanki iki mızrak/sopa üzerinde yürüyormuş gibi hissettirecek kadar uzun boylu olduğundan dolayı takılan “ذو الرمحين” (Zü’r-rumhayn, iki mızrak sahibi),¹⁵⁵ Esmâ bint Ebî Bekir’e de Hz. Peygamber ile babasının hicret edeceği gece kuşağını ikiye bölüp biriyle azık torbasının diğer parçayla da su kırbasının ağzını

¹⁵² Künye ve lakapların ortak kümeleri olma ihtimali ifade edilmiştir.

¹⁵³ İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’n-nikāb*, 1993, 1/201-223.

¹⁵⁴ İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’n-nikāb*, 1993, 1/207.

¹⁵⁵ İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’n-nikāb*, 1993, 1/209.

bağladığı için takılan “ذات النطاقين” (Zâtü’n-nitâkayn, iki kuşaklı)¹⁵⁶ ve Hz. Osman’a Allah Rasûlü’nün iki kızıyla evlenmesi sebebiyle verilen lakapları “ذو النورين” (Zü’n-nûreyn)¹⁵⁷ lakapları “ذو” ve “ذات” ile oluşturulan lakaplara örnektir.

Birden çok kelimedenden oluşan lakaplara verilebilecek örneklerden bir diğeri ise “باب” (Bâb, kapı) kelimesine muzafun ileyh getirilerek oluşturulanlardır. “باب القرية” (Bâbü’l-karye, köyün kapısı) ve “باب الشام” (Bâbü’ş-Şâm, Şam’ın kapısı)¹⁵⁸ lakapları buna örnektir.

Mezkûr örnekler dışında da isim terakibi şeklinde oluşturulan birçok lakap vardır. Örneğin Cahiliye döneminde putlara tapınmak için kesilen hayvanların etini yemeyi reddettiği için Abdullah b. Abdilmelik’e “أبي اللحم” (Âbi’l-lahm, eti reddeden) lakabı takılmıştır.¹⁵⁹ Başka bir örnek olarak Ebû Saîd Muhammed b. Yahya’ya başından geçen bir olay sebebiyle takılan lakap zikredilebilir. Rivayete göre Muhammed b. Yahya öldü sanılarak usulünce kefenlenip defnedilmiştir. Gece olunca bir nebbaş gelmiş, mezarını açmış ve çalmak için kefeni çözmeye koyulmuştur. Tam bu sırada da Muhammed b. Yahya uyanmış ve nebbaş korkudan kaçmıştır. Sonra da o halde evine giden Muhammed b. Yahya bu hadiseden sonra “حامل كفنہ” (Hâmilü kefenih, kefenini taşıyan) lakabıyla tanınmıştır.¹⁶⁰ Hz. Peygamber’in Halid b. el-Velid’e (ö. 21/642) verdiği “Seyfullah” lakabı da mürekkebe lakap örneklerindendir.

¹⁵⁶ İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’n-nikâb*, 1993, 1/201; Ali Yardım, “Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11/402.

¹⁵⁷ İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’n-nikâb*, 1993, 1/220.

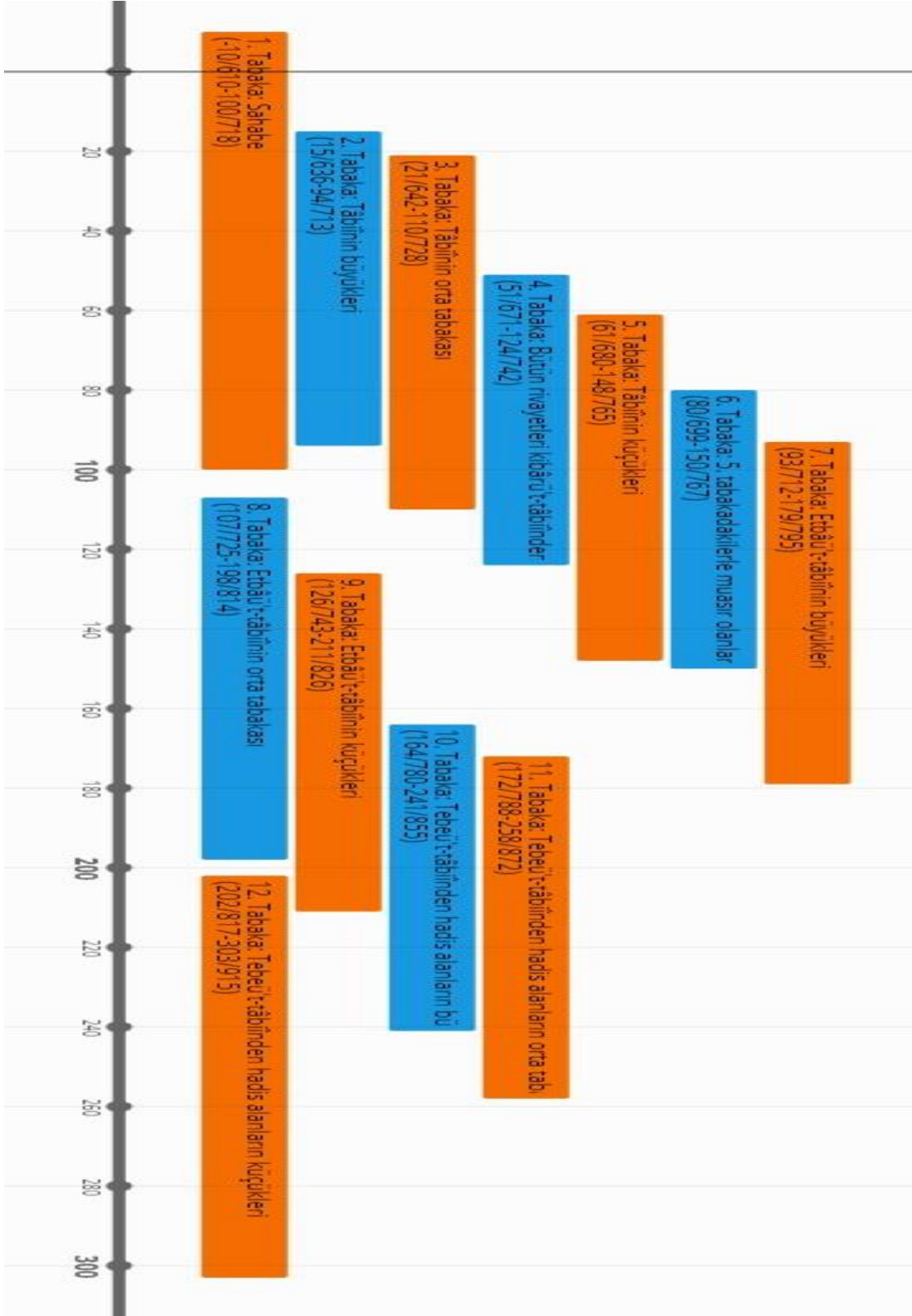
¹⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’l-elbâb fi’l-alkâb*, 1/105.

¹⁵⁹ İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’n-nikâb*, 1993, 1/69.

¹⁶⁰ İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’n-nikâb*, 1993, 1/146, 147.

2. BÖLÜM: RİVAYET ASRINDA RAVİ KİMLİK BİLGİLERİNDEKİ DEĞİŞİMLER

Çalışmamızın bu bölümünde, ravilerin isim, künye, nisbe ve lakap şeklindeki kimlik bilgileriyle ilgili olarak İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eseri üzerinden elde edilen veriler ve bu verilerden hareketle yapılan çıkarımlar sunulmuştur. Bölüm içerisindeki konular, tabakalar üzerinden incelendiği için 12 tabakanın yaklaşık olarak tekabül ettiği tarihlerin daha iyi anlaşılması amacıyla tabakaların ve yaklaşık tarihlerinin bir tarih cetveli üzerinde gösterilmesi uygun olacaktır. Bu cetvelde tabakaların başlangıç ve bitiş tarihleri olarak belirtilen tarihler, İbn Hacer'in mezkûr eserinde her bir tabaka için örnek olarak verdiği isimlerden hareketle belirlenmiştir. Buna göre bir tabakada iki farklı ravi örnek olarak zikredilmişse, önce doğum tarihlerine bakılıp daha erken olanı, ardından da ölüm tarihlerine bakılarak daha geç olanı kaydedilmiştir. Böylece ilgili tabaka için en geniş tarih aralığı elde edilmeye çalışılmıştır.

Şekil 2: İbn Hacer'in Zikrettiği 12 Tabakanın Tarih Cetveli Üzerindeki Görünümü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.1. İsimlerdeki Değişimler

İnsanların çocuklarına isim koyarken dikkat ettikleri ve etkilendikleri hususlar yukarıda zikredilmişti. Bu hususların etkisi ravi isimlerinde de görülmektedir. Ravi isimleri incelendiğinde bazı isimlerin bir dönemde revaç bulurken başka bir dönemde çok az kullanıldıkları tespit edilmiştir. Yine bazı isimlerin her dönemde sık kullanıldığı dikkat çekerken bazı isimlerin hiçbir zaman revaç bulmadığı gözlemlenmiştir.

2.1.1. Tabakalara Göre En Çok Kullanılan İsimler

Esas aldığımız *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eseri incelememiz sonucunda tespit edebildiğimiz kadarıyla on iki tabakanın toplamında 956 farklı isim çeşidi vardır. Bunlardan 482 tanesi sadece bir, 129 tanesi iki, 72 tanesi ise üç kişi tarafından kullanılmıştır. Dörtten elli kişiye kadar kullanılanların sayısı 244 ve elliden yüze kadar olanların adedi 18'dir. 100'den fazla kişinin kullandığı isimlerin sayısı ise 11'dir. Ayrıca bu 956 çeşit isimden 517 tanesi sadece 1 tabakada kullanılırken 12 tabakanın tamamında kullanılanların sayısı sadece 9'dur.

Azdan çoğa doğru en çok kullanılan 11 isim Yezîd (116), Ömer (123), Ahmed (130), Ali (132), İbrahim (135), Amr (158), Saîd (163), Yahya (188), Abdurrahman (261), Abdullah (522) ve Muhammed (730) şeklinde sıralanabilir.

Her bir tabaka özel olarak incelendiğinde ise en çok kullanılan isimlerin tabakadan tabakaya farklılık arz ettiği görülmektedir. 12 tabakanın her birindeki ravilerden adet olarak en az 10 tanesinin ve oran olarak da en az %2'sinin kullandığı isimlerin şu şekilde olduğu tespit edilmiştir:

1. Tabaka (Sahâbî, 640 ravi): Abdullah (57, %9), Abdurrahman (22, %3), Amr (18, %3), Muhammed (12, %2), el-Hâris (11, %2), Sa'd (11, %2), Zeyd (10, %2) ve Kays (10, %2);
2. Tabaka (Kibârü't-tâbi'in, 15/636-94/713, 321 ravi): Abdullah (34, %11), Abdurrahman (23, %7), Amr (10, %3), Kays (7, %2), Mâlik (7, %2), Yezîd (7, %2), el-Hâris (6, %2), Husayn (6, %2) ve Zeyd (6, %2);
3. Tabaka (el-Vustâ mine't-tâbi'in, 21/642-110/729, 1077 ravi): Abdullah (112, %10), Abdurrahman (72, %7), Muhammed (36, %3), Amr (27, %3), Saîd (26, %2), Yezîd (22, %2), Ubeydullah (17, %2) ve Ziyâd (17, %2);

4. Tabaka (Tabakatün teli'l-vustâ, 51/671-124/742, 587 ravi): Abdullah (44, %8), Muhammed (31, %5), Abdurrahman (25, %4), Yahya (14, %2), Saîd (13, %2), Müslim (13, %2), Ubeydullah (11, %2), Sâlih (10, %2) ve Yezîd (10, %2);
5. Tabaka (et-Tabakatü's-suğrâ mine't-tâbi'în, 61/680-148/765, 419 ravi): Abdullah (22, %5), Muhammed (21, %5), Yahya (16, %4), Yezîd (15, %4), İbrahim (12, %3), Hâlid (10, %2), Amr (9, %2), Saîd (8, %2) ve Osman (8, %2);
6. Tabaka ('Âsaru'l-hâmise, 80/699-150/767, 1094 ravi): Muhammed (84, %8), Abdullah (58, %5), Saîd (34, %3), Yahya (31, %3), Mûsâ (28, %3), Amr (26, %2), Ömer (22, %2), Abdurrahman (20, %2), Yezîd (20, %2) ve Osman (17, %2);
7. Tabaka (Kibâru etbâi't-tâbi'în, 93/712-179/795, 1003 ravi): Muhammed (82, %8), Abdullah (56, %6), Ömer (34, %3), Abdurrahman (33, %3), Saîd (23, %2), İbrahim (22, %2), Yahya (20, %2), Abdülmelik (17, %2), Amr (16, %2), İsa (16, %2) ve Yezîd (16, %2);
8. Tabaka (el-Vustâ min etbâi't-tâbi'în, 107/725-198/814, 515 ravi): Muhammed (40, %8), Abdullah (28, %5), İbrahim (20, %4), Ömer (13, %3), Yahya (13, %3), Abdurrahman (12, %2), Hâlid (12, %2), İsmail (12, %2), Hafs (10, %2) Ali (8, %2), Saîd (8, %2) ve el-Velîd (8, %2);
9. Tabaka (et-Tabakatü's-suğrâ min etbâi't-tâbi'în, 126/743-211/827, 581 ravi): Muhammed (62, %11), Abdullah (40, %7), Yahya (34, %6), Abdurrahman (17, %3), Ali (17, %3), İbrahim (12, %2), Amr (11, %2), Abdülmelik (10, %2), İshak (10, %2) ve Saîd (10, %2);
10. Tabaka (Kibâru'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'în, 164/780-241/855, 963 ravi): Muhammed (179, %19), Ahmed (52, %5), Abdullah (42, %4), Ali (35, %4), Yahya (34, %4), el-Hasen (30, %3), İbrahim (28, %3), Saîd (23, %2) Amr (22, %2), Abdurrahman (20, %2), el-Hüseyn (16, %2) ve İshak (17, %2);
11. Tabaka (el-Vustâ mine'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'în, 172/788-258/872, 556 ravi): Muhammed (153, %27), Ahmed (60, %11), Ali (25, %4), Abdullah (24, %4), el-Hüseyn (17, %3), el-Hasen (16, %3), İbrahim (15, %3), Yahya (13, %2), İshak (11, %2), Süleyman (11, %2), Abbas (10, %2) ve Abdurrahman (10, %2);

12. Tabaka (Sıġâru'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'în, 209/824-279/892, 91 ravi): Muhammed (26, %29), Ahmed (12, %13), Abdullah (5, %5), Ali (3, %3), İbrahim (3, %3), el-Kâsım (3, %3) ve Ömer (3, %3).

Oluşan bu tabloya göre Muhammed ve Abdullah isimleri her tabakada revaçta olmuştur. Abdurrahman ismi 9. tabakaya kadar en çok kullanılan isimler arasındayken daha sonra kullanımı azalmıştır. 4-11 arası tüm tabakalarda en yaygın isimlerden olan Yahya da uzun süre revaçta olan isimler arasında yer almıştır. Saîd ismi de 8. tabaka hariç 3-10 arası tabakalarda en çok kullanılan isimlerden olmuştur. Ahmed ismi ise önceleri hiç kullanılmamasına rağmen ilk olarak 9. tabakada görülmüş ve 10. tabakayla birlikte en çok kullanılan isimler arasına girmiştir

2.1.2. İsimlerdeki Değişimler

Tarihi süreç içerisinde bazı isimlerin kullanımı giderek azalmış, bazılarınının belli bir dönemde artış gösterdikten sonra tekrar azalmış, bazıları giderek yaygınlaşmış ve bazıları da hemen her dönem revaçta olmuştur. Kullanımı giderek azalan isimlere özellikle ilk tabakada daha sık rastlanan Atâ, Atıyye, Beşîr, Câbir, el-Hâris, Hâlid, Husayn, Kays, Ma'bed, Mâlik, Nevfel, Rebî'a, Sâbit, Sa'd, Sahr, Sa'lebe, Selmân, Semüre, Utbe, Üsâme, Vehb, Zeyd ve Ziyâd isimleri örnek verilebilir. Belirli bazı dönemlerde revaç bulan isimlere ise Abdullah, Abdülaziz, Abdülmelik, Abbas, Dâvûd, Habîb, Hafs, Harun, Imrân, el-Kâsım, Müslim Nâfi', Ömer, Osman, Sâlim, Ubeyd, el-Velîd, Yezid, Yusuf ve Ziyâd isimleri misal gösterilebilir.

Ahmed, Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin ve Yahya isimleri ise belirli bir tabakadan sonra kullanımları giderek artan isimlerdir.

Abdullah ve Muhammed isimleri bütün tabakalarda hep revaçta olmuştur. Bu isimlerin kullanımı yukarıda da zikredildiği üzere bazı tabakalarda daha da arttığı için artış gösterdikleri tabakalar ayrıca zikredilmiştir.

2.1.3. İsimlerdeki Değişimlerin Sebepleri

İncelenmeler neticesinde kullanımlarındaki değişimlere etki etmiş olabilecek makul sebepler tespit edilebilen isimler Abdülaziz, Abdullah, Ahmed, Ali, Hasan, Hüseyin, Muhammed, Ömer, Yahya ve Yezîd isimleriyle peygamber isimleridir. Bu isimler ele

alındığında ise bunların kullanımlarındaki değişimlere etki eden iki tür sebep olduğu tespit edilmiştir: Dini ve tarihi-siyasi sebepler.

2.1.4. Dini Sebepler

Yeni doğan çocuklara dini bir kökene sahip isimler koyma eğilimi birçok toplumda en yaygın isim koyma adettir.¹⁶¹ Bu eğilimin Hristiyan ve diğer toplumlardaki örnekleri daha önce “Farklı Kültürlerde İsim” başlığı altında zikredilmiş olduğundan burada doğrudan İslam dininin isimler üzerindeki etkisinin somut örnekleri üzerinde durulacaktır.

İslam dininin hayatın her alanını etkilediği gibi insanların çocuklarına koydukları isimleri de etkilediği ve bu etkinin doğrudan Hz. Peygamber’in sünnetiyle oluştuğu ise “İslam’da İsim Koyma” başlıklı bölümde zikredilmiştir. Bu açıdan bakıldığında başlıktaki “dini sebepler” tabiriyle de aslında Hz. Peygamber’in ortaya koyduğu sünnetin isimlerdeki etkisi kastedilmektedir.

Bu bölümde kullanımında dini sebepler nedeniyle değişiklik meydana geldiği düşünülen Abdullah, Ahmed ve Muhammed isimleriyle peygamber isimleri ele alınacaktır. Bunu yaparken önce Hz. Peygamber’in isimleri olan Ahmed ve Muhammed, arkasından genel olarak diğer peygamber isimleri ve daha sonrasında da Abdullah isminin kullanımını etkileyen sebepler tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1.4.1. Ahmed ve Muhammed İsimleri

Bütün tabakalarda en yaygın isimler arasında yer alan Muhammed isminin kullanımı 10. tabakayla birlikte iyice artmıştır. 9. tabakaya kadar Muhammed isminin tabaka içindeki diğer isimlere oranı sırasıyla şu şekildedir: %2, %1, %3, %5, %5, %8, %8, %8, %11. Bu oran daha sonra aniden artmıştır. 10. tabakadaki isimlerin %19’unu, 11. tabakadakilerin %27’sini ve 12. tabakadakilerin %29’unu Muhammed ismi oluşturmaktadır. Hz. Peygamber’in 9. tabakadan önce kullanıldığı tespit edilemeyen Ahmed ismi de 10. tabakadan itibaren insanlar tarafından en çok kullanılan isimler arasına girmiştir. 9. tabakadaki kullanım oranı %1’e tekabül eden Ahmed ismi daha sonraki tabakalarda daha çok kullanılmış ve bu oran sonraki tabakalarda sırasıyla %5, %11 ve %13 şeklinde artış

¹⁶¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil : Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara : Türk Dil Kurumu, 1979), 440.

göstermiştir. Oran olarak az gözüke de 10. tabakadan itibaren Muhammed isminden sonra en çok kullanılan isim olması bu isme olan rağbeti gösteren ilave bir unsurdur.

Hiz. Peygamber'in Muhammed ve Ahmed isimleri dışında da Mahmud ve Mustafa gibi birçok isminin olduğu bilinmektedir. Fakat Muhammed ve Ahmed isimleri, insanlar arasında diğerklerine nispetle daha yaygın bir kullanıma sahip olmuştur. Bu farklılık hem Kur'an'ın Hiz. Peygamber'i hem de Hiz. Peygamber'in bizzat kendisini bu isimlerle tanıtmış olmasıyla ilgili olmalıdır. Bununla birlikte Hiz. Peygamber'in Muhammed isminin ilk tabakalardan itibaren yoğun bir şekilde kullanılıyor olmasına rağmen Ahmed isminin daha sonra yaygınlık göstermeye başlaması dikkat çekici bir noktadır.

Öncelikle “حمد” kelimesinden türeyen Muhammed ismi Arapça'da mübalağa ifade eden bir kalıpla kullanılan ve “çokça övülen” ve süreklilik belirtecek şekilde “tekrar tekrar övülen” gibi manalara gelmektedir.¹⁶² Ayrıca bu isim Hiz. Peygamber'in doğumunun yaklaştığı vakitlerde yeni bir peygamber geleceğini ve isminin de Muhammed olacağını işiten Araplar tarafından kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶³ İbn Hacer Hiz. Peygamber'den önce bu ismi kullananların sayısını yaklaşık on beş olarak tespit etmiştir.¹⁶⁴ Neticede Hiz. Peygamber'den önce kullanılmaya başlayan Muhammed isminin Hiz. Peygamber'in nübüvvetiyle birlikte insanlar tarafında daha büyük ilgi görüp daha çok kullanılmış olmalıdır.

Muhammed kelimesiyle aynı kökten gelen ve ism-i tafdîl kalıbında olan Ahmed isminin ise hem ism-i fail hem de ism-i meful manasında kullanılmış olabileceği ifade edilmiştir. Buna göre bu isim hem “en çok övülen” anlamına hem de “Allah'a en çok hamd eden” anlamına gelmektedir.¹⁶⁵ Kurtubî ise en çok övülen ve en çok hamd eden anlamlarını Muhammed ve Ahmed isimleriyle ayırarak Ahmed isminin sadece “Rabbine en çok hamd eden” manasına geldiğini belirtmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca Ahmed ismi Hiz. Peygamber'den önce hiç kimse tarafından kullanılmamıştır. Bu açıdan bakıldığında insanların önceleri Ahmed

¹⁶² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 12/383; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abûlmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 20/441.

¹⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 12/385-388.

¹⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 12/388.

¹⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 12/383; Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî eş-şehîr bi't-Tefsîri'l-kebîr ve Mefâtîhi'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1971), 29/341.

¹⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 20/441.

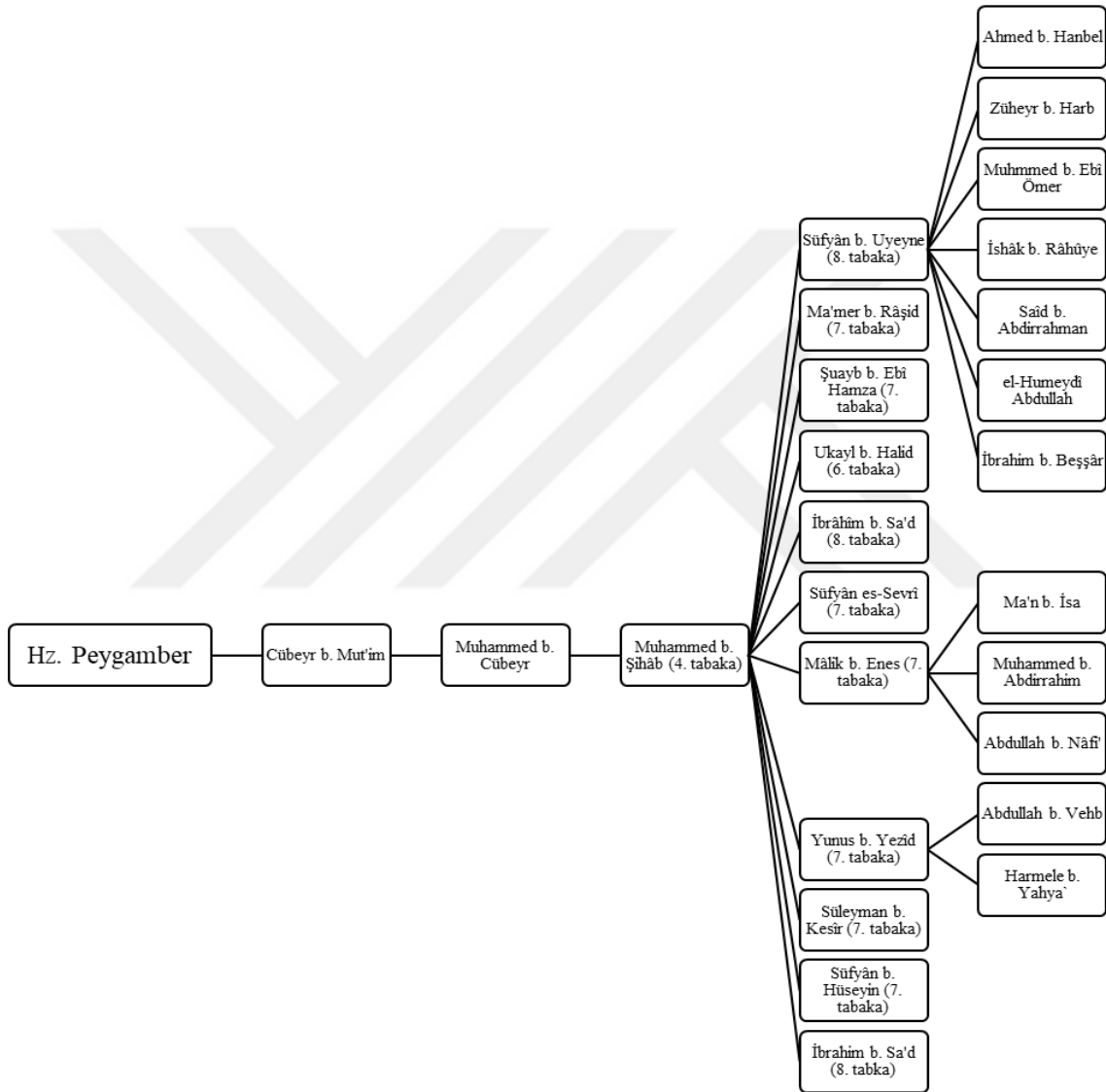
ismine rağbet etmemelerindeki sebep, bu ismin Hz. Peygamber'e özgü olduğunu düşünmeleri olabilir. Hz. Peygamber'in daha çok Muhammed ismiyle bilinmesi, Kur'an'da daha çok Muhammed ismiyle anılması, bu ismin "çokça övülen" gibi herkes için kullanılabilecek bir manaya haiz olması, Ahmed isminin ise diğerine nazaran daha az meşhur olması, Kur'an'da sadece bir yerde Hz. Peygamber'in nebî olarak geleceği ile ilgili bir ayette kullanılması ve "Rabbine en çok hamd eden" şeklinde herkes için uygun olmayacağı düşünülebilecek bir manaya sahip olması Ahmed isminin Hz. Peygamber'e özgü bir isim olduğu algısını oluşturmuş olabilir. Ancak bu noktada da insanların bu algısının nasıl değiştiği sorusunun cevaplanması gerekmektedir.

İnsanların zihninde, Hz. Peygamber'in Ahmed isminin sadece kendisinin kullanabileceği bir sıfat olduğu algısının yerine isimlerinden bir isim olduğu düşüncesini yine Hz. Peygamber'den aktarılan hadisler yerleştirmiş olabilir. Bu noktada, Hz. Peygamber'in kendisine ait isimleri saydığı "إِنَّ لِي أَسْمَاءَ أَنَا مُحَمَّدٌ، وَأَنَا أَحْمَدُ، وَأَنَا الْمَاجِي الَّذِي يَمْحُو اللَّهُ بِي الْكُفْرَ، وَأَنَا الْعَاقِبُ الْحَاشِرُ الَّذِي يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى قَدَمِي، وَأَنَا الْعَاقِبُ" (Bana ait isimler vardır: Ben Muhammed'im ve Ahmed'im. Ben Allah'ın küfrü sildiği "mâhî", bütün insanlardan önce tekrar yaratacağı "hâşir" ve [kendisinden sonra bir nebi gelmeyecek olan] "âkîb"ım) hadisi¹⁶⁷ zikredilebilir. Bu hadisin tariklerinin çoğaldığı tabakalarla Ahmed ve Muhammed isimlerinin kullanımlarının arttığı tabakalar arasında bir uyum olduğu gözlemlenmiştir. Bu hadisi Cübeyr b. Mut'im, oğlu Muhammed b. Cübeyr'e, o da İbn Şihâb ez-Zühri'ye (ö. 124/742, 4. tabaka) aktarmıştır. Zühri de bu hadisi İbrahim b. Sa'd (ö. 183/799, 8. tabaka), Ukayl b. Hâlid (ö. 144/761-762, 6. tabaka), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770, 7. tabaka), Mâlik b. Enes (ö. 179/795, 7. tabaka), Süfyân b. el-Hüseyn (ö. ?, 7. tabaka), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778, 7. tabaka), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/714, 7. tabaka), Süleyman b. Kesîr (ö. 133/, 7. tabaka), Şuayb b. Ebî Hamza (ö. 162/779, 7. tabaka) ve Yunus b. Yezîd'e (ö. 159/775-776, 7. tabaka) rivayet etmiştir. Bu ravilerin de her biri kendilerinden sonra gelen başka ravilere hadisi aktarmıştır. 7. tabakadaki ravilere

¹⁶⁷ Hadisin kaynaklarından bazıları şunlardır: *Buhârî*, "Tefsir", 61; *Müslim*, "Fezâil", 164, 165; *el-Câmi'u'l-kebir*, "Edeb", 67; Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 10/299; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/138; İbn Hibbân el-Büstî, *Şahîhu İbn Hibbân*, thk. Muhammed Ali Sönmez, Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2016), 7/777; Süleymân b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.), 2/120-122; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 3/181; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 3/178.

intikaliyle birlikte bu hadisin bu raviler aracılığıyla hadis ravisi olmayan birçok insana da ulaşmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Aşağıdaki şekilde mezkûr hadisin tespit edilebilen ravileri, hadisin bir merhaleden sonra ne denli yaygınlaştığını göstermek amacıyla tariklerinin çoğaldığı ilk noktaya kadar zikredilmiş ve bu ravilerin mensup oldukları tabakalar belirtilmiştir.

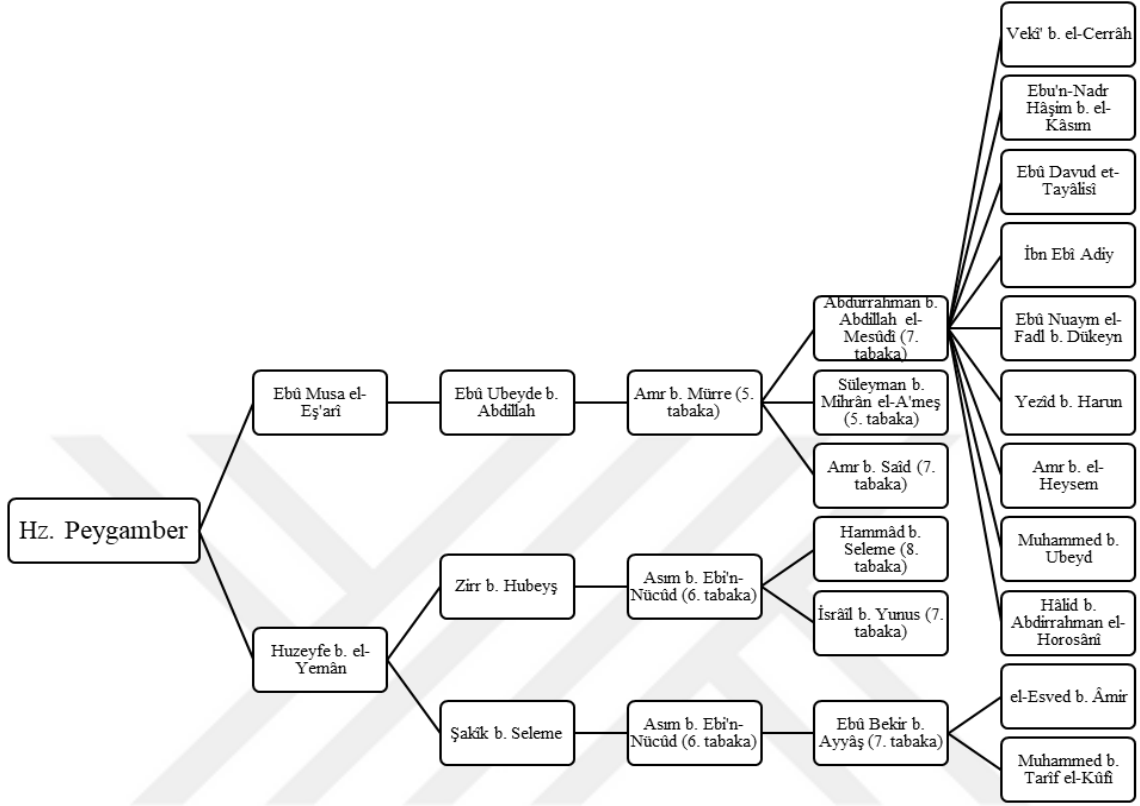
Şekil 3: Hadis 1 İsnad Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Mezkûr hadise ilave olarak Ebû Musa el-Eş'arî ve Huzeyfe b. el-Yemân'ın Hz. Peygamber'den aktardıkları “أَنَا مُحَمَّدٌ، وَأَنَا أَحْمَدُ، وَالْمُقَفِّي، وَالْحَاشِرُ، وَنَبِيُّ التَّوْبَةِ، وَنَبِيُّ الرَّحْمَةِ” (Ben

Muhammed'im ve ben Ahmed'im. Kendisine uyulan, [kıyamet günü herkesten önce yaratılacak] hâşir, tövbe peygamberi ve rahmet peygamberiyim) hadisini¹⁶⁸ Ebû Musa el-Eş'arî, Ebû Ubeyde b. Abdillâh'a, o da Amr b. Mürre'ye, Amr da Abdurrahman b. Abdillâh (ö. 160/776-777, 7. tabaka), Amr b. Saîd (ö. ?, 7. tabaka) ve Süleyman b. Mihrân el-A'meş'e (ö. 148/765, 5. tabaka) aktarmıştır. Zeyd b. Hubeyş ve Şakîk b. Seleme, Huzeyfe b. el-Yemân'dan aldıkları bu hadisi Asım b. Ebi'n-Nücûd'a (ö. 127/745, 6. tabaka), o da Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/809, 7. tabaka), İsrâîl b. Yunus (ö. 160/777, 7. tabaka) ve Hammâd b. Seleme'ye (ö. 167/784, 8. tabaka) rivayet etmiştir. Bu hadisin tarikleri de öncekine benzer şekilde genel olarak 7. tabaka ravileriyle birlikte artmıştır.

¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/502, 530, 538 ve 16/628; İbn Hibbân el-Büstî, *Şahîhu İbn Hibbân*, 7/777; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/604; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, ts.), 1/396; Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, thk. Hamd b. Abdillâh el-Cuma, Muhammed b. İbrahim el-Luheydân (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004), 11/23; Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Dimeşk: Dârü'l-Fecr, 2009), 276; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âşâr*, 3/183; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3/178.

Şekil 4: Hadis 2 İsnad Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Söz konusu hadislerin tariklerinin çoğalıp daha fazla insana ulaştığı tabakalar ile Ahmed ve Muhammed isimlerinin kullanımının arttığı tabakalar arasında paralellik olduğu görülmektedir. 7. tabakayla birlikte ravileri çoğalan bu hadisler insanlar arasında da yaygınlaşmış olmalıdır. Hz. Peygamber'in ismini çocuklarına vermeye zaten önem veren Müslümanlar, Hz. Peygamber'in doğrudan kendi isimlerini sıraladığı bu hadislerden ister istemez etkilenmiş olmalıdır. Nitekim 7. tabakadan sonra yayılan hadisın etkisi 9., 10. ve 11. tabakalarda görülmüş ve bu tabakalarda Ahmed ve Muhammed isminin kullanımı hızlı bir şekilde artmıştır

2.1.4.2. Peygamber İsimleri

Sahâbî devrinden sonra İbrahim, İsmail, İshak, İsa, Salih ve Süleyman gibi peygamber isimlerinin kullanımında da artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu artışta iki unsurun etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Kur'an'dır. Kur'an'da geçen peygamber kıssalarından etkilenen insanların çocuklarına bu isimleri tefe'ül düşüncesiyle (bu isimlerin çocuklarına iyilik getireceği ümidiyle) vermiş olmaları hiç de olağan dışı bir durum değildir. Nitekim günümüzde de sadece peygamber isimleri değil, Kur'an'da geçen herhangi bir kelimeyi tefe'ül yaparak çocuklara isim koyma adeti vardır.

Kur'an'da adının geçmesinin dışında bizatihi peygamber olmasının saygınlığı sebebiyle de insanlar bu isimlere rağbet etmiş olabilir. Nitekim önceki dinlerin peygamberlerinin isimleri İslam toplumlarında yaygın olarak kullanılmaya devam etmektedir.¹⁶⁹ Müslümanların Hz. Peygamber'le birlikte diğer peygamberlere de iman edip saygı duyması onların isimlerini çocuklarına vermelerini sağlamış olmalıdır.

Peygamber isimlerinin kullanımını arttıran diğer bir sebebin ise Hz. Peygamber'in hadislerinde aranmalıdır. Tek bir peygamber isminin değil de birçoğunun giderek yaygınlaşması, insanlar arasında bilinen ve onların bu isimleri kullanmaya yönelmesini sağlayan dini bir gerekçenin olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Hz. Peygamber'den aktarılan “تَسَمُّوا بِأَسْمَاءِ الْأَنْبِيَاءِ” ([Çocuklarınıza] peygamber isimleri veriniz) hadisinin¹⁷⁰ insanlarda iz bırakmış olması mümkün görünmektedir.

Kısaca, İbrahim, İsmail, İshak, İsa, Salih ve Süleyman gibi peygamber isimlerinin yaygınlaşmasında; onların Kur'an'da zikredilmesi, Müslümanların onlara da iman etmesi ve Hz. Peygamber'in çocuklara peygamber isimleri verilmesini tavsiye etmesi etkili olmuş görünmektedir.

2.1.4.3. Abdullah İsmi

Abdullah ismi bütün tabakalarda en çok kullanılan isimler arasında yer almıştır ve özellikle ilk tabakalarda bu isimlerin başında olmuştur. Müslümanların bu isme bu denli rağbet etmesinin dinî saikleri olmalıdır. Her ne kadar Abdullah isminin Araplar tarafından İslam'dan önce de kullanıldığı, sahâbîlerin yaklaşık %21'ini oluşturan 580 tanesinin bu

¹⁶⁹ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 440.

¹⁷⁰ 42. Dipnota bk.

ismi taşıdığı ve bunların çoğunun İslam'dan önce bu ismi aldıkları aktarılmış¹⁷¹ olsa da daha sonraki tabakalarda da bu isme rağbet edilmesini sağlayan farklı bir etken olmalıdır.

Abdullah ismine Müslümanların rağbet etmesini sürekli kılacak bir unsur olarak Hz. Peygamber'in "إِنْ أَحَبَّ أَسْمَاءُكُمْ إِلَى اللَّهِ عِدَالَهُ وَعِدَالِ الرَّحْمَنِ" (Sizin, Allah'a en sevimli gelen isimleriniz Abdullah ve Abdurrahman isimleridir) hadisi¹⁷² değerlendirilebilir. Söz konusu hadis Müslümanların çocuklarına isim koyma adetlerine tesir etmiş olmalıdır. Bununla birlikte hadiste geçen Abdurrahman ismi de özellikle ilk tabakalarda yaygın olarak kullanılmış olsa da Abdullah ismi kadar rağbet görmemiştir. Bu durum Hz. Peygamber'in uygulamasıyla da paralellik arz etmektedir. Zira mezkûr hadisi irat eden Hz. Peygamber de sahâbîlerin ismini değiştirirken genelde Abdullah ismini tercih etmiştir.¹⁷³

Mezkûr veriler neticesinde, Abdullah isminin yaygın olarak kullanılmasında Hz. Peygamber'in hem hadislerinin hem de uygulamasının etkili olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

2.1.5. Tarihi Sebepler

Ünlü, saygın ve kendisine minnet duyulan şahısların isimlerini, onlar gibi saygın olsunlar diye çocuklara isim olarak seçme eğilimi bütün toplumlarda görülebilecek bir eğilimdir.¹⁷⁴ Söz konusu şahısların ünü ise birtakım tarihi olaylara dayanmalıdır. Bu açıdan bakıldığında tarihi olayların bazı insanların ünlenmesine, saygınlık kazanmasına ve kendisine minnet duyulmasına sebep olduğu gibi bazılarının da saygınlığını kaybetmesine ve insanların kendisine kötü duygular beslemesine yol açacağı ihtimal dahilindedir.

Bu bölümde bir takım tarihi olayların, kullanımının artıp azalmasına sebep olduğu Abdullah, Ali, Hasan, Hüseyin, Ömer, Yezîd ve Yahya isimleri ele alınacaktır. Bunu yaparken öncelikle birbiriyle daha yakın bir ilişkiye sahip olduğunu düşündüğümüz

¹⁷¹ Başaran, "Hadislerin Işığında Sahabe İsimleri", 83.

¹⁷² Müslim, "Âdâb", 2; Ebû Dâvud, "Edeb", 69. (Lafız Müslim'e ait).

¹⁷³ Başaran, "Hadislerin Işığında Sahabe İsimleri", 83.

¹⁷⁴ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 441.

Yezîd, Abdullah, Ali, Hasan ve Hüseyin isimlerinin kullanımları değerlendirilecektir. Daha sonrasında da Ömer, Abdülaziz ve Yahya isimlerine değinilecektir

2.1.5.1. Yezîd İsmi

Yezîd isminin kullanımının adet olarak bakıldığında 3. ve 6. tabakalarda,¹⁷⁵ oran olarak ise sadece 5. tabakada¹⁷⁶ (%4) artış gösterdiği ve 8. tabakadan itibaren ise hızlı bir şekilde azaldığı dikkat çekmektedir. Bu tabakalar arasındaki ilişkiyi göstermek için o dönemde yaşanan tarihi olaylardan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Hiz. Osman'ın (ö. 35/656) şehit edilmesi, etkisi İslam tarihi boyunca devam edecek olan siyasi çekişmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (ö. 60/680) Hiz. Osman şehit edildikten sonra Medine'de halife seçilen Hiz. Ali'ye (ö. 40/661) biat etmeyi reddetmesiyle Hiz. Ali ve Muâviye'nin orduları Sıffin'de karşı karşıya gelmiş, Hiz. Ali'nin ordusunun galip geleceği sırada Amr b. el-Âs'ın (ö. 43/664) Muâviye'ye teklif ettiği hile savaşın durmasını ve meselenin hakemlere bırakılmasını sağlamış ve hükmün hakemlere havale edilmesi sonucu ise "hüküm ancak Allah'ındır" diyerek reddedip başkaldıran Hariciler ortaya çıkmış ve Haricilerden biri de nihayetinde Hiz. Ali'yi şehit etmiştir.¹⁷⁷

Bu olaylarla başlayan siyasi çekişmeler Hiz. Ali'nin oğlu Hiz. Hasan'ın (ö. 49/669), 41/661 yılında Muâviye'ye biat etmesiyle bir süre duraksasa da Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i (ö. 64/683) veliaht tayin etmesiyle siyasi çekişmeler tekrar zuhur etmiştir. Bu olaydan birçok Müslüman gibi Hiz. Hüseyin (ö. 61/680) ve Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73/692) gibi sahâbîler de rahatsızlık duymuştur.¹⁷⁸

Muâviye vefat edince halifeliğini ilan eden oğlu Yezîd'e biat etmek istemeyen Hiz. Hüseyin ve ailesi Mekke'ye doğru yola çıktıklarında Kûfeliler onu hilafet makamına

¹⁷⁵ Bu tabakalarda sırasıyla 22 ve 20 adet Yezîd isimli ravi bulunmaktadır. Ayrıca en çok kullanılan isimler arasında da 6 ve 9. sırada yer almıştır.

¹⁷⁶ Yezîd isminin önceki tabakalarda %2 olarak tespit edilen kullanım oranı 5. tabakada %4 olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte 5. tabakada en çok kullanılan 4. isim olmuştur.

¹⁷⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/373, 374.

¹⁷⁸ Ünal Kılıç, "Yezîd I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/513.

getirmek için davet etmiştir. Abdullah b. Abbas (ö.68/687-88), Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) gibi sahâbîler ona Kûfe'ye gitmemesini tavsiye etmişlerse de o gitmek istemiştir. Yola çıktığı kafildekilerin sayısı Kûfelilerin biatlarından vazgeçtikleri öğrenilince azalmış ve kafilde yaklaşık yetmiş kişi kalmışlardır. Kerbelâ mevkiine geldiklerinde Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin büyük bir kısmı burada katledilmiştir.¹⁷⁹

61/680 yılında vuku bulan Kerbelâ hadisesinden sonra Yezîd karşıtlarına adeta liderlik eden Abdullah b. Zübeyr, Yezîd'in ölümünden sonra halifeliğini ilan etmiş, İslam dünyasının büyük bir bölümünü yaklaşık dokuz yıl¹⁸⁰ halife olarak idare etmiş, ancak Emevî hükümdarlarıyla girdiği savaşlardan sonra Mekke muhasarasını yöneten Haccâc b. Yusuf'un (ö. 95/714) birlikleri tarafından 73/692 yılında öldürülmüştür.¹⁸¹

Yezîd isminin hem 5. ve 6. tabakalarda yaygın olarak kullanılmasını hem de 8. tabakadan itibaren azalmasını Yezîd b. Muâviye'yle ilişkilendirmek mümkündür. Emevî halifesi olması ona ün kazandırmış ve bu insanları etkilemiş olmalıdır. Halife olduktan sonraki icraatları ve özellikle de Kerbelâ gibi etkisi uzun yıllar sürecektir bir hadiseye sebebiyet vermesi ise onun itibarını düşürmüş ve bu da ismini kullananların sayısını azaltmış olmalıdır. Ayrıca Yezîd isminin azaldığı tabakalar Emevîler'in zayıfladığı ve Abbasî Devleti'nin kurulduğu zamana da denk düşmektedir. Abbasî hilafetinin Emevîler'e karşı düşmanlığı ve Hz. Ali ile soyundan gelenlere verdiği değer de Yezîd isminin azalmasında rol oynamış olabilir.

Bunlara ek olarak, belirtildiği üzere Yezîd isminin 3. tabakada da artış gösterdiği saptanmıştır. Ancak bu artışın Yezîd b. Muâviye'nin etkisiyle olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Zira Yezîd b. Muâviye'nin kendisi de 3. tabakanın içindedir.

Yezîd isminin artmasında etkili olmuş olabilecek bir diğer tarihi şahsiyet de Muâviye b. Ebî Süfyan'ın abisi Yezîd b. Ebî Süfyan'dır (ö. 18/639). Yeğenin aksine o iyi bir şöhre

¹⁷⁹ Ethem Ruhi Fırlı, "Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/519, 520.

¹⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tahrîru Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 3/209.

¹⁸¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/145, 146.

sahipti ve Yezîdü'l-hayr (hayırlı Yezîd) olarak bilinirdi.¹⁸² Hz. Peygamber'in zekât toplamakla vazifelendirdiği Yezîd b. Ebî Süfyân Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifelik dönemlerinde de önemli görevlere getirilmiştir. Hz. Ebû Bekir onu Ürdün tarafına gönderdiği ordunun başında görevlendirmiş,¹⁸³ ordu yola çıkacağı sırada Yezîd b. Ebî Süfyân binekli, kendisi ise yaya olacak şekilde neredeyse 2 mil kadar onlara eşlik etmiş¹⁸⁴ ve Yezîd b. Ebî Süfyân'a önemli tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁸⁵ Hz. Ebû Bekir daha sonra Irak cephesinden Suriye'ye hareket eden Hâlid b. el-Velîd'le birlikte Busrâ ve Havran bölgesi fetihleriyle Ecnâdeyn Savaşı'na katılmasını emretmiştir. Dimeşk kuşatmasında da görev alan Yezîd b. Ebî Süfyân, Hâlid b. Velîd doğu kapısını Ebû Ubeyde b. Cerrâh da Büyük Câbiye kapısını tutarken Küçük Câbiye kapısındaki birlikleri yönetmiştir. Yezîd b. Ebî Süfyân'ın Dimeşk'in fethedildiği yıl Amman'ı savaşmadan sulh yoluyla fethettiği de aktarılmaktadır. Yermük Savaşı neticesinde Hz. Ömer'in başkomutan olarak tayin ettiği Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Dimaşk bölgesinin idaresini Yezîd b. Ebî Süfyân'a tevdi etmiştir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın vefatıyla önce Muâz b. Cebel'e verilen başkomutanlık görevi, onun da vebaya yakalanmasından sonra Yezîd b. Ebî Süfyân'a verilmiştir.¹⁸⁶ Ancak bu görevin kendisine verilmesi üzerinden çok vakit geçmeden Yezîd b. Ebî Süfyân hicrî 17, 18 veya 19 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁷ Askerî ve idarî vazifeleri yanında Hz. Ömer'den halka Kur'an okumayı öğretip İslâm'ı anlatacak muallimler göndermesini isteyerek halkın eğitimine verdiği önemi de ortaya koymuş olan Yezîd b. Ebî Süfyân'ın¹⁸⁸ vefatı Hz. Ömer'i de derinden üzmüştür.¹⁸⁹ Yezîd b. Ebî Süfyân'ın mezkûr başarıları ve "hayırlı" diye ünlenmiş olması, insanları onun ismiyle tefe'ül yaparak çocuklarına Yezîd ismini vermeye yöneltmiş olabilir. 3. tabakadan önce yaşamış

¹⁸² Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998), 65/243.

¹⁸³ İrfan Aycan, "Yezîd b. Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/520.

¹⁸⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 65/247.

¹⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 65/246-249.

¹⁸⁶ Aycan, "Yezîd b. Ebû Süfyân", 43/520.

¹⁸⁷ İbn Asâkir'in aktardığı rivayetlerin çoğuna göre hicrî 18 yılında, aktardığı bir rivayete göre de 19 yılında vefat etmiştir bk.: İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 65/253, 254; TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki ilgili maddede hicrî 17 veya 18 yılında vefat ettiği aktarılmıştır bk.: Aycan, "Yezîd b. Ebû Süfyân", 43/520.

¹⁸⁸ Aycan, "Yezîd b. Ebû Süfyân", 43/520.

¹⁸⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 65/252.

biri olması ve Muâviye'nin de oğlu Yezîd'e onun ismini ve künyesini vermesi de bu durumu destekleyen unsurlardandır.

Bu veriler sonucunda Yezîd isminin 3. tabakada artmasında Yezîdü'l-Hayr olarak anılan Yezîd b. Ebî Süfyan'ın, 5. ve 6. tabakalarda artıp ve sonraki tabakalarda azalmasında ise Yezîd b. Muâviye'nin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.5.2. Abdullah İsmi

Bütün tabakalarda zaten en çok kullanılan isimlerden olduğu halde oran olarak 2. tabakada,¹⁹⁰ adet olarak da 3. tabakada¹⁹¹ artış gösteren Abdullah ismi de yukarıda bahsi geçen tarihi süreçte etkin rol oynayan Abdullah b. Zübeyr etkisiyle yaygınlık kazanmış olmalıdır. Çünkü o özellikle Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra Emevî hilafetine ve Yezîd b. Muâviye'ye karşı olanlara önderlik ederek¹⁹² idaresindeki halkın sevgisini kazanmış olmalıdır.

2.1.5.3. Ali, Hasan ve Hüseyin İsimleri

Hz. Peygamber'in en yakınlarından olan Hz. Ali,¹⁹³ Hz. Hasan¹⁹⁴ ve Hz. Hüseyin'in¹⁹⁵ isimlerinin ilk tabakalarda Abdullah ve Yezîd isimleri kadar revaçta olmaması dikkat çekicidir. Bunu Muâviye b. Ebî Süfyan'ın taraftarlarının ve Emevîlerin, Hz. Ali'nin soyundan gelenlere ve onlara taraftar olanlara karşı yürüttükleri sert politikanın sonucu olarak okumak mümkündür. Bu konuda Muâviye b. Ebî Süfyan başta olmak üzere Emevî idarecilerinin Hz. Ali'ye hakaret etmeye teşvik ettiği kaynaklarda zikredilen bir

¹⁹⁰ Abdullah isminin kullanım oranı sırasıyla şu şekildedir: %9, %11, %10, %8, %5, %5, %6, %5, %7, %4, %4 ve %3.

¹⁹¹ Abdullah ismi 12 tabakada sırasıyla 57, 34, 112, 44, 22, 58, 56, 28, 40, 42, 24 ve 5 adet kullanılmıştır.

¹⁹² Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", 1/145, 146.

¹⁹³ Ali isminin 12 tabakadaki kullanım adet ve oranları sırasıyla şu şekildedir: 3-%1, 0-%0, 12-%1, 7-%1, 2-%1, 9-%1, 11-%1, 8-%2, 17-%3, 35-%4, 25-%4 ve 3-%3.

¹⁹⁴ Hasan isminin 12 tabakadaki kullanım adet ve oranları sırasıyla şu şekildedir: 1-%1, 1-%1, 6-%1, 3-%1, 3-%1, 9-%1, 9-%1, 6-%1, 8-%1, 30-%3, 16-%3, 1-%1.

¹⁹⁵ Hüseyin isminin 12 tabakadaki kullanım adet ve oranları sırasıyla şu şekildedir: 1-%1, 0-%0, 4-%1 0-%0, 1-%1, 2-%1, 5-%1, 5-%1, 16-%2, 17-%3, 2-%2.

hususur.¹⁹⁶ Diğer yandan Emevî Devleti, Hz. Ali taraftarlarını etkisiz hale getirmek için onlara siyasi ve ekonomik baskı uygulamış ve Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101/720) halifelik dönemine kadar hutbelerde Hz. Ali'yi kötüleme uygulaması yürütülmüştür.¹⁹⁷ Söz konusu karalama propagandasının insanları ister istemez etkilediği ve onların çocukları için seçtikleri isimlerde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

İlk tabakalarda, Emevîlerin yürüttükleri politikaların etkisiyle daha az kullanılan Ali, Hasan ve Hüseyin isimlerinin 10. tabakadan itibaren revaç bulmasının da Emevî Devleti'nin çöküşü (132/750) ve Abbâsî Devleti'nin doğuşuyla (132/750) ilişkili olduğu görülmektedir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) bu çalışmanın bel kemiğini oluşturan *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinin mukaddimesinde 9. ve sonraki tabakalardaki ravilerin vefat tarihlerinin hicrî 200 yılından sonra olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁸ Genellikle alimler esas alınarak yürütülen bazı çalışmalarda klasik dönemde İslam dünyasında ortalama yaşam süresinin 57, 68,¹⁹⁹ 69, 72,8, 75²⁰⁰ ve 84,3²⁰¹ şeklinde olduğuna dair farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sayılardan hareketle ravilerin ortalama ömrünün 70 yaş olduğu kabul edilirse 9. ve sonraki tabakalara mensup ravilerin hicrî 130'lu yıllardan sonra doğmuş olmaları gerekmektedir. Bu da aşağı yukarı Abbâsî Devleti'nin kuruluş tarihine denk gelmektedir. Abbâsîlerin burada önemli olmasının sebebi onların Hz. Ali evlatlarına karşı Emevîler'den farklı bir politika yürütmeleridir. Abbâsîler, başlarda Hz. Ali evlatlarına devlet idaresinde görev vermeseler de Emevîler'in kötü tutumlarından onları korumayı kendilerine görev bildikleri aktarılır.²⁰² Ayrıca daha sonra gelen bazı

¹⁹⁶ Emevîlerin Hz. Ali ve taraftarlarına karşı yürüttüğü hakaret politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikisi Dergisi* IV/8 (2006), 83-108.

¹⁹⁷ İsmail Yiğit, *Emevîler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2016), 33, 43, 66 ve 95.

¹⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tahrîru Takrîbü't-Tehzîb*, 1/53.

¹⁹⁹ 57 ve 68 için bk.: R. Kevin Jaques, *Authority, Conflict, and The Transmission of Diversity in Medieval Islamic Law* (Leiden: Brill, 2006), 188.

²⁰⁰ 69, 72,8 ve 75 için bk.: Maya Shatzmiller, *Labour in The Medieval Islamic World* (Leiden: E.J. Brill, 1994), 66.

²⁰¹ 84,3 için bk.: Richard W. Bulliet, "The Age Structure of Medieval Islamic Education", *Studia Islamica* 57 (1983), 111.

²⁰² Nahide Bozkurt, *Abbâsîler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 46, 47.

yöneticilerin onlara devlet idaresinde görev verdiği görülmektedir.²⁰³ Hatta Abbâsî halifelerinden Me'mûn daha da ileri giderek Hz. Ali evlatlarından birini veliaht ilan etmiştir.²⁰⁴ İslam dünyasındaki hâkim güçle birlikte Hz. Ali ve evlatlarına karşı yürütülen muameledeki bu değişim insanlara da sirayet etmiş olmalıdır. Nitekim Abbâsî hilafetiyle birlikte Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimlerinin yaygınlaşması bunun bir sonucu olmuştur.

2.1.5.4. Ömer ve Abdülaziz İsimleri

Ömer isminin hem adet hem de oran olarak bakıldığında ilk tabakalarda revaçta olmadığı dikkat çekmektedir. Ancak 6., 7. ve 8. tabakalarda ise en çok kullanılan isimler arasına girmiştir. İlk tabakadan itibaren 2, 3, 12, 8 ve 4 adet kullanılmış ve bu tabakalardaki kullanım oranı hep %1 veya daha az olmuştur. En çok kullanılan isimler arasına girdiği tabakalarda ise 22, 34 ve 13 adet kullanılmıştır. Bu da söz konusu tabakaların yaklaşık %2, %3 ve %3'üne tekabül etmektedir.

Kullanımı hep düşük oranlarda olan Abdülaziz ismi de 7. tabakada artış göstermiştir. Kullanımı genel olarak az olduğu için bu artış oran olarak çok belirgin olmasa da kullanımı iki katına çıkmıştır. 7. tabakaya kadar sırasıyla bütün tabakalarda 0, 1, 3, 6, 0 ve 6 adet kullanılan isim 7. tabakada 12 adet kullanılmıştır. Aslında, kullanımı oran olarak da iki katına çıkmıştır. Çünkü 6. tabakada 1095 raviden 6'sı bu ismi taşıırken 7. tabakada 1007 ravinin 12'si bu ismi almıştır. Bu açıdan bakıldığında yüzdelik dilime çok küçük oranda yansıyor olsa da aslında bu ismin kullanımının da arttığı daha rahat gözlemlenebilmektedir.

6., 7. ve 8. tabakalarda artış gösteren Ömer ve Abdülaziz isimlerinin yaygınlaşmasındaki etkenin ise Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720, 4. tabaka) olduğunu söylemek mümkündür. Zira halifelik vazifesinden önce Hicaz valiliğini sürdürürken ilim adamlarıyla istişareye önem veren Ömer b. Abdülaziz, verdiği kararlarda adil olmayı amaçlayarak ve ayrıca Haccâc'ın haksız uygulamalarını eleştirmesi sebebiyle de halkın gönlünü kazanmış olmalıdır. Bunlara ek olarak halifeliği sırasında da adaletli olmak için çaba gösteren Ömer b. Abdülaziz hem Hz. Peygamber'in hem de Hz. Ömer'in idari

²⁰³ Bozkurt, *Abbâsîler*, 52.

²⁰⁴ Bozkurt, *Abbâsîler*, 58.

işlerini kendisine örnek almak için çeşitli vesikalar toplatmıştır. Ayrıca, Muâviye b. Ebî Süfyân devrinden itibaren Emevî Devleti'nin gasp ettiği malların gerçek sahiplerine geri verilmesi yönündeki gayreti, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Mervân'a ikta olarak verdiği Fedek arazisini Ehl-i beyt'e iade etmesi ve Emevî Devleti'nin ilk yıllarından itibaren ikinci sınıf Müslüman muamelesi gösterdiği mevâlîyi de aslı Arap olan Müslümanlarla eşit tutması gibi faaliyetleri²⁰⁵ onun halkın gözündeki itibarını arttırmış olmalıdır. Oluşan bu tablodan hareketle, Ömer b. Abdülaziz'in halk indinde oluşturduğu söz konusu müspet intibainın yeni doğan çocukların isimleri koyulurken etkisini göstermiş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

2.1.5.5. Yahya İsmi

Tarihi şahsiyetlerin isimler üzerindeki etkisi Yahya isminin kullanımındaki artışta da gözlemlenebilmektedir. Hz. Hüseyin'in torununun oğlu olan Yahyâ b. Zeyd (ö. 125/743) babasının ölümüyle Horasan'a kaçmıştı. Ancak burada çıkacak isyana öncülük edeceği anlaşılınca Emevîlerin son Horasan valisi²⁰⁶ Nasr b. Seyyâr tarafından öldürülmüştür.²⁰⁷ Bu hadiseden etkilenen bölge halkının yeni doğan bütün çocuklara Yahya ismini verdikleri aktarılır.²⁰⁸ Yahya b. Zeyd'in öldürüldüğü tarihten sonra doğanlar yaklaşık olarak 9. tabakaya denk gelmektedirler. Takrîbü't-Tehzîb'te Yahya ismindeki ravilerin çok az bir kısmı Horasan'a nispet edilmiş olsa da raviler arasında Yahya isminin artması ve tabaka içerisinde en çok kullanılan on isim arasına girmesi 9. tabakayla birlikte gerçekleşmiştir. Bu paralellik Yahya isminin, Yahya b. Zeyd'in etkisiyle yaygınlık kazandığı ihtimalini güçlendirmektedir.

2.1.6. Değerlendirme

²⁰⁵ İsmail Yiğit, “Ömer b. Abdülaziz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/53-55.

²⁰⁶ Nahide Bozkurt, “Nasr b. Seyyâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/415.

²⁰⁷ Yahya b. Zeyd isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Cahid Kara, “Yahyâ b. Zeyd İsyanı ve Horasan'daki Etkileri”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (15 Aralık 2020), 780.

²⁰⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 5/391.

Ravi isimleri esas alınarak yapılan incelemede bazı isimlerin giderek azaldığı, bazılarının belli bir dönemde artıp daha sonra tekrar azaldığı, bazılarının giderek yaygınlaştığı ve bazılarının da neredeyse bütün tabakalarda yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür.

Bazı tabakalarda yaygınlaşan Abdullah, Abdülaziz, Ömer ve Yezid isimleriyle belirli bir tabakadan sonra kullanımları artan Ali, Hasan, Hüseyin ve Yahya isimlerinin kullanımlarının artıp azalmasında bir takım tarihi olayların etkili olmuş olabileceği tespit edilmiştir. Bütün tabakalarda yaygın olarak kullanılan Abdullah ve Muhammed isimleri, ilk tabakalardan itibaren kullanımları giderek artan peygamber isimleri ve 9. tabakadan sonra giderek yaygınlaşan Ahmed ve Muhammed isimlerinin ise bu değişimleri dini gerekçeler sebebiyle göstermiş olabilecekleri sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak, ravi isimlerindeki değişimlerde iki ana unsur olarak dini ve tarihi gerekçeler zikredilebilir.

2.2. Künyelerdeki Değişimler

2.2.1. Tabakalara Göre En Çok Kullanılan Künyeler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla on iki tabakanın tamamında yaklaşık olarak 592 künye çeşidi vardır. Bunlardan 295 tanesi sadece bir, 103 tanesi ise sadece iki kişi tarafından kullanılmıştır. Üçten on kişiye kadar kullanılanların sayısı 125 ve on birden kırka kadar olanların adedi 54'tür. Kırıktan fazla kişinin kullandığı künyelerin sayısı ise 15'tir. Buna ek olarak, 592 çeşit künyenin 314 tanesi sadece 1 tabakada kullanılırken 12 tabakanın tamamında kullanılanların sayısı sadece 5'tir.

En çok kullanılan künyeler Ebû Muhammed (259), Ebû Abdullah (227), Ebû Bekir (170), Ebû Abdurrahman (131), Ebû Cafer (109), Ebû Saîd (99), Ebû'l-Hasan (87), Ebû Ali (75), Ebû Yahya (73), Ebû Osman (72) ve Ebû Amr (71) şeklinde sıralanabilir.

Tabakalar ayrı ayrı incelendiğinde ise en çok kullanılan künyelerin tabakadan tabakaya farklılık arz ettiği görülmektedir. 12 tabakanın her birindeki ravilerden adet olarak en az 5 tanesinin ve oran olarak da en az %2'sinin kullandığı künyelerin şu şekilde olduğu tespit edilmiştir:

1. Tabaka (Sahâbî, 640 ravi, 267 künye): Ebû Abdullah (20, %7), Ebû Abdurrahman (18, %7), Ebû Muhammed (12, %4), Ebû Sa'îd (9, %3) ve Ebû Ümeyye (5, %2);

2. Tabaka (Kibâru't-tâbi'in, 15/636-94/713, 321 ravi, 160 künye): Ebû Abdullah (10, %8), Ebû Sa'îd (6, %5) Ebû Amr (5, %4) ve Ebû Meryem (5, %4);
3. Tabaka (el-Vustâ mine't-tâbi'in, 21/642-110/729, 1077 ravi, 441 künye): Ebû Abdullah (33, %10), Ebû Muhammed (15, %5), Ebû Bekir (14, %4), Ebû Salih (12, %4), Ebû Yahya (11, %3), Ebû Osman (9, %3), Ebû Sa'îd (7, %2), Ebû Amr (7, %2), Ebû Ömer (7, %2), Ebû Abdurrahman (6, %2) ve Ebü'l-Velîd (6, %2);
4. Tabaka (Tabakatün teli'l-vustâ, 51/671-124/742, 587 ravi, 226 künye): Ebû Muhammed (14, %7), Ebû Abdullah (13, %6), Ebû Bekir (7, %3), Ebû Yahya (6, %3), Ebû Osman (6, %2), Ebû Ömer (5, %2), Ebü'l-Velîd (5, %2), Ebû Seleme (5, %2) ve Ebû Cafer (5, %2);
5. Tabaka (et-Tabakatü's-suğrâ mine't-tâbi'in, 61/680-148/765, 419 ravi, 180 künye): Ebû Bekir (18, %10), Ebû Muhammed (12, %7), Ebû Abdullah (12, %7), Ebû Osman (5, %3), Ebü'l-Hasan (5, %3), Ebû Abdurrahman (5, %3) ve Ebû Amr (5, %3);
6. Tabaka ('Âsaru'l-hâmise, 80/699-150/767, 1094 ravi, 374 künye): Ebû Abdullah (27, %7), Ebû Muhammed (17, %5), Ebû Bekir (13, %3), Ebû Abdurrahman (12, %3), Ebû Amr (12, %3), Ebû Yahya (11, %3), Ebû Sa'îd (7, %2), Ebû Süleyman (7, %2), Ebû Seleme (7, %2), Ebü'l-Hasan (6, %2), ve Ebû İsmail (6, %2);
7. Tabaka (Kibâru etbâi't-tâbi'in, 93/712-179/795, 1003 ravi, 415 künye): Ebû Bekir (38, %7), Ebû Abdullah (21, %5), Ebû Muhammed (19, %5), Ebû Abdurrahman (18, %4), Ebû Yahya (10, %2), Ebû Sa'îd (10, %2), Ebû Seleme (9, %2), Ebû Bişr (8, %2), Ebû Süleyman (7, %2) ve Ebü'l-Hasan (7, %2);
8. Tabaka (el-Vustâ min etbâi't-tâbi'in, 107/725-198/814, 515 ravi, 272 künye): Ebû Muhammed (29, %11), Ebû Abdurrahman (12, %4), Ebû Süleyman (11, %4), Ebû Ömer (11, %4), Ebû Abdullah (10, %4), Ebû İshak (10, %4), Ebû Bekir (9, %3), Ebû Sa'îd (9, %3), Ebû İsmail (9, %3) ve Ebû Amr (8, %3);
9. Tabaka (et-Tabakatü's-suğrâ min etbâi't-tâbi'in, 126/743-211/827, 581 ravi, 361 künye): Ebû Muhammed (41, %11), Abdullah (23, %6), Ebû Abdurrahman (19, %5), Ebû Sa'îd (16, %4), Ebü'l-Hasan (13, %4), Ebû Ali (12, %3), Ebû Osman (11, %3), Ebû Bekir (10, %3), Ebû İshak (10, %3) ve Ebû Amr (8, %2);

10. Tabaka (Kibâru'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'în, 164/780-241/855, 963 ravi, 596 künye): Ebû Muhammed (69, %12), Ebû Cafer (43, %7), Ebû Abdullah (38, %6), Ebû'l-Hasan (29, %5), Ebû Ali (27, %5), Ebû Abdurrahman (23, %4), Ebû Bekir (22, %4), Ebû Saîd (21, %4), Ebû Osman (21, %4) ve Ebû Amr (15, %3);

11. Tabaka (el-Vustâ mine'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'în, 172/788-258/872, 556 ravi, 285 künye): Ebû Cafer (38, %12), Ebû Bekir (26, %8), Ebû Muhammed (23, %7), Ebû Abdullah (18, %6), Ebû Ali (15, %5), Ebû'l-Fadl (12, %4), Ebû'l-Hasan (11, %4), Ebû İshak (9, %3), Ebû Ahmed (7, %2), Ebû'l-Abbâs (3, %2), Ebû Abdurrahman (6, %2) ve Ebû Saîd (6, %2);

12. Tabaka (Sıġâru'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'în, 209/824-279/892, 91 ravi, 48 künye): Ebû Bekir (9, %19), Ebû Abdurrahman (5, %11), Ebû Muhammed (4, %9), Ebû'l-Hasan (3, %6), Ebû Abdullah (2, %4), Ebû Ali (2, %4), Ebû Yahya (2, %4), Ebû Yakub (2, %4);

Yukarıdaki sonuçlara göre Ebû Abdullah künyesi her tabakada revaçta olmuştur. Ebû Muhammed künyesi sadece 2. tabakada en çok kullanılanlar arasına giremezken Ebû Abdurrahman künyesi sadece 2. ve 4. tabakalarda bu listeye girememiştir. Ebû Bekir künyesi 3. tabakadan itibaren hep en çok kullanılan künyelerden olmuştur. 4. tabakada da en çok kullanılan künyeler arasına giren Ebû Cafer künyesi ise özellikle 10. ve 11. tabakalarda kullanılmıştır. Benzer şekilde Ebû Ali künyesi de 9. tabakadan sonra en çok kullanılan künyeler arasına dahil olmuştur.

2.2.2. Künyelerdeki Değişimler

Bütün tabakaların toplamında en çok kullanıldığı tespit edilen künyelerin kullanımı genel itibariyle dengeli bir dağılıma sahiptir. Ancak bazı künyelerin kullanımı özellikle belirli tabakalarda artış göstermiştir. Örneğin Ebû Cafer künyesinin kullanımı 10. tabakaya kadar %2'yi geçmezken bu oran 10. ve 11. tabakalarda sırasıyla %7 ve %12 şeklindedir. Ayrıca 11. tabakada en çok kullanılan künye de Ebû Cafer olmuştur. Benzer şekilde kullanım oranı önceki tabakalarda %3'ü geçmeyen Ebû Ali künyesinin kullanım oranı da 10. ve 11. tabakalarda %5'e çıkmıştır. Bununla birlikte Ebû'l-Hasan künyesinin kullanımı da önceki tabakalarda %2 civarındayken 9. tabakayla birlikte bu oran sırasıyla %4, %5 ve %4'e yükselmiştir.

Künyesiyle meşhur olmuş kişilerin oranları ise ilk tabakalarda oldukça fazla iken son tabakalara yaklaştıkça giderek azalmaktadır. Bu oranlar sırasıyla %29, %27, %32, %28, %20, %21, %13, %3, %1, %0,8 %1 ve %4 şeklindedir.

2.2.3. Künyelerdeki Değişimlerin Sebepleri

2.2.3.1. Tarihi Sebepler

2.2.3.1.1. Ebû Cafer Künyesi

Ebû Cafer künyesi, ilk tabakalarda daha az görülmesine rağmen özellikle 10. ve 11. tabakalarda yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu künyenin 12 tabakadaki kullanım oranları sırasıyla şu şekildedir: %0,3, %1, %1, %2, %0, %1, %1, %2, %1, %7, %12 ve %2. Söz konusu künyenin kullanımının artış gösterdiği tabakalarda insanların bu isme rağbet etmesine sebep olabilecek kişiler düşünüldüğünde akla ilk olarak halifeler gelmektedir. Bu bağlamda künyeleri Ebû Cafer olan üç halife üzerinde durmak gerekmektedir. Bu halifeler; Mansûr (ö. 158/775), Hârûnürreşîd (ö. 193/809) ve Me'mûn'dur (ö. 218/833).

Ebû Cafer künyesi 10. ve 11. tabakalarda yaygınlaşmıştır ve bu da hicrî 200'den sonra vefat edenleri kapsamaktadır. Dolayısıyla yukarıda²⁰⁹ da zikredildiği gibi ravilerin ortalama yaşam süresi 70 yıl olarak kabul edilirse hicrî 200'den sonra vefat edenlerin doğum tarihleri yaklaşık olarak hicrî 130'lu yıllara tekabül etmelidir. Ancak Halife Hârûnürreşîd hicrî 145 ya da 149 yılında²¹⁰ ve Halife Me'mûn ise hicrî 170 yılında²¹¹ doğmuştur. Dolayısıyla Ebû Cafer künyesinin yaygınlaşmasında etkili olmaları mümkün görünmemektedir.

²⁰⁹ Ravilerin ortalama ömürleriyle ilgili olarak 57, 68, 69, 72, 8, 75 ve 84,3 yıl olduğuna dair bazı tespitlerin ortalaması 70 yıla tekabül etmektedir. 57 ve 68 yıl için bk.: Jaques, *Authority, Conflict, and The Transmission of Diversity in Medieval Islamic Law*, 188; 69, 72, 8 ve 75 yıl için bk.: Shatzmiller, *Labour in The Medieval Islamic World*, 66; 84,3 yıl için bk.: Bulliet, "The Age Structure of Medieval Islamic Education", 111.

²¹⁰ Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/258.

²¹¹ Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/101.

Halife Mansûr'un 90 ve 101 yılları arasında doğduğu ve hicrî 136 yılında da halife olduğu aktarılmıştır.²¹² Bu tarihler Ebû Cafer künyesini kullananların olası doğum tarihleriyle paralellik göstermektedir. Bunun yanında “Abbâsîler'in gerçek kurucusu” olarak bilinen Halife Mansûr halka iyi davranması, işçilerin ücretlerini belirlemedeki hassasiyeti, vergi memurlarına adil olmalarını tavsiye etmesi ve güzel ortaahlakıyla tanınırdı.²¹³ Bu özellikler insanların onu sevmesine ve künyesini benimsemesine sebep olmuş olabilir.

Ebû Cafer künyesinin yaygınlaşmasında Halife Mansûr'un etkisine delalet eden bir diğer nokta ise onun kurduğu Bağdat şehridir. 10. tabakada Ebû Cafer künyesini kullanan 43 ravinin 27'si (%63) Irak bölgesindeki şehirlere nispet edilirken bunların da 12 tanesi (%28) Bağdat'a nispet edilmiştir. 11. tabakada ise bu künyeyi kullanan 38 raviden Irak bölgesindeki şehirlere nispet edilenlerin sayısı 19'dur (%50). Bunlardan Bağdat'a nispet edilenler ise 10 tanedir (%27). Bu tabloya bakıldığında kendi kurdurduğu şehirdeki insanların Halife Mansûr'dan etkilenerek Ebû Cafer künyesine rağbet etmiş olma ihtimali kuvvetlenmektedir.

2.2.3.1.2. Ebû Ali ve Ebü'l-Hasan Künyeleri

İlk tabakalarda kullanımı çok az olan Ebû Ali ve Ebü'l-Hasan künyeleri sonraki tabakalarda daha fazla rağbet görmeye başlamıştır. Ebû Ali künyesinin ilk tabakadan itibaren kullanım oranları sırasıyla %1, %0, %0,3, %0, %0, %1, %1, %3, %3, %5, %5 ve %4 şeklindedir. İlk üç tabakada hiç kullanılmayan Ebü'l-Hasan künyesinin kullanım oranları ise %0, %0, %0, %1, %3, %2, %2, %2, %4, %5, %4 ve %6 şeklinde sıralanabilir.

Abbâsîlerin Hz. Ali evlatlarına karşı Emevîler'den farklı bir politika yürüttükleri “İsimlerdeki Değişimler” adlı bölümde zikredilmiştir. Kısaca tekrar değinmek gerekirse Abbâsîler Hz. Ali evlatlarını korumayı kendilerine vazife edinmiş,²¹⁴ onlara devlet idaresinde görevler vermiş²¹⁵ ve hatta Hz. Ali evladından birini veliaht tayin

²¹² Nahide Bozkurt, “Mansûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/5.

²¹³ Bozkurt, “Mansûr”, 28/5, 6.

²¹⁴ Bozkurt, *Abbâsîler*, 46, 47.

²¹⁵ Bozkurt, *Abbâsîler*, 52.

etmişlerdir.²¹⁶ Emevîlerin muamelelerinden farklı olan bu tutum, insanların bu isim ve künyelere yönelmesine ya da en azından bu isim ve künyeleri rahat bir şekilde kullanmalarına imkan sağlamış olmalıdır.

2.2.3.1.3. Ebû Abdullah Künyesi

Bütün tabakalarda en çok kullanılan künyeler arasında yer alan Ebû Abdullah künyesi Abdullah ismi gibi 3. tabakada diğer tabakalara nazaran daha fazla kullanılmıştır. Ebû Abdullah künyesinin bütün tabakalardaki kullanım oranları sırasıyla %7, %8, %10, %6, %7, %7, %5, %4, %6, %6, %6 ve %4 şeklindedir.

“İsimlerdeki Değişimler” başlığı altında Abdullah isminin kullanımındaki değişimin sebepleriyle ilgili bölümde, bu ismin, Hz. Hüseyin şehit edildikten sonra Emevî hilafetine ve Yezîd b. Muâviye’ye muhalif olanlara öncülük ederek²¹⁷ İslam tarihinde önemli bir yer kazanmış olan Abdullah b. Zübeyr etkisiyle yaygınlık kazanmış olabileceği zikredilmiştir. Buna ek olarak da 3. tabakada Abdullah ismini taşıyan şahısların çoğunun ya Abdullah b. Zübeyr’in hakimiyet kurduğu topraklara ya da bu topraklarda yaşayan kabilelere nispet edildiğine dikkat çekilmiştir. Benzer şekilde 3. tabakada Ebû Abdullah künyesini taşıyan 33 ravinin de 27’si Abdullah b. Zübeyr’in hakimiyet kurduğu topraklara nispet edilmiştir. Bu veriler, Abdullah b. Zübeyr’in siyasi liderliği ile insanların çocuklarına isim koyma ve kendilerine künye alma alışkanlıklarında bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.

2.2.3.2. Tefe’ül ile İlgili Sebepler

2.2.3.2.1. Ebû Bekir Künyesi

Birinci tabakada 2, ikinci tabakada ise yalnızca 1 defa kullanılan Ebû Bekir künyesinin bu tabakalardaki kullanım oranı da yaklaşık olarak %1’dir. Bu oran 3. tabakadan itibaren sırasıyla %4, %3, %10, %3, %7, %3, %3, %4, %8 ve %19 şeklinde olmuştur. Bu tabloya göre Ebû Bekir künyesinin kullanım oranı bazı dönemlerde artıp bazı dönemlerde azalmıştır. Ancak ilk iki tabakaya nispetle genel bir artış olduğu da açıkça görülmektedir.

²¹⁶ Bozkurt, *Abbâsîler*, 58.

²¹⁷ Yıldız, “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”, 1/145, 146.

12. tabakadaki ani yükselişin o tabakadaki ravi sayısının çok az olması sebebiyle dikkate alınmaması yerinde olacaktır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Ebû Bekir künyesinin 5., 7. ve 11. tabakalarda gösterdiği artışın sebebiyle ilgili bir sonuç elde edilememiştir. Ancak bu künyenin kullanımındaki genel artışın Hz. Ebû Bekir sebebiyle meydana geldiğini söylemek mümkündür. Çünkü insanlar tanıdıklarının hatırasını isimlerde yaşatma adetini hemen her dönemde sürdürmüştür. Hatta Hz. Peygamber'in dahi isim koymasına için kendisine çocuğunu getiren bir babaya “Ona benim en sevdiğim insan olan Hamza b. Abdülmuttalib'in ismini ver” dediği aktarılmıştır.²¹⁸

İnsanların isim seçerken onlara uğur getireceğine inandıkları isimleri seçtikleri “Cahiliye’de İsim Koyma” bölümünde zikredilmiştir. Benzer şekilde tarihi şahsiyetlerin isim seçimindeki etkisi de “İsimlerdeki Değişimler” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alınmış idi. Hz. Ebû Bekir gibi Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş, İslam tarihinde çok önemli roller oynamış ve ümmetin neredeyse tamamı tarafından sevilmiş birinin isminin, insanlar tarafından hem kendilerine iyilik getirmesi hem de onun hatırasını yaşatma amacıyla kullanılması tabii bir durumdur. Nitekim tâbiîn döneminden itibaren de insanlar bu künyeyi, Hz. Ebû Bekir'in adını yaşatmak için kendilerine almış olmalıdırlar.

2.2.3.2.2. Ebû Saîd Künyesi

Tabakalara göre kullanım oranları sırasıyla %3, %5, %2, %0,5, %2, %2, %2, %3, %4, %4, %2 ve %2 şeklinde olan Ebû Saîd künyesi hemen her tabakada en çok kullanılan künyeler arasında olmuştur. Arapların Sa’d ve Mes’ûd gibi şans ve mutluluk getireceğine inanarak çocuklarına verdikleri²¹⁹ isimlerden biri olan Saîd ismi “mutlu” anlamına gelmektedir. İnsanlar bu künyelerin kendilerine mutluluk getireceğini ummuş olmalıdırlar. Bunun da Ebû Saîd künyesinin hemen her dönemde en çok kullanılanlar arasına girmesini sağlamış olması mümkündür. Ancak neden diğer künyelerin değil de Ebû Saîd künyesinin tercih edildiği tespit edilememiştir.

²¹⁸ Hadisin tarihleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Bu çalışmada 12. dipnot.

²¹⁹ Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 3/193.

2.2.4. Değerlendirme

Mezkûr verilerden künye ile ilgili elde ettiğimiz sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: Sadece künyesiyle meşhur olan insanların sayısı ilk tabakalarda çok olmasına karşın bu oran giderek azalmıştır. Ayrıca insanların künye alırken yahut çocuklarına künye verirken etkilenmiş olabileceği iki ana etken tespit edilmiştir: Tarihi sebepler ve tefe'ül ile ilgili sebepler. Bunu biraz açıklamak gerekirse, insanlar künyeyi iki yolla alırdı. Ya ilk çocuğunun ismini kullanarak kendisi alırdı ya da doğduğunda isimle birlikte kendisine bir künye de verilirdi. Bunlardan ilkinde kişinin çocuğuna verdiği ismi seçme sebebi ayrıca kendi künyesini de seçmesi olarak değerlendirilebilir. İkinci durumda ise kişi çocuğuna doğrudan künye verdiği için o künyeyi seçmesinde etkili olan unsurlar isim seçerken etkili olan unsurlarla benzerlik göstermelidir.²²⁰ Neticede tarihi şahsiyetlerin ve o künyenin şans getireceği inancının (tefe'ül) künye konusunda da etkili olduğu gözlemlenmiştir.

2.3. Nisbelerdeki Değişimler

Arapların nisbe kullanma adetleriyle ilgili hususlar yukarıda zikredilmişti. Bu bölümde ise rivayet döneminde söz konusu hususlarda bir değişim olup olmadığı incelenecektir.

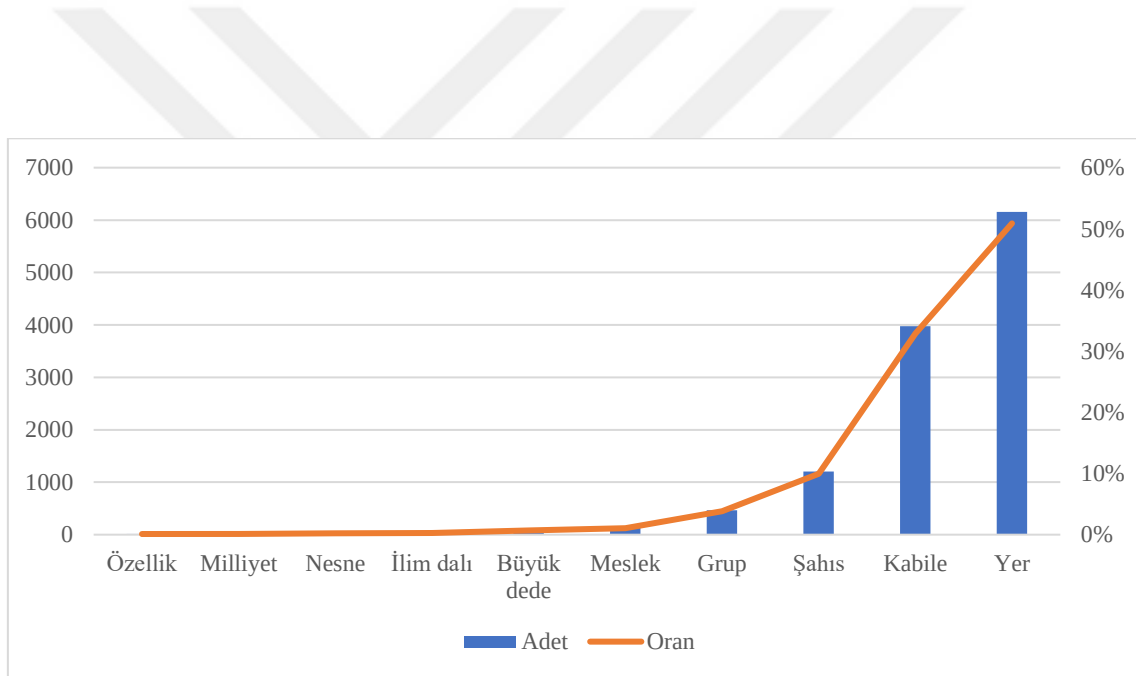
2.3.1. Tabakalara Göre En Çok Kullanılan Nisbeler

Bu bölümde her bir tabakada ve bütün tabakaların toplamında en çok kullanılan nisbe türleri tespit edilecektir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla on iki tabakada toplam 748 farklı nisbe kullanılmıştır. Bunların 19 tanesinin neye nispet oldukları tespit edilememiştir. Geri kalan 729'un ise 262 tanesi bir mekâna, 225 tanesi bir kabileye, 90 tanesi bir şahsa, 46 tanesi kişinin büyük dedelerinden birine, 39'u bir mesleğe, 17'si bir nesneye, 10 tanesi bir gruba, 9 tanesi kişinin bir özelliğine, 4 tanesi kişinin milliyetine, 3 tanesi bir ilim dalına ve 1 tanesi de mezhebe nispettir. Ayrıca 23 farklı nisbe de birden fazla unsura nispet barındırmaktadır.

²²⁰ Künye konusunda müstakil olarak zikredilen sebeplerden biri olan tefe'ül, isimler konusunda da etkili olmasına rağmen ayrı bir başlık olarak zikredilmemiştir. Bunun sebebi tefe'ül yoluyla konulduğu düşünülen isimlerin en çok kullanılan isimler arasına girememiş olmalarıdır. Bununla birlikte künyeler konusunda tefe'ül ile ilgisi olabilecek bazı örneklerin en çok kullanılanlar arasına olması tefe'ülün ayrı bir başlık altında incelenmesini gerektirmiştir.

Rivayet asrında hangi unsurla ilgili olduğunu tespit edebildiğimiz bu 729 çeşit nisbe, bütün tabakalarda toplamda 12095 kez kullanılmıştır. Bunların ise 6155'i (%51) bir yere, 3974'ü (%33) bir kabileye, 1206'sı (%10) bir şahsa, 464'ü (%1) bir gruba, 128'i (%1) bir mesleğe, 84'ü (%1) kişinin büyük dedelerinden birine, 30'u (%0,24) bir ilim dalına, 26'sı (%0,21) bir nesneye, 15'i (%0,12) kişinin milliyete ve 13'ü (%0,10) kişisel bir özelliğe nispettir.

Grafik 1: Nisbe Türlerinin Adet ve Oran Bakımından Dağılımları

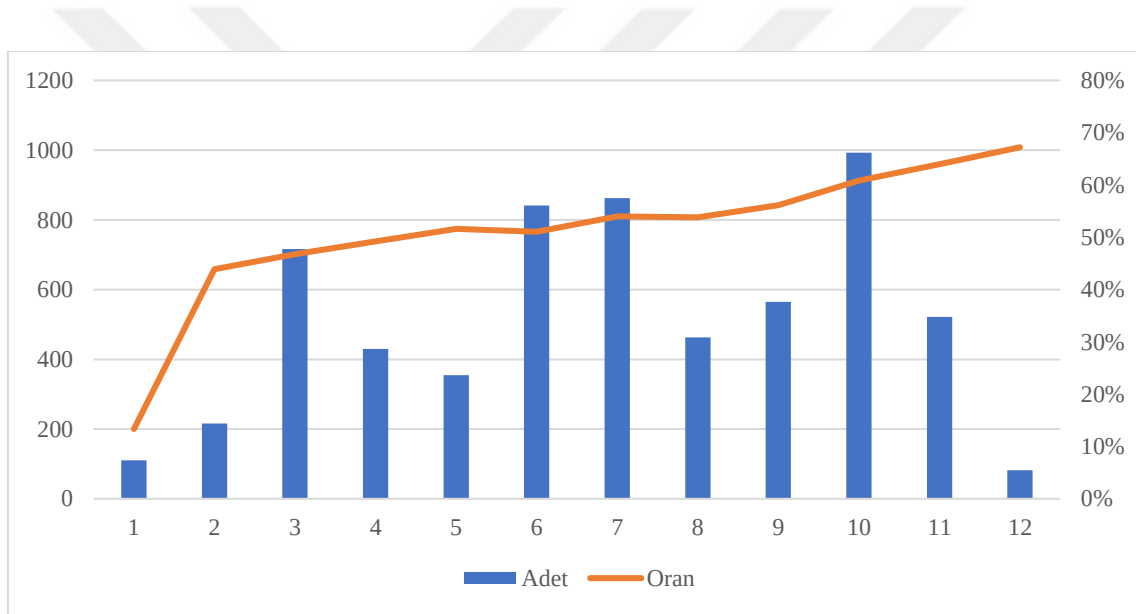
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3.2. Nisbelerdeki Değişimler

Bu kısımda tespit edilen nisbe türlerinin tabakalara göre gösterdikleri artış ve azalışlar incelenecektir.

2.3.2.1. Yer Nisbeleri

Öncelikle toplamda en çok kullanılan yer ifade eden nisbelerden başlamak yerinde olacaktır. Yer ifade eden nisbelerin adet ve oranları 1. tabakada 110-%13, 2. tabakada 216-%44, 3. tabakada 716-%47, 4. tabakada 430-%49, 5. tabakada 355-%52, 6. tabakada 841-%51, 7. tabakada 862-%54, 8. tabakada 463-%54, 9. tabakada 565-%56, 10. tabakada 993-%61, 11. tabakada 522-%64 ve 12. tabakada 82-%67 şeklindedir. Buna göre yer nisbeleri ilk tabakalardan itibaren hep artış göstermiştir. Bunu bir grafikte göstermek daha anlaşılır olacaktır:

Grafik 2: Yer Nisbelerinin Tabakalara Göre Adet ve Oranları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bütün tabakaların toplamında 261 farklı yer nisbesi vardır ve nisbe olarak en çok kullanılan yerler ise şunlardır: Basra (1225-%20), Kûfe (1219-%20), Medine (894-%14), Mısır (232-%4), Mekke (229-%4), Dımeşk (184-%3), Hıms (167-%3), Bağdat (162-%3), Şam (152-%2), Vasıt (128-%2), Merv (126-%2), Hicaz (90-%1), Hadramevt (86-%1), Cizre (51- %0,8), Yemame (50-%0,8), Harran (50-%0,8), San'a (48-%0,8), Horasan (47-%0,75), Rakka (46-%0,75), Nişabur (42-%0,7) ve Rey (40-%0,65).

12 tabakada ayrı ayrı en çok nisbe olarak kullanılan yer isimleri ise şu şekildedir:

1. Tabaka (Sahâbî, 640 ravi, 110 yer nisbesi): Medine (56-%51), Mekke (13-%12), Kûfe (10-%9), Hadramevt (6-%5), Hicaz (5-%5), Basra (4-%4), Yemâme (4-%4) ve Şam (3-%3);
2. Tabaka (Kibâru't-tâbi'în, 15/636-94/713, 321 ravi, 213 yer nisbesi): Kûfe (95-%45), Medine (43-%20), Barsa (21-%10), Hıms (13-%6), Hadramevt (8-%4), Mısır (8-%4), Şam (6-%3), Mekke (5-%2), San'a (3-%1) ve Dimeşk (2-%1);
3. Tabaka (el-Vustâ mine't-tâbi'în, 21/642-110/729, 1077 ravi, 716 yer nisbesi): Medine (195-%27), Kûfe (171-%24), Basra (104-%15), Mısır (39-%5), Mekke (35-%5), Şam (27-%4), Hicaz (26-%4), Hıms (24-%3), Dimeşk (18-%3), Hadramevt (9-%1), Taif (9-%1), Yemâme (6-%1), Filistin (5-%1) ve Yemen (5-%1);
4. Tabaka (Tabakatün teli'l-vustâ, 51/671-124/742, 587 ravi, 429 yer nisbesi): Medine (104-%24), Basra (84-%20), Kûfe (83-%19), Mekke (34-%8), Mısır (26-%6), Hıms (15-%3), Şam (14-%3), Hicaz (14-%3), Hadramevt (10-%2), Dimeşk (8-%2) ve Taif (6-%1);
5. Tabaka (et-Tabakatü's-suğrâ mine't-tâbi'în, 61/680-148/765, 419 ravi, 355 yer nisbesi): Kûfe (81-%23), Medine (78-%22), Basra (67-%19), Mekke (23-%6), Hıms (19-%5), Mısır (14-%4), Şam (13-%4), Dimeşk (10-%3), Hadramevt (7-%2), Hicaz (4-%1), Taif (3-%1), Cizre (3-%1), Vâsıt (3-%1) ve Yemâme (3-%1);
6. Tabaka ('Âsaru'l-hâmise, 80/699-150/767, 1094 ravi, 844 yer nisbesi): Kûfe (223-%26), Basra (161-%19), Medine (154-%18), Mekke (48-%6), Mısır (35-%4), Şam (30-%4), Dimeşk (29-%3), Hicaz (17-%2), Hadramevt (12-%1), Hıms (11-%1) ve Vâsıt (10-%1);
7. Tabaka (Kibâru etbâi't-tâbi'în, 93/712-179/795, 1003 ravi, 860 yer nisbesi): Basra (219-%25), Kûfe (151-%18), Medine (144-%17), Mısır (36-%4), Mekke (32-%4), Şam (30-%3), Dimeşk (29-%3), Hıms (22-%3), Vâsıt (18-%2) ve Hicâz (17-%2);
8. Tabaka (el-Vustâ min etbâi't-tâbi'în, 107/725-198/814, 515 ravi, 463 yer nisbesi): Basra (114-%25), Kûfe (114-%25), Medine (55-%12), Dimeşk (18-%4), Mekke (16-%3), Şam (11-%2), Merv (11-%2), Vâsıt (10-%2), Rakka (9-%2), Cizre (8-%2) ve Yemâme (8-%2);
9. Tabaka (et-Tabakatü's-suğrâ min etbâi't-tâbi'în, 126/743-211/827, 581 ravi, 565 yer nisbesi): Basra (171-%30), Kûfe (114-%20), Medine (23-%4), Dimeşk (23-%4), Vâsıt

(20-%4), Hıms (14-%2), San'a (14-%2), Şam (11-%2), Bağdat (11-%2), Merv (10-%2) ve Harran (10-%2);

10. Tabaka (Kibâru'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'in, 164/780-241/855, 963 ravi, 990 yer nisbesi): Basra (185-%19), Kûfe (130-%13), Bağdat (80-%8), Merv (57-%6), Vâsıt (39-%4), Medine (37-%4), Mısır (31-%3), Dımeşk (27-%3), Hıms (24-%2), Rey (19-%2) ve Harran (18-%2);

11. Tabaka (el-Vustâ mine'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'in, 172/788-258/872, 556 ravi, 546 yer nisbesi): Basra (87-%16), Bağdat (60-%11), Kûfe (45-%8), Vâsıt (26-%5), Mısır (26-%5), Merv (25-%5), Nişabur (21-%4), Hıms (17-%3), Dımeşk (13-%2), Harran (13-%2), Nesâ (11-%2), Rey (10-%2) ve Belh (10-%2);

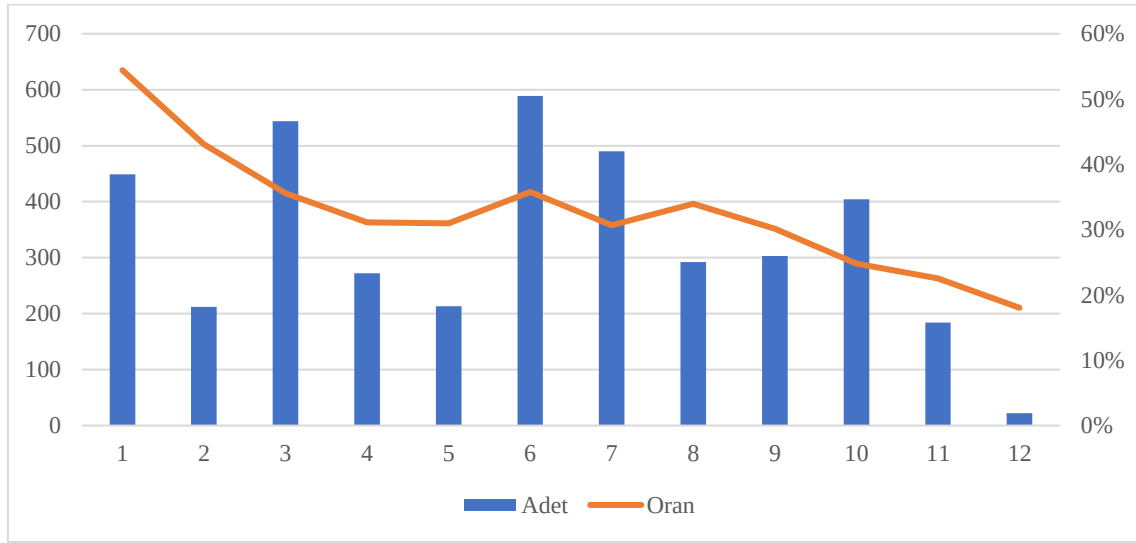
12. Tabaka (Sıġâru'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'in, 209/824-279/892, 91 ravi, 48 künye): Bağdat (10-%12), Basra (8-%10), Dımeşk (6-%7), Merv (5-%6) ve Nişabur (4-%5).

Oluşan tablodan hareketle başlarda Mekke ve Medine gibi şehirler etrafında aktif olan hadis rivayetinin bir süre sonra Kûfe, Basra, Dımeşk ve Mısır gibi şehirler etrafında döndüğünü ve daha sonra ise bu aktifliğin Basra ve Kûfe'ye ek olarak Bağdat, Vâsıt, Merv ve Nişabur gibi şehirlerde görüldüğünü söylemek mümkün olmaktadır.

2.3.2.2. Soy Nisbeleri

Kişinin soyuyla ilgili nisbeler ise üç farklı gruptan oluşmaktadır: Kabile, büyük dede ve şahıs. Bunlardan ilkinin tabakalara göre adet ve oranları 1. tabakada 449-%54, 2. tabakada 212-%43, 3. tabakada 544-%36, 4. tabakada 272-%31, 5. tabakada 213-%31, 6. tabakada 589-%36, 7. tabakada 490-%31, 8. tabakada 292-%34, 9. tabakada 303-%30, 10. tabakada 404-%25, 11. tabakada 184-%23 ve 12. tabakada 22-%18 şeklindedir. Şahsa nispet edilme oranları ise şu şekildedir: 1. tabakada 133-%16, 2. tabakada 39-%8, 3. tabakada 181-%12, 4. tabakada 112-%13, 5. tabakada 75-%11, 6. tabakada 149-%9, 7. tabakada 169-%11, 8. tabakada 70-%8, 9. tabakada 88-%9, 10. tabakada 130-%8, 11. tabakada 52-%6 ve 12. tabakada 8-%7. Büyük dedeye nispet edilme adet ve oranları ise 1. tabakada 5-%1, 2. tabakada 0-%0, 3. tabakada 2-%0,13, 4. tabakada 1-%0,11, 5. tabakada 1-%0,14, 6. tabakada 3-%0,18, 7. tabakada 11-%1, 8. tabakada 5-%1, 9. tabakada 7-%1, 10. tabakada 33-%2, 11. tabakada 13-%2 ve 12. tabakada 3-%2 şeklindedir. Soya yönelik nisbeler bir bütün olarak düşünüldüğünde ise söz konusu adet

ve oranlar 1. tabakada 587-%71, 2. tabakada 251-%51, 3. tabakada 727-%48, 4. tabakada 385-%44, 5. tabakada 289-%42, 6. tabakada 741-%45, 7. tabakada 670-%42, 8. tabakada 367-%43, 9. tabakada 398-%40, 10. tabakada 567-%35, 11. tabakada 249-%31 ve 12. tabakada 33-%27 şeklinde değişmektedir. Buna göre kabile ve şahsa yönelik nisbeler giderek azalış gösterirken büyük dedeye yönelik nisbeler artış göstermiştir. Ancak soyla ilgili nisbeler bütün olarak düşünüldüğünde ise bunların giderek azaldığı görülmektedir. Değişimin daha rahat anlaşılması için ilgili grafikler aşağıda sunulacaktır.

Grafik 3: Kabile Nisbelerinin Tabakalara Göre Adet ve Oranları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bütün tabakaların toplamında 233 farklı kabile nisbesi vardır ve nisbe olarak en çok kullanılan kabileler ise şunlardır: Esed (189-%5), Kureyş (169-%4), Temîm (164-%4), Sakîf (157-%4), Ezd (139-%3), Teym (138-%3), Mahzûm (119-%3), Ümeyye (105-%3), Hemdân (100-%3), Kinde (100-%3), Süleym (95-%2), Huzâ'a (93-%2), Bâhile (78-%2), Âmir (76-%2), Benû Hanîfe (72-%2), Becîle (71-%2) ve Cüheyne (62-%2).

12 tabakada ayrı ayrı en çok nisbe olarak kullanılan kabile isimleri ise şu şekildedir:

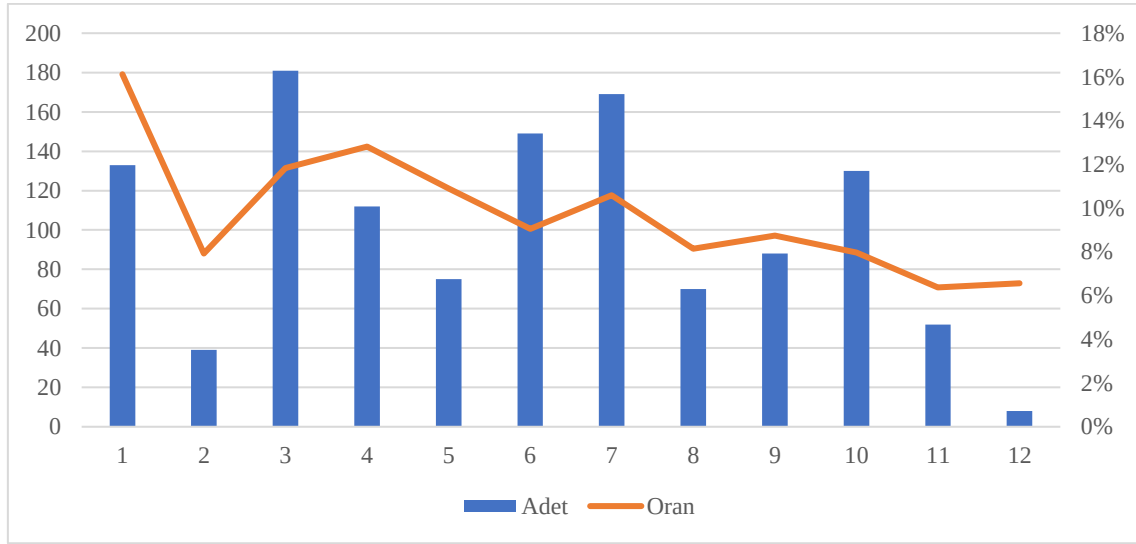
1. Tabaka (Sahâbî, 640 ravi, 449 yer nisbesi): Kureyş (26-%6), Hazrec (26-%6), Süleym (22-%5), Huzâ'a (20-%4), Temîm (19-%4), Cüheyne (18-%4), Gıfâr (18-%4) Esed (15-%3), Evs (14-%3), Sakîf (13-%3), Kinde (13-%3), Âmir (13-%3) ve Eşca' (13-%3);

2. Tabaka (Kibâru't-tâbi'in, 15/636-94/713, 321 ravi, 216 kabile nisbesi): Esed (14-%6), Neha' (12-%6), Temîm (11-%5), Sakîf (9-%4), Hemdân (9-%4), Kinde (8-%4), Huzâ'a (6-%3), Ezd (5-%2), Teym (5-%2), Hüzeyl (5-%2) ve Benû Cu'fi b. Sa'd (5-%2);
3. Tabaka (el-Vustâ mine't-tâbi'in, 21/642-110/729, 1077 ravi, 548 kabile nisbesi): Sakîf (28-%5), Teym (25-%5), Hemdân (23-%4), Mahzûm (21-%4), Temîm (20-%4), Kinde (20-%4), Âmir (18-%3), Ümeyye (18-%3), Esed (17-%3), Huzâ'a (13-%2) ve Kureyş (13-%2);
4. Tabaka (Tabakatün teli'l-vustâ, 51/671-124/742, 587 ravi, 273 kabile nisbesi): Teym (14-%5), Basra (84-%20), Esed (13-%5), Hemdân (11-%4), Sakîf (10-%4), Mahzûm (10-%4), Huzâ'a (10-%4), Ezd (9-%3), Kureyş (8-%3), Benû Hanîfe (8-%3), Temîm (7-%3) ve Bâhile (7-%3);
5. Tabaka (et-Tabakatü's-suğrâ mine't-tâbi'in, 61/680-148/765, 419 ravi, 216 kabile nisbesi): Esed (10-%2), Ezd (10-%2), Kureyş (10-%2), Hemdân (8-%1), Teym (7-%1), Mahzûm (7-%1) ve Temîm (7-%1);
6. Tabaka ('Âsaru'l-hâmise, 80/699-150/767, 1094 ravi, 588 kabile nisbesi): Esed (43-%7), Sakîf (32-%5), Teym (25-%4), Mahzûm (23-%4), Kureyş (21-%4), Ezd (20-%3), Ümeyye (20-%3), Hemdân (16-%3), Temîm (16-%3), Benû Hanîfe (16-%3) ve Kinde (14-%2);
7. Tabaka (Kibâru etbâi't-tâbi'in, 93/712-179/795, 1003 ravi, 492 kabile nisbesi): Temîm (25-%5), Ezd (21-%4), Kureyş (20-%4), Teym (18-%4), Esed (17-%3), Sakîf (16-%3), Mahzûm (15-%3), Ümeyye (15-%3), Benû Hanîfe (14-%3) ve Becîle (14-%3);
8. Tabaka (el-Vustâ min etbâi't-tâbi'in, 107/725-198/814, 515 ravi, 291 kabile nisbesi): Kureyş (19-%7), Teym (16-%5), Ezd (15-%5), Temîm (14-%5), Esed (13-%4), Sakîf (11-%4), Mahzûm (9-%3), Ümeyye (8-%3) ve Kinde (7-%2);
9. Tabaka (et-Tabakatü's-suğrâ min etbâi't-tâbi'in, 126/743-211/827, 581 ravi, 309 kabile nisbesi): Esed (16-%5), Kureyş (15-%5), Ezd (15-%5), Temîm (15-%5), Bâhile (15-%5), Ümeyye (14-%5), Sakîf (13-%4), Teym (8-%3), Mahzûm (8-%3), Benû Dabbe (8-%3) ve Şeybân (8-%3);
10. Tabaka (Kibâru'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'in, 164/780-241/855, 963 ravi, 408 kabile nisbesi): Kureyş (24-%6), Temîm (24-%6), Esed (2-%5), Bâhile (19-%5), Süleym (17-%5),

%4), Ezd (12-%3), Teym (12-%3), Sakîf (11-%3), Ümeyye (10-%2), Kinde (10-%2) ve Huzâ'a (10-%2);

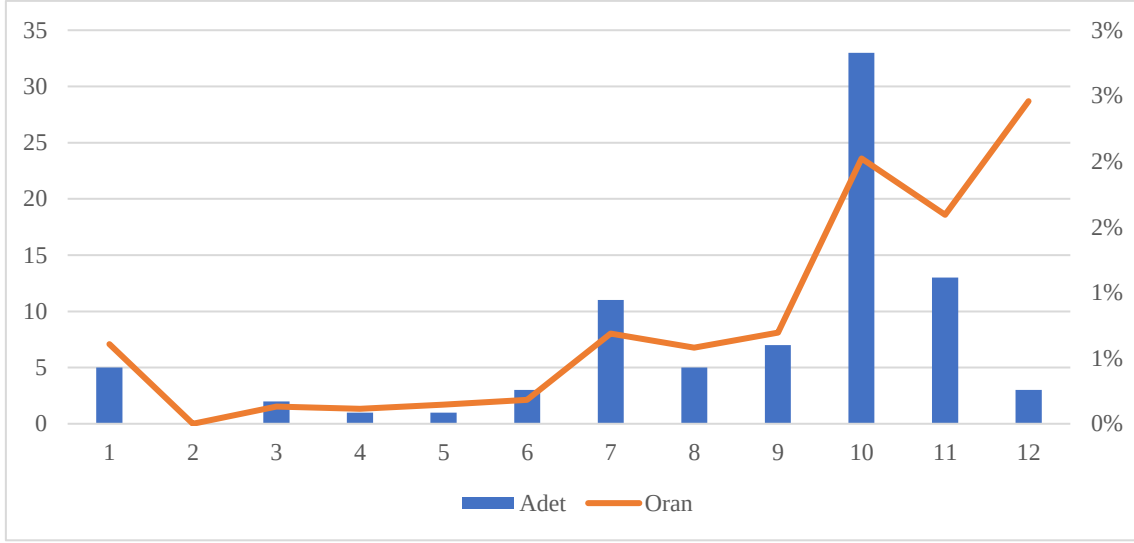
11. Tabaka (el-Vustâ mine'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'in, 172/788-258/872, 556 ravi, 187 kabile nisbesi): Ezd (11-%6), Kureyş (9-%5), Sakîf (8-%4), Âmir (7-%4), Temîm (6-%3), Kinde (6-%3), Esed (5-%3), Bâhile (5-%3) ve Süleym (5-%3);

12. Tabaka (Sığâru'l-âhizîn 'an tebe'i't-tâbi'in, 209/824-279/892, 91 ravi, 23 kabile nisbesi): Esed (4-%17), Kureyş, Sakîf, Âmir, Kinde, Süleym, Huzâ'a, Benû Tayy, Ümeyye Benû Cu'fî b. Sa'd, Sedûs, Zühl, Kuşeyr, Şeybân, Becîle, Benû Hanîfe, Kılâb, Bîkend Benû el-Hureyş b. Ka'b ve Mez hac (1-%4).

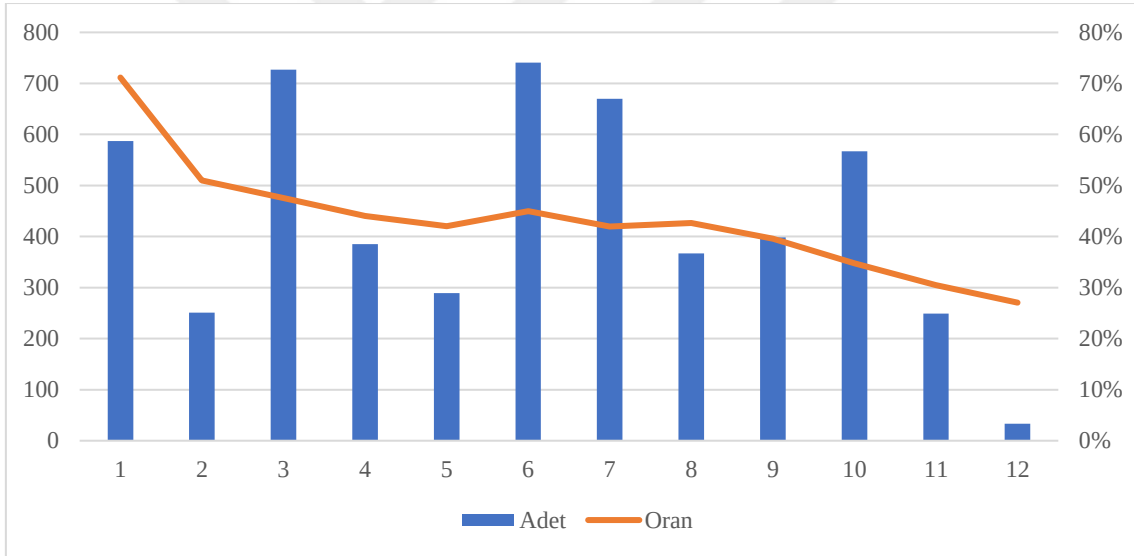
Grafik 4: Şahıs İsimlerine Yönelik Nisbelerin Tabakalara Göre Adet ve Oranları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 5: Büyük Dedeye Yönelik Nisbelerin Tabakalara Göre Adet ve Oranları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

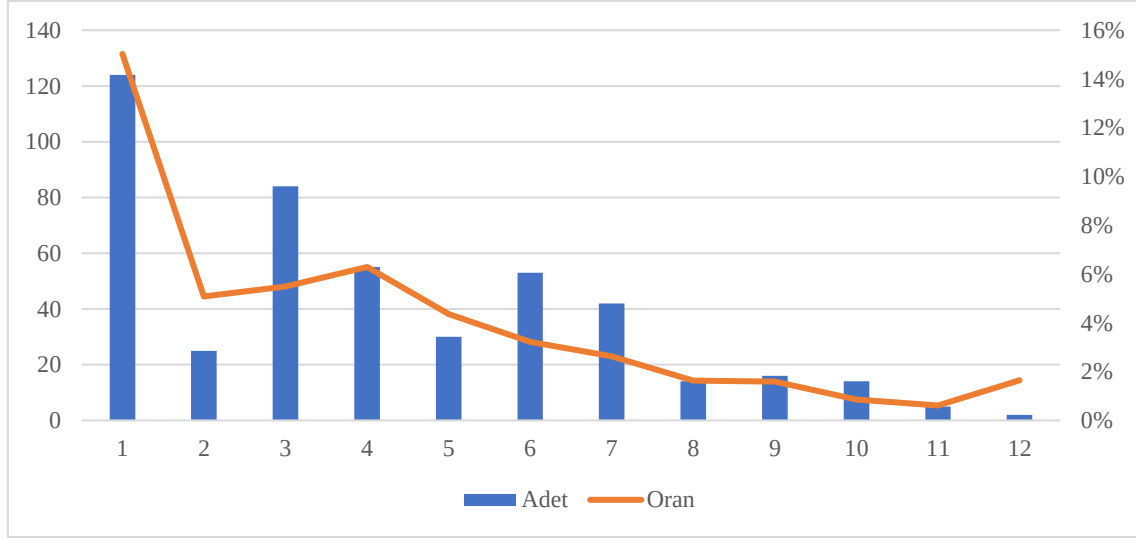

Grafik 6: Soy İfade Eden Nisbelerin Genelinin Tabakalara Göre Adet ve Oranları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3.2.3. Grup Nisbeleri

Bir grubu ifade eden nisbelerin adet ve oranları ise 1. tabakada 124-%15, 2. tabakada 25-%5, 3. tabakada 84-%5, 4. tabakada 55-%6, 5. tabakada 30-%4, 6. tabakada 53-%3, 7. tabakada 42-%3, 8. tabakada 14-%2, 9. tabakada 16-%2, 10. tabakada 14-%1, 11. tabakada 5-%1 ve 12. tabakada 2-%2 şeklindedir.

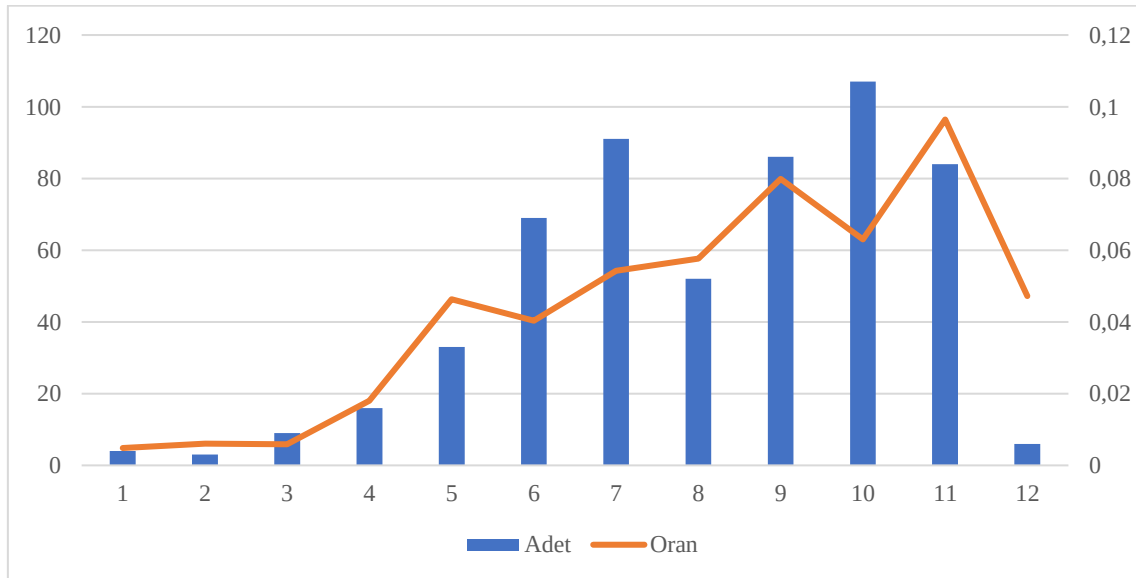

Grafik 7: Grup Nisbelerinin Tabakalara Göre Adet ve Oranları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3.2.4. Meslek Nisbeleri

İlk tabakalarda çok az bulunup sonraları biraz artış gösteren meslek nisbelerinin adet ve oranları ise şu şekildedir: 1. tabakada 4-%0,4, 2. tabakada 3-%1 3. tabakada 9-%1, 4. tabakada 16-%2, 5. tabakada 33-%5, 6. tabakada 69-%4, 7. tabakada 91-%5, 8. tabakada 52-%6, 9. tabakada 86-%8, 10. tabakada 107-%6, 11. tabakada 84-%10 ve 12. tabakada 6-%5.

Grafik 8: Meslek Nisbelerinin Tabakalara Göre Adet ve Oranları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ravilerin en çok meşgul oldukları meslekleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür: Kadı (82 ravi), manifaturacı (42 ravi), koku tüccarı (40 ravi), ipek tüccarı (25 ravi), kâğıt tüccarı (21 ravi), hurma tüccarı (19 ravi), pamuk tüccarı (16 ravi), kıssacı-vaiz (15 ravi), kari (14 ravi) ve terzi (13 ravi).

Meslek grubu olarak en çok hadis rivayet edenler ise kadı (11335 rivayet), manifaturacı (4248 rivayet), pamuk tüccarı (3744 rivayet), ipek tüccarı (2319 rivayet), koku tüccarı (2225 rivayet), kâğıt tüccarı (1456 rivayet), ayakkabıcı (1035 rivayet), kıssacı-vaiz (1012 rivayet), kari (959 rivayet), hurma tüccarı (780 rivayet) şeklinde sıralanabilir.

Meslek grupları içerisindeki her bir raviye düşen ortalama rivayet sayılarına göre de şu sıralamayı yapmak mümkündür: Pamuk tüccarı (234 rivayet), kadı (138 rivayet), manifaturacı (101 rivayet), ipek tüccarı (93 rivayet), ayakkabıcı (74 rivayet), kâğıt tüccarı (70 rivayet), kari (69 rivayet), kıssacı-vaiz (67 rivayet) ve koku tüccarı (56 rivayet).

Bu veriler hicri ilk üç asırda hadis rivayetinde en aktif rol oynayan meslek gruplarına işaret etmektedir. İlk sıralamada *Kütüb-i Sitte* ravilerinin en çok hangi mesleklerle iştiğal oldukları görülürken ikinci listede *Kütüb-i Sitte* ravilerinin rivayet ettikleri bütün hadisler dikkate alınarak en çok hadis rivayeti yapan meslek gruplarına ulaşılmıştır. Son sıralamada ise bir meslek grubundaki her bir raviye düşen hadis sayısı hesaplanmış ve hadis rivayetinde etkili olan meslek gruplarının daha belirgin bir şekilde ortaya çıkması amaçlanmıştır. Neticede hicri ilk üç asırda ve genel olarak tüm rivayet coğrafyasında hadis rivayetinde en çok katkısı olan meslek gruplarına bu sıralama ile işaret edilmiştir.

Meslekleri belirlenen *Kütüb-i Sitte* ravilerinin mensup oldukları şehirlere bakıldığında bu şehirlerde hadis rivayetinde etkili olmuş meslek gruplarına dair bir fikir elde edilebilir. Buna göre Bağdat'taki 10 farklı meslek grubu içerisinde manifaturacılar ön plana çıkmaktadır. Bu mesleğe sahip olan 7 ravi toplamda 1194 hadis rivayet etmiştir ve buna göre de ravi başına düşen rivayet sayısı yaklaşık olarak 170'e tekabül etmektedir. Basra'daki 36 farklı meslek grubu içerisinde ise kadılar (1149 rivayet, 11 ravi, ravi başına yaklaşık 104 rivayet), ipek tüccarları (1172 rivayet, 12 ravi, ravi başına yaklaşık 98 rivayet), koku tüccarları (1231 rivayet, 17 ravi, ravi başına yaklaşık 72 rivayet), kâğıt tüccarları (296 rivayet, 7 ravi, ravi başına yaklaşık 42 rivayet) ve manifaturacılar (116 rivayet, 4 ravi, ravi başına yaklaşık 29 rivayet) ön plana çıkmaktadır. Kûfe şehrinde ise mülâe denilen kadın elbisesi tüccarları (1782 rivayet, 6 ravi, ravi başına yaklaşık 297

rivayet), kadılar (3138 rivayet, 17 ravi, ravi başına yaklaşık 185 rivayet), manifaturacılar (434 rivayet, 6 ravi, ravi başına yaklaşık 54 rivayet), kağıt tüccarları (289 rivayet, 6 ravi, ravi başına yaklaşık 48 rivayet), ipek tüccarları (231 rivayet, 6 ravi, ravi başına yaklaşık 39 rivayet) ve koku tüccarlarının (354 rivayet, 12 ravi, ravi başına yaklaşık 30 rivayet) etkili olduğu görülmektedir. Medine’de kadıların (2338 rivayet, 9 ravi, ravi başına yaklaşık 260 rivayet), kıssacı-vaizlerin (424 rivayet, 4 ravi, ravi başına yaklaşık 106 rivayet) ve hurma tüccarlarının (393 rivayet, 4 ravi, ravi başına yaklaşık 98 rivayet) hadis rivayetine daha çok katkı sağladığını söylemek mümkündür. Merv ve Mısır’da ise bir meslek grubu olarak sadece kadıların (Merv: 538 rivayet, 4 ravi, ravi başına yaklaşık 135 rivayet; Mısır: 1876 rivayet, 5 ravi, ravi başına yaklaşık 376 rivayet) etkili olduğu söylenebilir. Vasıt şehrinde ise manifaturacılar (1920 rivayet, 7 ravi, ravi başına yaklaşık 274 rivayet) ve pamuk tüccarlarının (428 rivayet, 4 ravi, ravi başına yaklaşık 107 rivayet) hadis rivayetinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Burada sunulan tüm verilerden hareketle hicri ilk üç asrın ve rivayet coğrafyasının genelinde kadı, manifaturacı, pamuk tüccarı, ipek tüccarı, manifaturacı ve kıssacı-vaiz gibi meslek gruplarının hadis rivayetinde önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

2.3.2.5. Diğer Nisbe Türleri

Yukarıda mezkûr olanlar dışındaki nisbe türleri genele bakıldığında neredeyse hiç kullanılmamıştır. Bunların tamamı bir araya getirildiğinde 12 tabakanın tamamında toplam 84 defa kullanıldıkları ve bunun da kullanılan nisbelerin tamamına oranın yaklaşık olarak sadece %0,7’ye tekabül ettiği görülecektir. Bu nedenle de söz konusu nisbe türleri bir arada ele alınacaktır.

Bir ilim dalına nispet edilme adet ve oranlarının hep düşük olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak ilk dört tabakada ilim dalı nisbelerine rastlanmamış, bunların ilk defa 5. tabakayla birlikte kullanılmaya başlandığı görülmüştür. 12. tabakada da rastlanmayan ilim dalı nisbelerinin bulundukları tabakalardaki adet ve oranları ise 5. tabakada 4-%1, 6. tabakada 3-%0,1, 7. tabakada 9-%1, 8. tabakada 3-%0,3, 9. tabakada 6-%1, 10. tabakada 1-%0,06 ve 11. tabakada 4-%0,4 şeklindedir.

Kişisel bir özelliğe yönelik nisbeler bütün tabakalarda bulunmamaktadır ve bulundukları tabakalardaki adet ve oranları da düşüktür. 1. ve 8. tabakalarda birer adet bulunan bu nisbe çeşidinin bu tabakalardaki oranı yaklaşık olarak %0,1’e tekabül etmektedir. Diğer

tabakalardaki adet ve oranları ise 10. tabakada 8-%0,4, 11. tabakada 3-%0,3 ve 12. tabakada 1-%1 şeklindedir.

Bir nesneye yapılan nispetler ilk olarak 4. tabakada görülmüştür. Diğer tabakalarda da kayda değer bir hacme sahip olmasa da zikretmekte fayda vardır. Nesne yapılan nispetlerin adet ve oranları şu şekildedir: 4. tabakada 2-%0,2, 5. tabakada 1-%0,1, 6. tabakada 1-%0,06, 7. tabakada 1-%0,06, 8. tabakada 2-%0,2, 9. tabakada 5-%0,4, 10. tabakada 7-%0,4 ve 11. tabakada 3-%2.

Milliyetle ilgili nisbelerin adet ve oranları ise 3., 6. ve 10. tabakalarda 1-%0,06 şeklindeyken 7. tabakada 2-%0,01 ve 9. tabakada 1-%0,09 şeklindedir. Mezheple ilgili bir nisbe ise sadece 3. tabakada 1 adet bulunmaktadır ve bunun da tabaka içindeki oranı %0,06'dır.

2.3.3. Nisbelerdeki Değişimlerin Sebepleri

Araplarda asıl olanın soya nispet edilmek olduğu ilk bölümde zikredilmişti. Bundan bir önceki başlıkta da soy ve grup ifade eden nisbelerde ilk tabakadan itibaren bir düşüş gözlemlenirken yer ve meslek nisbelerinde sürekli bir artış gözlemlendiği ifade edilmiştir. Bu bölümde ise söz konusu nisbe türlerinin kullanımındaki değişimlerin sebepleri araştırılacaktır.

2.3.3.1. Kabile Yerine Tek Bir Ümmet Olma Fikri

İslam'dan önce Araplar, kabileler halinde yaşamaktaydı. Üyelerinin birbirlerine nesep ile bağlı olduğu kabileler birbirleriyle uyumsuzluk içerisindeydiler ve “tek bir millet” olma fikrinden uzaktılar.²²¹ Bu durum onların soylarına azami derecede önem vermelerine ve kendilerini de soylarına nispet ederek tanıtımalarına neden olmuştur. Ancak İslam'ın asabiyet ve kabilecilik eğilimlerine “savaş açtığı”, insanları tek bir çatı altında toplamayı hedeflediği ve bunun sonucunda da kabile fikrinin zayıflayıp yerini “tek bir ümmet” fikrine bıraktığı ifade edilmiştir.²²²

Gerek İslam'ın kabilecilik karşısındaki tutumu gerekse de kabile asabiyetinin zayıflamasının sonucunda, insanların kendilerini kabilelere nispet etme ihtiyaçlarının da

²²¹ İbn Selâm, *Kitâbü'n-Neseb*, 68 (Neşredenin girişi).

²²² İbn Selâm, *Kitâbü'n-Neseb*, 68, 69 (Neşredenin girişi).

azalacağı düşüncesi ilk bakışta makul gelmektedir. Çünkü buna göre kabile fikri işlevini kaybetmiş olmalıdır. Ancak kabile fikrinin tamamen ortadan kalktığını iddia etmek mümkün görünmemektedir. Zira İslam’a girdikten sonra devlet olarak bir araya gelen Araplar arasında, kabilecilik anlayışının tamamen yok olmadığı ve kabileciliğin etkilerinin İslam’dan sonra da sürdüğü belirtilmiştir. Bu fikre göre Hz. Peygamber’in vefatından hemen sonra Ensâr ve Muhâcirîn arasında vuku bulan halifenin kim olacağı tartışması, ridde hareketleri, devletin olanaklarını kullanmak isteyen Ümeyye kabilesinin bazı mensuplarının olumsuz faaliyetleri, Muâviye b. Ebî Süfyân’ın siyasi mücadelesi ve bazı Arap kabilelerinin kendilerini övmek maksadıyla hadis uydurma faaliyetlerinde bulunması bu etkinin bazı örnekleridir.²²³

İslam’ın kabilecilik karşısındaki tutumu soy ifade eden nisbelerin azalmasına yol açmış olsaydı başlarda kişinin bizzat yaptığı işi ifade ederken, h. 3. yüzyıldan sonra ise aile ismine dönüştüğü belirtilen²²⁴ meslek nisbelerinin de aile ismi olarak kullanılmaması gerekirdi. Ancak durum böyle olmamış ve meslek isimleri de aile ismine dönüşebilmiştir. Örneğin Lülûî nisbesiyle de bilindiği ifade edilen Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi’l-Kâsım en-Neseî’ye kendisine neden Lülûî nisbesinin verildiği sorulmuş, o da dedelerinden birinin inci ticareti yaptığını belirtmiştir.²²⁵ Buna göre inci ticareti yapan Ebû Bekr el-Lülûî kendisi değil, dedelerinden biridir. Bu açıdan bakıldığında ise Lülûî nisbesi artık aile ismi halini almıştır ve soy ifade etmektedir.

Mezkûr açıklamalar sonucunda, İslam’ın kabileciliğe karşı olumsuz tutumunun soy ifade eden nisbelerin kullanımının azalmasına sebep olamayacağını söylemek mümkün görünmektedir.

2.3.3.2. Yerleşik Hayat

Yer isimlerine nispet edilme oranının ilk tabakadan sonra giderek arttığı yukarıda zikredilmişti. Bunun sebeplerinden biri olarak İslam’la birlikte yerleşik hayata geçişin

²²³ İbn Selâm, *Kitâbü’n-Neseb*, 71 (Neşredenin girişi); Casim Avcı - Recep Şentürk, “Kabile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/31.

²²⁴ Eren, *Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları*, 175.

²²⁵ Sem’ânî, *el-Ensâb*, 11/231.

artması ve insanların artık ikamet ettikleri yerlere de nispet edilmesi zikredilmişti.²²⁶ Ayrıca yerleşik hayatın çoğalıp ikamet edilen yerlere nispetlerin yaygınlaşmasının birçok kişinin kabile nisbelerini unutmalarına sebep olduğu da belirtilmişti.²²⁷

Bu görüşe göre soy ifade eden nisbelerin azalıp yer ifade edenlerin artmasının temel sebebinin, yerleşik hayatın artması olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yerleşik hayat ile soy ifade eden nisbelerin azalması arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Zira Arapların tamamı da göçebe değildi. Ehlü'l-bâdiye veya ehlü'l-veber ismi verilen göçebe Araplar olduğu gibi ehlü'l-meder ismi verilen yerleşik hayat tarzını benimsemiş Araplar da vardır.²²⁸ Başka bir ifadeyle Araplar yerleşik hayatla ilk defa İslam geldikten sonra tanışmamıştır ve önceden beri bu hayat tarzını benimseyen kabileler var olmuştur. Yerleşik hayatı benimseyen Araplar da soylarını ifade eden nisbeler kullanmıştır. Bu durumda soy ifade eden nisbelerin azalmasını yerleşik hayat tarzının artmasıyla temellendirmek yerinde olmayacaktır.

2.3.3.3. Arap Olmayan Milletlerle Karışma ve Etkileşim

Araplar İslam gelmeden önce kabilelere nispet olunurken Acemler köy ve beldelere, İsrailoğulları da “sıbt-esbât” diye isimlendirilen kabilelere nispet edilmişlerdir.²²⁹ İslam geldikten sonra farklı farklı beldelere dağılan Araplar gittikleri yerlerdeki halklardan etkilenmiş olmalıdır. Bu etki onların kendilerini tanıtmaya alışkanlıklarına da yansımıştır. Nitekim insanların çeşitli şehir ve köylere dağılmaları,²³⁰ Arap olmayan milletlerin Müslüman olması ve Arapların diğer milletlerle akrabalık kurmaları nesep bilgisini eskisi gibi korumayı neredeyse imkansız hale getirmiştir.²³¹ Nesep bilgisinin eskisi kadar korunamadığı bir ortamda ise insanların kendilerini soylarıyla tanıtmalarının önemi de

²²⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Hasan Şelebî, Mahir Muhammed Semlâvî (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2013), 547.

²²⁷ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2012), 404; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfîyyeti'l-hadîs*, thk. Abdülkerim b. Abdillâh b. Abdîrahmân el-Hudayr - Muhammed b. Abdillâh b. Fûheyd Âl Fûheyd (Riyad: Dâru'l-Minhâc, 1426), 4/516.

²²⁸ Avcı - Şentürk, “Kabile”, 24/30.

²²⁹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfîyyeti'l-hadîs*, 4/516.

²³⁰ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfîyyeti'l-hadîs*, 4/516.

²³¹ Eren, *Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları*, 174.

önceye nazaran azalmış olmalıdır. Bu da insanların soyları yerine ikamet ettikleri yerler, meslekler ve ilim dalları gibi unsurlara daha çok nispet edilmelerine imkan tanımıştır. Bu sebeple de soy ifade eden nisbeler azalırken yer/mekan isimleri başta olmak üzere diğer nisbe türleri artmaya devam etmiştir.

2.3.3.4. Küçük Yerleşim Yerlerine Nispet Edilebilme İmkânı

Nisbe kullanımındaki amaçlardan birinin insanları tanıtmak ve aynı isme sahip olanları birbirinden ayırmak olduğu düşünüldüğünde yer/mekan nisbelerinin işlevselliği daha kolay anlaşılmaktadır. Basrî (بصري), Dimeşkî (دمشقي), Endülüî (أندلسي), Şâmî (شامي) ve Mısrî (مصري) gibi büyük yerleşim birimlerine nispet olunabileceği gibi Cehdamî (جهذمي),²³² Dehekî (دهكي),²³³ Deşteki (دشتكي),²³⁴ Esfeznî (أسفذني),²³⁵ Haferî (حفري),²³⁶ Hizâmî (خذامي),²³⁷ Hûzî (خوزي),²³⁸ Hüceymî (هجيبي),²³⁹ Muharrimî (محرّمي)²⁴⁰ ve Selîmî (سليمي)²⁴¹ gibi mahalle, köy, cadde veya sokaklara da nispet olunabilmektedir. Bu durum yer ifade eden nisbelerin işlevselliğini arttırarak aynı beldede yaşayıp aynı isimleri taşıyan insanların daha kolay ayırt edilmesine imkan sağlamıştır. Yer/mekan nisbelerinin bu yönü doğal olarak kullanımlarının artmasında da etkin rol oynamış olmalıdır.

2.3.3.5. Birden Fazla Yer Nisbesi Kullanımı

Yer isimlerine nispet edilme oranının fazla olmasının aslında gerçeği yansıtmadığı, çünkü bir ravinin birden fazla yere nispet edilebildiği ve bu sebeple yer ifade eden nisbelerin yüksek adet ve oranlara ulaştığı düşünülebilir. Fakat bu yanıltıcı bir düşünceden ibaret

²³² Basra'daki Cehâdame adlı mahalleye nispet bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, 3/435, 436.

²³³ Rey'deki Dehek adlı köye nispet bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, 5/424.

²³⁴ Rey'deki Deşteki adlı köye nispet bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, 5/350.

²³⁵ Rey'deki Esfezn adlı köye nispet bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/222.

²³⁶ Kûfe'deki Hafer adlı mahalleye nispet bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/193.

²³⁷ Nisâbü'r'daki Hizâm adlı bir sokağa nispet bk.: Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Kitâbü Lübbi'l-Lübâb fî tahrîri'l-Ensâb* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.), 89.

²³⁸ Isfahan'da Hûz adlı bir sokağa nispet bk.: Süyûtî, *Kitâbü Lübbi'l-Lübâb fî tahrîri'l-Ensâb*, 98.

²³⁹ Basra'daki Hüceym adlı mahalleye nispet bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, 13/386.

²⁴⁰ Bağdat'taki Muharrim adlı mahalleye nispet bk.: Süyûtî, *Kitâbü Lübbi'l-Lübâb fî tahrîri'l-Ensâb*, 239.

²⁴¹ Rusâfe'de Selîm adlı bir caddeye nispet bk.: Sem'ânî, *el-Ensâb*, 7/199.

olarak kalır. Çünkü bir kişi soy ifade eden birden çok nisbe de kullanabilmektedir. Örneğin 10. tabakadaki İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Muhammed b. Zekeriya b. Yahya b. Talha için hem Teymî (تيمي) hem de Talhî (طلحي) nisbeleri kullanılmıştır.²⁴² Teymî nisbesi Teym adlı kabileye,²⁴³ Talhî nisbesi ise Talha b. Ubeydillah'a²⁴⁴ nispetle kullanılmıştır. Başka bir örnekte ise 11. tabakaya mensup olan Muhammed b. Yunus b. Musa b. Süleyman hem Küdeymî (كديمي) hem de Sâmi (سامي) nisbeleriyle anılmıştır.²⁴⁵ Bunlardan ilki onun Küdeym isimli büyük dedesine,²⁴⁶ ikincisi ise Sâme b. Lüeyy b. Gâlib'e²⁴⁷ nispettir. Bu örneklerde görüldüğü üzere kişinin soyuyla ilgili de birden fazla nisbe kullanılabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kişilerin iki veya daha fazla yer ifade eden nisbe kullanmalarıyla ilişkilendirerek yer/mekan nisbelerinin adet ve oranlarının fazla olmasının aslında yanıltıcı olduğunu iddia etmek doğru bir tespit olmayacaktır.

Rihle veya farklı sebeplerle seyahat yapanların vardıkları yerlerde, geldikleri memleketlere nispetle anılmalarının, tanınmalarını ve ayırt edilmelerini kolaylaştıracağı da düşünülebilir. Bu yönüyle yer/mekan nisbelerinin kullanımının artmasına rihle ve diğer seyahatlerin etki etmiş olması da imkan dahilindedir.

2.3.4. Değerlendirme

Soy ifade eden nisbeler giderek azalırken başta yer isimleri olmak üzere diğer nisbe türlerinde artış gözlemlenmiştir. Bu tabloda sorulması gereken iki temel soru vardır. Bunlardan ilki soy ifade eden nisbelerin neden azaldığıdır. Soy ifade eden nisbelerin azalmasıyla birlikte elbette ki insanların kimliklerinin tespitini sağlayacak nisbe türleri ortaya çıkmak zorundaydı. Bununla ilgili olarak sorulması gereken ikinci soru ise yer/mekan ifade eden nisbelerin diğerlerine nazaran neden çok daha fazla yaygınlaştığıdır.

²⁴² İbn Hacer el-Askalânî, *Tahrîru Taqrîbü't-Tehzîb*, 1/139.

²⁴³ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 3/121.

²⁴⁴ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 9/79.

²⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tahrîru Taqrîbü't-Tehzîb*, 3/338.

²⁴⁶ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 11/55.

²⁴⁷ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 7/30.

Öncelikle İslam'ın kabilecilik karşıtı tutumunun soy ifade eden nisbelerin azalmasında etkisinin büyük olamayacağı, çünkü kabile etkisinin İslam'dan sonra da devam ettiği yukarıda ifade edilmiştir. Buna ek olarak İslam, Arapların nesep bilgilerini araştırıp öğrenmelerini ya da kendilerini tanıtırken kabile nisbelerini kullanmalarını da yasaklamamıştır. Burada insanları bu nisbeleri kullanmaktan uzaklaştıran başka etkenler olmalıdır. Bize göre bu durumu tutarlı bir şekilde açıklamak için farklı seçeneklerin aynı anda ele alınması gerekmektedir. İlk olarak, farklı farklı şehir ve köylere yerleşen Arapların, Arap olmayan milletlerle karışmaları, yeni akrabalıklar kurmaları ve bunun sonucunda da neseplerini eskisi gibi takip edemeyecek hale gelmeleri soya nispet edilmenin önemini azaltmış olabilir. Ancak söz konusu takip edemeyiş bu nisbelerin kullanımının azalmasını tek başına açıklamaya muktedir değildir. Çünkü nesep bilgisi takip edilemese dahi kullanıla gelen kabile nisbelerin sonraki nesiller tarafından da kullanılabilir ve bu nisbe türünde bir azalış yaşanmayabilirdi. Bu noktada, nesep bilgisinin takibinin zorluğunun artmasına ek olarak soy ifade eden nisbelerin yerini doldurabilecek alternatiflerin de aynı anda yükselişe geçtiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Kabileye nispet edilmenin eskisi kadar işlevsel olmamaya başlamasıyla Acemlerin önceden beri kullandığı köy ve şehir nisbeleriyle benzer diğer nisbe türleri işlevsel bir alternatif olmuştur. Alternatif olarak ortaya çıkan bu nisbeler zamanla soy ifade eden nisbelerin kullanımının azalmasını sağlamış olmalıdır.

Alternatif oluşturabilecek farklı nisbe çeşitleri arasından yer ifade edenlerin diğerlerine nispetle çok daha fazla artış göstermesi ise farklı şehirlere yerleşen Arapların orada yer/mekan nisbesi kullanan kavimlerden etkilenmiş olmalarıyla açıklanabilir. Buna ilave olarak yer/mekan nisbelerinin daha dar unsurlara nispet edilmeye imkan sağlaması ve bu sayede daha ayırt edici bir hal alması da onun kullanımını arttırmış olmalıdır. Çünkü Basra'da yaşayan birini Basra'daki bir mahalleye nispetle Cehdamî (جهضمي) nisbesiyle anmak elbette ki Basrî (بصري) nisbesiyle anmaktan daha tanıtıcı olacaktır. Bununla birlikte ilmî seyahatlerin yaygın olduğu bir ortamda dışarıdan gelenlerin kendi memleketleriyle tanıtılması da son derece doğaldır ve bu tür nisbelerin kullanımının yaygınlaşmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

2.4. Lakaplardaki Değişimler

Lakap kullanımı ile ilgili konulara yukarıda ilgili başlıklar altında genel olarak temas edilmişti. Bu bölümde ise rivayet döneminde lakap kullanım oran ve çeşitlerindeki gelişmeler incelenmeye çalışılacaktır.

2.4.1. Lakap Kullanımındaki Yaygınlık

Ravilerin lakaplarıyla ilgili araştırma sonucunda lakap kullanımının yaygınlığıyla ilgili bilgilerin de tartışılması gerektiği kanaati hasıl olmuştur. Çünkü elde edilen bulgular, lakap kullanımının çok yaygın olduğu yönündeki algı ile çelişmekte ve bu da konunun incelenmesini gerektirmektedir.

Yukarıda lakap kullanımının yaygınlığıyla ilgili olarak “Lakap takmak; şahıs isimlerinin sınırlı olduğu, tıpkı bugünkü Arap toplumunda olduğu gibi kişisel zaafların, fiziki özelliklerin vs. çok iyi gözlemlendiği erken Arap toplumunda açık bir biçimde yaygındı ve Araplardan gelen bu uygulama Fars, Türk ve daha geniş İslam dünyasına yayıldı” sözlerine yer verilmişti.²⁴⁸ Bu ifadeden Araplarda lakap kullanımının İslam’dan önce yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Cübeyre b. ed-Dahhâk el-Ensârî’nin amcasından aktardığı bir rivayete göre de Cahiliye döneminde hemen herkesin bir ya da iki lakabı bulunmaktaydı.²⁴⁹ Ancak yaptığımız araştırmaya göre bu yaygınlığın İslam’dan sonra da devam ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla on iki tabakanın tamamında 251 farklı lakap bulunmaktadır. Bunlardan 221’i sadece tek bir kişi tarafından geri kalan 19’u²⁵⁰ ise 2 veya daha fazla kişi tarafından kullanılmıştır. 7847 raviden bir lakaba sahip olanlarının

²⁴⁸ Bosworth, “Lakab”, 5/619.

²⁴⁹ Hadisin tamamı şu şekildedir: “[...] عن جبير بن الضحاك الأنصاري عن عمومة له: قدم النبي صلى الله عليه وسلم وليس [...] >أحد منا إلا له لقب أولقبان، قال فكان إذا دعا رجلاً بلقبه قلنا: يا رسول الله، إن هذا يكره هذا، قال فنزلت >ولا تنابزوا بالألقاب (Ebû Cübeyre b. ed-Dahhâk el-Ensârî’nin amcası şöyle diyor: “Bizden herkesin bir ya da iki lakabı varken Hz. Peygamber bize geldi. Hz. Peygamber bir adamı lakabıyla çağırdığında bir ona ‘Ey Allah’ın Rasulü! Bu adam, bu lakaptan hoşlanmıyor’ dedik, sonra da [Birbirinize [kötü] lakap takmayın] ayeti nâzil oldu.”) Bk.: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/561.

²⁵⁰ B u lakaplar ve tabakalara göre kullanım adetleri şu şekildedir: Abdurrahman 3. tabakada 2 defa, ed-Dahm 6. ve 10. tabakalarda 1’er defa; el-Eşdak 3. tabakada 3 defa, el-Eşter 2. ve 10. tabakalarda 1’er defa; el-Ezrak 1. tabakada 1, 9. tabakada 5 defa; Hamdân 10. tabakada 2, 11. tabakada 3 defa; Hamdûn 10. ve 11. tabakalarda 1’er defa; Hamdüyeh 9. ve 10. tabakalarda 1’er defa; el-Hazzâ’ 5. ve 8. tabakalarda 1’er defa; el-Kulb 10. tabakada 2 defa, Merdüyeh 10. tabakada 2 defa; Sa’dân 8. ve 9. tabakalarda 1’er defa; es-Sağîr 7. ve 10. tabakalarda 1’er defa; Sendûlâ 7., 10. ve 11. tabakalarda 1’er defa; Şâzân 9. ve 10. tabakalarda 1’er defa; Şebâb 7. ve 10. tabakalarda 1’er defa; et-Türk 11. tabakada 2 defa; Uleyle 4. ve 8. tabakalarda 1’er defa ve Züğbe 10. ve 11. tabakalarda 1’er defa.

sayısının ise toplamda 280 olduğu ve lakabı olanların oranının %3,5'e tekabül ettiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, ilgili dönemlerde yaşamış bütün insanları kapsama iddiası taşımasa da o dönemler hakkında genel bir fikir oluşmasına yardımcı olabilecek birtakım sayısal veriler sunan araştırmamız lakap kullanımının zannedildiği kadar yaygın olmadığı sonucuna götürmektedir.

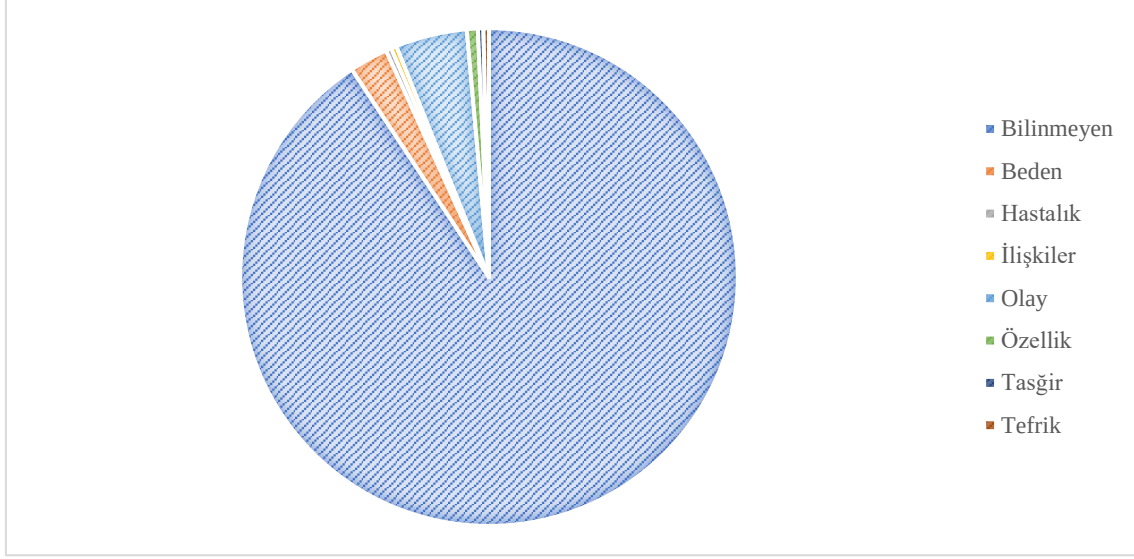
2.4.2. Lakapların Veriliş Sebepleri

Lakap kullanımıyla ilgili olarak değinilmesi gereken bir nokta da onların veriliş sebepleridir. Fiziksel bir özellik, kusur, bir şiirdeki vurucu noktalar ya da lakap sahibinin başından geçen birtakım olayların kişiye lakap verilmesine sebep olabileceği ancak bu sebeplerin zaman içerisinde bir öneminin kalmadığı ifade edilmiştir.²⁵¹ İncelediğimiz ravi kimlik bilgileri de bunu doğrulamaktadır. Zira tezimizde incelediğimiz ravilerin lakapları, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Keşfü'n-nikāb 'ani'l-esmâ' ve'l-elkāb* adlı eserinde²⁵² tarandığında bunlardan çok az bir kısmının veriliş sebeplerine dair bilgilerin aktarıldığı tespit edilmiştir. Buna göre veriliş sebebine dair bilgilerin bulunabildiği 26 lakabın 13'ü (%4,6) bir olay, 7'si (%2,5) bedensel bir özellik, 2'si (%0,7) kişisel bir özellik, 1'i (%0,3) hastalık, 1'i (%0,3) kişni kurduğu ilişkiler, 1'i (%0,3) kendi isminin taşıdığı olarak ve 1'i (%0,3) de kendisini başka birinden ayırmak (tefrik) amacıyla verilmiştir. Geriye kalan 254 (%90,7) lakabın ise veriliş sebeplerine dair bir bilgi elde edilememiştir.²⁵³

²⁵¹ Bosworth, "Lakab", 5/618.

²⁵² Tarama yapmak için bu kitabı seçmemizin sebebi, muhakkikin ifadesine göre bu kitabın, lakapların veriliş sebepleriyle ilgili bilgi aktarması yönüyle diğer elkāb kitaplarından ayrılıyor olmasıdır bk.: Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'n-nikāb 'ani'l-esmâ' ve'l-elkāb*, thk. Muhammed Riyâd el-Mâlih (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), 6 (Muhakkikin girişi).

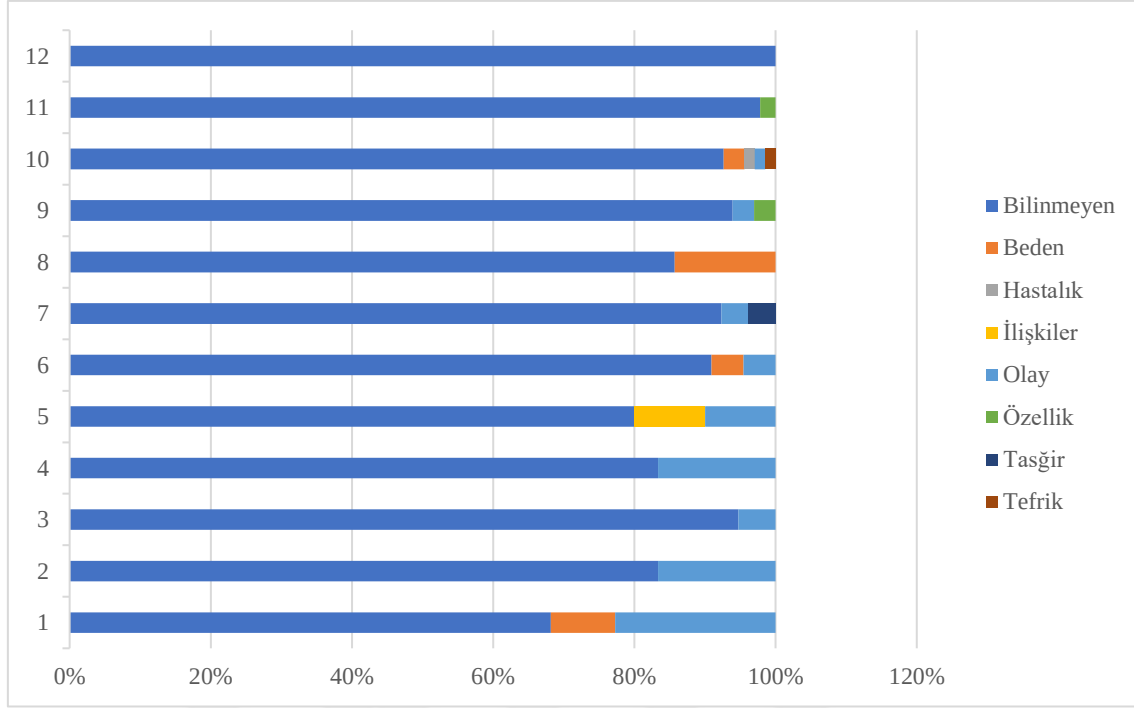
²⁵³ Oranlar yaklaşık olarak verilmiştir.

Grafik 9: Lakapların Veriliş Sebepleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sebebi bilinen lakapların tabakalara göre adet ve oransal dağılımları ise şöyledir: Bedenle ilgili olanlar 1. tabakada 2-%9, 6. tabakada 1-%4, 8. tabakada 2-%14, 10. tabakada 2-%3; hastalıkla ilgili olan 10. tabakada 1-%1,4; ilişkilerle ilgili olan 5. tabakada 1-%10; bir olayla ilgili olanlar 1. tabakada 5-%22, 2. tabakada 1-%16, 3. tabakada 1-%5, 4. tabakada 1-%16, 5. tabakada 1-%10, 6. tabakada 1-%4, 7. tabakada 1-%3, 9. tabakada 1-%3, 10. tabakada 2-%2; kişinin bir özelliğiyle ilgili olanlar 9. tabakada 1-%3, 11. tabakada 1-%2; kişinin isminin tasğir kalıbına sokulmasıyla oluşan 7. tabakada 1-%3 ve kişiyi aynı isimdeki birinden ayırmak için kullanılan 10. tabakada 1-%1. Sebebi bilinmeyenlerin adet ve oranları da 1. tabakada 15-%68, 2. tabakada 5-%83, 3. tabakada 18-%94, 4. tabakada 5-%83, 5. tabakada 8-%80, 6. tabakada 20-%90, 7. tabakada 24-%92, 8. tabakada 12-%85, 9. tabakada 31-%93, 10. tabakada 63-%91, 11. tabakada 45-%97 ve 12. tabakada 8-%100 şeklinde sıralanabilir.

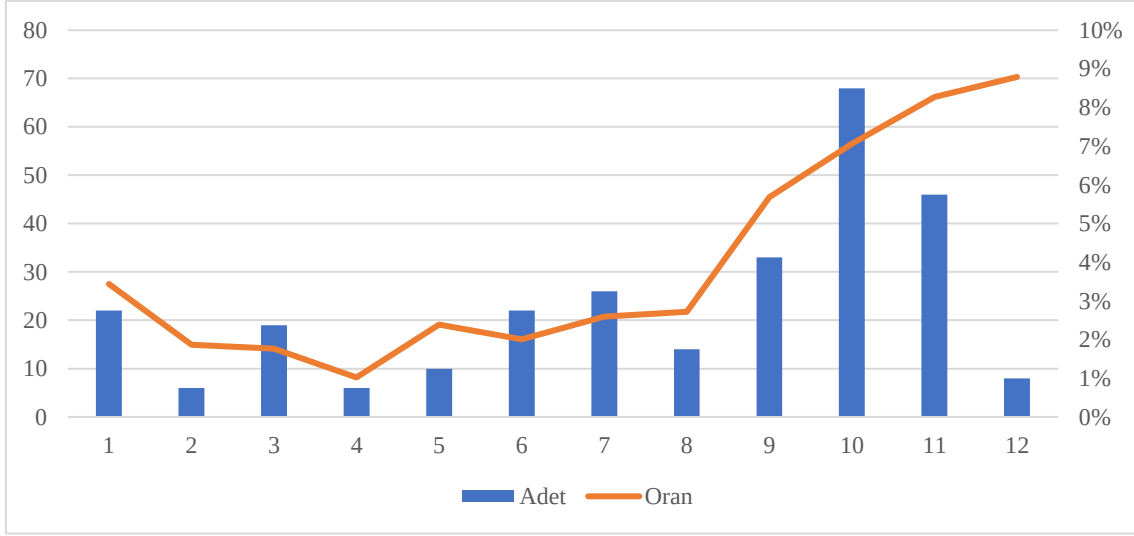
Grafik 10: Veriliş Sebepleri Bilinen Lakapların Tabakalara Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Neticede, lakapların veriliş sebeplerinin çoğunlukla bilinmediğini kesin olarak belirtmek doğru olmasa da bu sebeplerin çoğunlukla zaman içinde unutulduğunu ya da en azından aktarılmadığını söylemek mümkündür.

2.4.3. Tabakalara Göre Lakap Kullanımındaki Değişimler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ravilerin lakap kullanım adet ve oranları 1. tabakada 22-%3,4, 2. tabakada 6-%1,8, 3. tabakada 19-%1,7, 4. tabakada 6-%1, 5. tabakada 10-%2,3, 6. tabakada 22-%2, 7. tabakada 26-%2,5, 8. tabakada 14-%2,7, 9. tabakada 33-%5,6, 10. tabakada 69-%7,1, 11. tabakada 46-%8,2 ve 12. tabakada 8-%8,7 şeklindedir. Bu verilere göre lakap kullanımı sahâbî tabakasından sonra bir süre azalma eğilimi göstermiş, 5. ve 6. tabakalarda küçük dalgalanma geçirmiştir. 8. tabakayla birlikte tekrar yükselişe geçen lakap kullanım oranı 9. tabakadan itibaren hızlı bir yükseliş göstermeye başlamıştır. Bu verileri bir grafik üzerinde görmek lakap kullanımındaki değişimi gözlemlemeyi kolaylaştıracaktır:

Grafik 11: Tabakalara Göre Lakap Kullanımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Oluşan tabloya göre lakap kullanımının Sahâbî neslinden 4. tabakaya gelene kadar oran olarak azaldığını sonrasında ise 8. tabakaya kadar istikrarsız da olsa arttığını ve 8. tabakadan sonra istikrarlı bir şekilde artış gösterdiğini söylemek mümkündür.

2.4.4. Lakaplardaki Değişimlerin Sebepleri

Öncelikle lakap kullanımında ilk tabakalarda görülen azalmayı incelemek yerinde olacaktır. Daha önce de zikredildiği gibi Hz. Peygamber'den önce hemen herkesin bir ya da iki lakabı bulunduğu aktarılırken bu araştırmada İslam'la birlikte lakap kullanımında özellikle ilk dört tabakada ciddi bir azalma olduğu gözlemlenmiştir. Bu azalmada İslam'ın lakaplar konusunda getirdiği kuralın etkili olması mümkündür. Zira bu kural Müslümanların birbirlerine kötü lakaplar takmaması şeklinde özetlenebilir. Nitekim Kur'an'daki "Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın" (وَلَا تَلْمِزُوا) (وَلَا تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ) ayetindeki yasağın kötü lakaplarla ilgili olduğu ifade edilmiştir.²⁵⁴ Bu yasak insanların lakap kullanımına daha temkinli yaklaşmasına sebep olmuş olmalıdır. Zira araştırmamızda tespit edilen ilk tabakalarda görülen azalma da bunu desteklemektedir.

İlk tabakalarda lakap kullanımında bir azalma söz konusuysa da lakap kullanımının sonlandığı da söylenemez. Hemen her toplumda görülebilecek lakap olgusunu tamamen

²⁵⁴ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 13/584.

terk etmek kolay olmasa gerektir. Ne var ki İslam'ın lakap kullanımını tamamen yasakladığı da söylenemez. Hatta bizzat Hz. Peygamber'in yaklaşık 33 sahâbîye lakap verdiği ya da lakabını değiştirdiği ortaya konulmuştur.²⁵⁵ Netice itibarıyla ilk 4 tabakayla ilgili olarak insanların hem Kur'an'daki lakap takmakla ilgili yasağı hem de Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrını birlikte uyguladığını söylemek mümkündür.

Lakap kullanımında 9. tabakadan itibaren görülen istikrarlı artış ile doğrudan ilgili bir sonuç elde edilememiştir. Ancak Abbasilerin yükselişiyle lakap kullanımının artması arasındaki tarihsel paralellik dikkat çekicidir. Zira 9. tabaka yaklaşık olarak 126/743 yılında başlamıştır. Abbasilerin kuruluşu ise 133/750 yılı olarak kabul edilmektedir. Abbasilerden önce hüküm süren Emevî Devleti halifelerinin isimleriyle, Abbasî halifelerinin ise lakaplarıyla anılması Abbasiler ile lakap kullanımının artması arasında bir ilişki olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ancak bir ilişkinin varlığı kabul edilse de bunun mahiyeti belirsizliğini korumaktadır. Bununla birlikte bu ilişkinin mahiyeti hakkında iki ihtimal söz konusu olabilir. Buna göre ya halifelerin lakap kullanması bir şekilde topluma da yansdı ve insanlar lakap kullanımını arttırmaya başladı ya da toplumun tamamında lakap kullanımı bir eğilim olarak artış gösterdi ve halifeler de bu eğilimden etkilenecek lakap kullandılar.

2.4.5. Değerlendirme

Lakap kullanımının ilk dört tabakada giderek azalma eğilimindeyken daha sonraki birkaç tabakada istikrarsız bir artış ve azalış gösterdiği ve 9. tabaka itibarıyla da sürekli arttığı gözlemlenmiştir. İlk tabakalardaki azalmada İslam'ın bu konuda ortaya koyduğu kural ve Hz. Peygamber'in örnek hayatında bu kuralı uygulama biçiminin etkili olması mümkündür. Lakapların 9. tabakadan itibaren artış göstermesiyle doğrudan ilişkili bir sebep tespit edilemese de o dönemde lakap kullanımına yönelik bir eğilimin olduğundan bahsetmek mümkündür.

2.5. Kadın Raviler

²⁵⁵ Arslan, *Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Verdiği veya Değiştirdiği İsim, Lakap ve Künyeler*, 112-136.

Kütüb-i Sitte ravileri arasında 168 tane kadın ravi olduğu görülmüştür. Ancak bu raviler yalnızca ilk yedi tabaka içerisinde yer almaktadır. Bu, kadın ravilerin 7. tabakadan sonra (nihaî olarak 179/795 yılı) hadis rivayetinde etkin olmadıklarını göstermektedir.

Yedi tabakada en çok kullanılan kadın isimleri Esmâ (9 adet), Fatıma (9 adet), Zeyneb (8 adet), Safiye (8 adet), Âişe (5 adet), Habibe (4 adet), Hafsa (4 adet), Meymune (4 adet), Hind (4 adet), Ümeyye (3 adet), Havle (3 adet), Rumeysa (3 adet), Kebşe (3 adet) ve Kerime (3 adet) şeklinde sıralanabilir. En çok kullanılan künyeler ise Ümmü Muhammed (6 adet), Ümmü'l-Hasan (4 adet), Ümmü Hakîm (4 adet), Ümmü Külsûm (4 adet), Ümmü Habibe (3 adet) ve Ümmü Seleme'dir (3 adet). Kadınlarda da soy (79-%81) ve yer (15-%15) nisbelerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

SONUÇ

Hicri ilk üç asırda bazı isimlerin kullanımının giderek azaldığı, bazılarının belli dönemlerde artarken belli dönemlerde azaldığı, bazılarının giderek yaygınlaştığı ve bazılarının da bütün tabakalarda yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Sadece belirli tabakalarda yaygınlık gösteren Abdullah, Abdülaziz, Ömer ve Yezid isimleriyle kullanımının belirli bir tabakadan sonra arttığı Ali, Hasan, Hüseyin ve Yahya isimlerinin kullanımlarındaki değişime birtakım tarihi olayların sebep olmuş olabileceği tespit edilmiştir. Buna ek olarak kullanımları bütün tabakalarda yaygın olan Abdullah ve Muhammed isimleri, kullanımları ilk tabakalardan itibaren giderek artan peygamber isimleri ve kullanımları özellikle 9. tabakadan sonra giderek yaygınlaşan Ahmed ve Muhammed isimlerinin kullanımındaki değişimlerin ise dini sebeplerden kaynaklanmış olabileceği sonucu elde edilmiştir. Sonuç olarak, genel olarak isim kültüründe etkili olan tarihi ve dini sebepler özelde ravi isimlerinde de etkisini göstermiştir.

Bir başka kimlik bilgisi olan künyenin ise bütün raviler tarafından kullanılmadığı ya da en azından birçok ravinin künyesiyle bilinmediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca birlikte ilk tabakalarda daha çok ravi sadece künyesiyle meşhur olmuşken bu oran sonraki tabakalarda giderek azalmıştır. Buna ek olarak ravilerin künyelerinden hareketle künye kullanımında etkili olmuş olması kuvvetle muhtemel iki ana etken tespit edilmiştir: Tarihi sebepler ve tefe'ül ile ilgili sebepler.

Nisbeler konusunda ise öncelikle soy ifade eden nisbelerin giderek azaldığını ve yer isimleri başta olmak üzere diğer nisbe türlerinin de giderek arttığını ifade etmek yerinde olacaktır. Çeşitli şehir ve köylere yerleşen Arapların, Arap olmayan milletlerle karışmaları, yeni akrabalıklar kurmaları ve bunun sonucunda da neseplerini eskisi gibi takip edemeyecek hale gelmeleri soya nispet edilmenin önemini azaltmış olabilir. Buna ek olarak soy ifade eden nisbelerin yerini doldurabilecek alternatif nisbe türlerinin yaygınlaşmasının da soy ifade eden nisbelerin azalmasında etkili olması muhtemeldir.

Alternatif nisbe türleri arasında, yer ifade edenlerin diğerlerine göre çok daha fazla artması ise farklı bölgelere yerleşen Arapların orada yer/mekan nisbesi kullanan kavimlerden etkilenmiş olmalarıyla açıklanabilir. Bununla birlikte yer/mekan nisbelerinin daha dar kapsamlı bir alana işaret etmeye imkan sağlaması ve bu sayede de ayıt ediciliği arttırması da kullanımını fazlalaştıran etkenlerden olmalıdır. Bunlara ek

olarak ilmî seyahatlerin yaygın olduğu bir ortamda dışarıdan gelen yabancıların kendi memleketleriyle tanıtılması da daha tanımlayıcıdır ve bu tür nisbelerin kullanımının yaygınlaşmasına sebebiyet vermiş olması düşünülebilir.

Nisbelerle ilgili olarak elde edilen verilerden hareketle hicri ilk üç asrın ve rivayet coğrafyasının genelinde kadı, manifaturacı, pamuk tüccarı, ipek tüccarı, manifaturacı ve kıssacı-vaiz gibi meslek gruplarının hadis rivayetinde önemli rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca başlarda Mekke ve Medine gibi şehirler etrafında aktif olan hadis rivayetinin sonraki tabakalarda Kûfe, Basra, Dımeşk ve Mısır gibi şehirler etrafında döndüğünü ve daha sonra ise bu aktifliğin Basra ve Kûfe'ye ek olarak Bağdat, Vâsıt, Merv ve Nişabur gibi şehirlerde görüldüğünü söylemek mümkün olmaktadır.

İncelediğimiz ravi kimlik bilgilerinin sonuncusu olan lakabın kullanımının ilk dört tabakada giderek azaldığı ancak sonraki birkaç tabakada istikrarsız bir kullanım oranı gösterdiği ve 9. tabakayla birlikte de sürekli arttığı gözlemlenmiştir. İlk tabakalardaki azalmada İslam'ın bu konuda ortaya koyduğu kural ve Hz. Peygamber'in örnek hayatında bu kuralı uygulama biçiminin etkili olması mümkündür. Lakapların 9. tabakadan itibaren artış göstermesiyle doğrudan ilişkili bir sebep tespit edilememiştir. Ancak söz konusu dönemde lakap kullanımına yönelik bir eğilimin varlığından bahsetmek mümkündür.

Sonuç olarak, rivayet asrı olarak da maruf olan hicri ilk üç asırda, isim kullanımlarındaki değişimlerde tarih ve din ile ilgili sebepler, künye kullanımında tarih ve tefe'ül ile ilgili sebepler, nisbe kullanımlarında daha işlevsel alternatiflerin ortaya çıkması ve lakap kullanımında ise din ile ilgili sebepler etkili olmuştur. Bu çalışmada, ravi kimlik bilgileri ile dini, siyasi, tarihi ve sosyal olgular arasındaki ilişki hakkında genel bir yorumlama denemesi yapılmıştır. Ancak ravi kimlik bilgilerinden hareketle daha farklı çalışmaların da ortaya konulabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, ravi kimlik bilgilerinin her birinin mezkûr olgularla olan ilişkisi hakkında yapılacak müstakil çalışmaların, daha detaylı ve derinlikli bir niteliğe sahip olması kuvvetle muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman b. Ali el-Yezdâdî. *Kemâlî'l-belâğa ve hüve resâ'ilü Şemsi'l-Me'âlî Kābûs b. Veşmgîr*. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1341.
- Ağırman, Cemal. "Ad Koyma ve Hz. Peygamber'in İsimlere Karşı Tutumu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 123-143.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah. *el-Müsned*. 20 Cilt. Kahire : Dârü'l-Hadis, 1995.
- Akalın, Şükrü Halûk (ed.). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2019.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil : Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara : Türk Dil Kurumu, 1979.
- Ali, Cevad. *el-Mufasssal fî târîhi'l- 'Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdat: Câmi'atü Bağdâd, 2. Basım, 1993.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrî el-. *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l- 'Arab*. thk. Muhammed Behce el-Eserî. 3 Cilt. y.y., 2. Basım, ts.
- Aras, M. Özgü. "Ad Koyma". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1985), 99-122.
- Arslan, Hatice. *Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) Verdiği veya Değiştirdiği İsim, Lakap ve Künyeler*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2015.
- Ateş, Ali Osman. *İslama Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Avcı, Casim - Şentürk, Recep. "Kabile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/30-32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Aycan, İrfan. "Yezîd b. Ebû Süfyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/520. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- 'Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin el-. *'Umdetü'l-kārî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî el-. *'Avnü'l-ma'bûd fî şerhi Süneni Ebî Dâvûd*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.
- Bagnall, Roger S. "Religious Conversion and Onomastic Change in Early Byzantine Egypt". *The Bulletin of the American Society of Papyrologists* 19/3/4 (1982), 105-124.
- Başaran, Selman. "Hadislerin Işığında Sahabe İsimleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/3 (1991), 77-88.

- Bosworth, Clifford Edmund. “Laḳab”. *Encyclopaedia of Islam*. C. 5. Leiden: E. J. Brill, 1986.
- Bozkurt, Nahide. *Abbâsîler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Bozkurt, Nahide. “Hârûnürreşîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bozkurt, Nahide. “Mansûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nahide. “Me’mûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/101-104. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bozkurt, Nahide. “Nasr b. Seyyâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/415-416. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bozkurt, Nebi. “Künye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/558-559. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.
- Bozkurt, Nebi. “Lakap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/65-67. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bölükbaşı, Mehmet. “Cahiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik”. *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* XVIII/47 (2018), 127-148.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi ‘u’s-şahîh*. ed. Şuayb el-Arnâvût. 5 Cilt. Dimeşk: Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Kitâbü’l-Edebi’l-müfred*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Albânî. 2 Cilt. Mektebetü’l-Maarif, 1998.
- Bulliet, Richard W. “The Age Structure of Medieval Islamic Education”. *Studia Islamica* 57 (1983), 105. <https://doi.org/10.2307/1595484>
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-. *Kitâbü’l-Hayevân*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. 8 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1965.
- Crystal, David. *Dilin Kısa Tarihi*. çev. Tufan Göbekçin. İstanbul: Alfa, 2. Basım, 2019.
- Çağmar, M. Edip. “Araplarda Ad Koyma”. *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* III/8 (2003), 91-105.
- Daş, Abdurrahman. “Türklerde Ad Koymanın Dini ve Milli Boyutu”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 399-406.
- Depauw, Mark - Clarysse, Willy. “How Christian was Fourth Century Egypt? Onomastic Perspectives on Conversion”. *Vigiliae Christianae* 67/4 (2013), 407-435.

- Ebû Dâvud es- Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvud*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, ts.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Ma 'rifetü 'ş-şahâbe*. thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998.
- Eren, Mehmet. *Hadis İliminde Rical Bilgisi ve İlk Kaynakları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Fâtıma en-Na'im Musâ, Muhammed - Mübarek Hüseyin, Necmüddin. "el-İsm beyne'l-mefhûm ve'l-hasâis". *Mecelletü 'l-Ulûm ve'l-buhûsi 'l-İslâmiyye* 18/2 (2017), 1-13.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed el-. *el-Mişbâhu 'l-münîr fî ġarîbi 'ş-şerhi 'l-kebîr li 'r-Râfi 'î*. thk. Abdülazîm eş-Şenâvî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, ts.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/371-374. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. "Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/518-521. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Fox, Gwyneth. *Essential Dictionary*. Londra: HarperCollins Publishers, 1988.
- Furâtî, Ali Ekber. "et-Tekniye 'inde'l-Arab aġrâduhâ ve mevâzı'uhâ". *Mecelletu Külliyyeti 't-Terbeviyyeti 'l-Esâsiyye li 'l-Ulûmi 't-Terbeviyye ve 'l-İnsâniyye Câmi 'atü Bâbil* 10/39 (2018), 614-630.
- Hâkim en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek 'ale 'ş-Şahîhâyn*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts. Mu
- İbn Abdilberr en-Nemerî. *Behcetü 'l-mecâlis ve ünsü 'l-mücâlis ve şahzû 'z-zâhini ve 'l-hâcis*. thk. Muhammed Mursî el-Hûlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım. *Târîhu medîneti Dimaşk*. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr. *el-İştikâk*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *el-Muşannef*. thk. Hamd b. Abdillâh el-Cuma, Muhammed b. İbrahim el-Luheydân. 16 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004.
- İbn Ebû'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn. *Şerhu Nehci 'l-belâġa*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 20 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 2. Basım, 1965.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed. *Mu 'cemü meġâyisi 'l-luġa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.

- İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*. thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid. 26 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Tahrîru Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Şuayb el-Arnâvût. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- İbn Hazm el-Endelüsî, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 5. Basım, ts.
- İbn Hibbân el-Büstî. *Şahîhu İbn Hibbân*. thk. Muhammed Ali Sönmez, Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2016.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1990.
- İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed. *Sîratü İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamîdullah. Ma'hedü'd-Dirâse ve'l-Ebhâs li't-Ta'rîb, ts.
- İbn Kayyimi'l-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *Tuhfetü'l-mevdûd bi-ahkâmi'l-mevlûd*. Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2016.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah. *Te'vilü müşkili'l-Ḳur'ân*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakar. el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *Kitâbü't-Ṭabaḳāti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.
- İbn Selâm, Ebû Ubeyd el-Kâsim. *Kitâbü'n-Neseb*. thk. Meryem Muhammed. Dâru'l-Fikr, 1989.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Keşfü'n-nikâb 'ani'l-esmâ' ve'l-elkâb*. thk. Abdülaziz b. Râcî es-Sâ'idî. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Selâm, 1993.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Keşfü'n-nikâb 'ani'l-esmâ' ve'l-elkâb*. thk. Muhammed Riyâd el-Mâlih. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nureddin İtr. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2012.
- Jaques, R. Kevin. *Authority, Conflict, and The Transmission of Diversity in Medieval Islamic Law*. Leiden: Brill, 2006.

- Kadi, Samar. "The Ancient Arabs' World as Portrayed in Their Metaphorical Usage of Kinship Expressions (Kunā)". *Al-Abhath Journal of The Faculty of Arts and Sciences American University of Beirut* 39 (1991), 61-72.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-. *Şubhu'l-a'şâ fî şinâ'ati'l-inşâ'*. thk. Nebîl Halid el-Hatîb. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Kapar, Mehmet Ali. "Ebû Cehil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/117-118. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Kara, Cahid. "Yahyâ b. Zeyd İsyanı ve Horasan'daki Etkileri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (15 Aralık 2020), 765-787. <https://doi.org/10.18505/cuid.787925>
- Kavak, Fadime. "Arap Kültüründe Künyeleme Geleneği ve Çöl Fuanası Üzerindeki Yansımaları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXII/2 (2013), 111-149.
- Kılıç, Ünal. "Yezîd I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/513-514. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. Abdullah b. Abûlmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât. *el-Muraşşa' fî'l-âbâ' ve'l-ümmehât ve'l-benîn ve'l-benât ve'l-ezvä'i ve'z-zevât*. thk. İbrahim es-Sâmarrâî. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1991.
- Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tinâhî. 5 Cilt. el-Mektbetü'l-İslâmiyye, ts.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdîrrahmân el-. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. *et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-Muḳaddimeti'l-Âcurrûmiyye*. Kahire: Dârü'l-Fecr, 4. Basım, 2013.
- Muhammed Rıza el-Hüseynî. "el-Künye: Hakikatühâ ve mîzâtühâ ve eseruhâ fî'l-hadâra ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye". *Mecelletü Tûrâsünâ* 17 (1409), 7-95.
- Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Kahire: Mecmaü'l-Lügati'l-Arabiyye, 2. Basım, 1976.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn. *Sahihu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1991.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyanusu'l-basit fî tercemeti'l-kamusi'l-muhit: Kâmusu'l-muhit Tercümesi*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

- Nesâî, Ahmed b. Şuayb en-. *es-Sünenü 'l-kübrâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Paktecî, Ahmed. “Güne şînâsî nâmhâ-yı künyesân berâ-yı muţâla‘a-ı ricâl-i hadîs”. *Maķâlât ve berrasîhâ* 74 (1382 1963), 9-40.
- Râzî, Fahreddîn er-. *Tefsîru 'l-Fahri 'r-Râzî eş-şehîr bi't-Tefsîri 'l-kebîr ve Mefâtîhi 'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971.
- Sati, Sümeyye - Acat, Yaşar. “Araplar'da İsim Koyma Mantığı”. *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi* V/29 (2018), 348-368.
- Schimmel, Annemarie. *Islamic Names*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1989.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-. *Fethu 'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti 'l-hadîs*. thk. Abdülkerim b. Abdillâh b. Abdirrahman el-Hudayr - Muhammed b. Abdillâh b. Fûheyd Âl Fûheyd. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Minhâc, 1426.
- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed es-. *el-Ensâb*. 13 Cilt. el-Fârûku'l-Hadîsiyye, ts.
- Shatzmiller, Maya. *Labour in The Medieval Islamic World*. Leiden: E.J. Brill, 1994.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *ed-Dürri 'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Kitâbü Lübbi 'l-Lübâb fî tahrîri 'l-Ensâb*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-. *Tedribü 'r-râvî fî şerhi Takrîbi 'n-Nevevî*. thk. Hasan Şelebî, Mahir Muhammed Semlâvî. Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2013.
- Şahinli, Recep. *Arap Dilinde Künye*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, 2019.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü 'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. *Târîhu 't-Taberî*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, ts.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-. *Şerhu müşkili 'l-âşâr*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ et-. *el-Câmi 'u 'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ et-. *eş-Şemâ'ilü 'n-nebeviyye*. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. Dimeşk: Dâru'l-Fecr, 2009.

- Topg  l, M. Enes. “Erken Dönem İslam Tarihi’nde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti   zerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler”. *Divan: Disiplinlerarası   alışmalar Dergisi* 22/42 (2017), 1-33.
- Uca, Alaattin. “Türk Toplumunda Ad Verme Geleneğ  ”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 11/23 (2004), 145-150.
- Varol, M. Bahaüddin. “Emev  ler’in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası   zerine”. *İSTEM: İsl  m San‘at, Tarih, Edebiyat ve M  sik  si Dergisi* IV/8 (2006), 83-108.
- Wehmeier, Sally (ed.). *Oxford Advanced Learner’s Dictionary*. Oxford University Press, 7. Basım, 2005.
- Wilson, Stephen. *The Means of Naming: A Social and Cultural History of Personal Naming in Western Europe*. Londra: UCL Press, 1998.
- Yardı  m, Ali. “Esm   bint Eb   Bekir es-Sidd  k”. *Türkiye Diyanet Vakfı İsl  m Ansiklopedisi*. 11/402-404. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdullah b. Zübeyr b. Avv  m”. *Türkiye Diyanet Vakfı İsl  m Ansiklopedisi*. 1/145-146. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Yiğ  t, İsmail. *Emev  ler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2016.
- Yiğ  t, İsmail. “Ömer b. Abd  laz  z”. *Türkiye Diyanet Vakfı İsl  m Ansiklopedisi*. 34/53-55. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Zeheb  , Eb   Abdill  h řems  dd  n Muhammed b. Ahmed ez-. *Siyeru a ‘l  mi’n-n  bel  ’*. thk. şuayb el-Arna  d. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Ris  le, 3. Basım, 1985.
- Zuhayl  , Vehbe ez-. *et-Tefs  ru ‘l-m  n  r fi ‘l-’ak  de ve ř-şer  ’a ve ‘l-menhec*. 17 Cilt. Dımeşk: D  ru’l-Fikr, 10. Basım, 2003.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Ali Can KANOĞLU	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İstanbul Şehir Üniversitesi
Fakülte	İslami İlimler Fakültesi
Bölümü	İslami İlimler
Makale ve Bildiriler	
1. Kanoğlu, Ali Can. "Klasik ve Modern Dönem Hadis Fetva Kitaplarının Muhtevalarına Yönelik Bir Mukayese". <i>Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi</i> 7 / 1 (Haziran 2021): 387-430. https://doi.org/10.47424/tasavvur.889710	